

הרב חיים הירשנזון

התורה והחיים

הקיבוץ הדתי נאמני תורה ועבודה

של אישכרוע. צופין
בלע"ז מין עין והסוד הוא:
בן גמלא. יחוסע צן
גולל כשנתונה להיוח
כהן גדול. עשאן של זהב:
י בן קטיין. כהן גדול
היה: עישה י"ב דר
לכבוד. כדי שיהיו י"ג
כהנים הזוכים צפיים של
חמיד הפהר מקדשים
צנת חסת ולע"פ שי"ג
כהנים היו. כדלמכן
צפיקא צהאונה. לא
עשה דל לשוחע שהשמיטה
כשה צזר: מוכני. גלגל.
לשקעו צזור שיהיו מימיו
מסוכרי צזור ולא יפסלו
צלינה (כ"ג): גברשת.
מנורה (כ"ה): שפרשת
סוטה כתובה עליה. ולא
ילטך להציח תורה לכחונ
ממנה פרשת קוטה:
נקנור. שם חדם: נעשו
גהים לרלתותיו. שהלך
לחלכסנדריח של מלרים
להציח לחמו' צהזרתו עמד
סער גדול צ"ס לטבען.
נעלו חסד מנן והטילוח
ציס להקל מעליהם צקאו
להטיל החכרת חמר להם
הטילוני עונה מיד נח
היס מצעפו כיון שהגיעו
לנוול של עכו. היתה
מנצצנת ויולחת מחמת
דופני הספינה: י"א לא

חלק א	חדשות
הענין המרכזי..... עמ' 3	
בארץ..... עמ' 6-7	
בעולם..... עמ' 5	
דעות.....	
מאמרים מאח	
גבריאלי שפרסמן, יוסף לפיד,	
יצחק דויטש, סטף ורטהיימר ורדר	
צבי דויטש"ן..... עמ' 10-11	
יוסן מעריב..... עמ' 10	
פינשה ללא חסורה; טכנולוגיה	
ושחצונות; בלי פיקוח גיירי..... עמ'	

פיצי מלט מכלובו וחו

מאת בן כספית וברוך נג
קודאים לו פיצי, הוא בת
ביום ר' בצרהיים מכלאו ועור
לה מדובר בקוף מסוג שואי, שהצליח לצ
את מכלובו, בבית משפחת משולם בבית
ים, ולשוטט בין בתי העיר במשך קרוב
לשלוש שעות, כשהל רב דולגה אחי"ג.

מאור שפי גבא
נשיא סוריה, חאפו אסד, נשא אונחה
נאום שלום בבקשו. שהיב החיגון יהיה יום

הרב חיים הירשנזון

התורה והחיים

ערך: יחזקאל כהן

הקיבוץ הדתי — נאמני תורה ועבודה

ספריית יסוד ואקטואליה ביהדות

בסדרה זו יצאו לאור:

גיוס בנות ושרות לאומי - עיון בהלכה / ד"ר יחזקאל כהן
תלמוד תורה ושרות צבאי (לקט מאמרים)
האשה בתמורות הזמן / אמנון שפירא - ד"ר יחזקאל כהן
אמונת חכמים / שמחה פרידמן
היחס ללימודי חול ביהדות (לקט מאמרים)
לנוכח ההסלמה ביחס לערבים (לקט מאמרים)

עטיפה: אבישג נוריאל

סדר מחשב: אסתר ששון, בית-אל, טל' 976455-02

נדפס בדפוס הנביאים טל' 02-228778

התשמ"ח

הרב חיים הירשנזון

תפילת ספרי זה

יהי רצון מלפניך ה' אלקי,
שתצילני מעזי פנים ומעזות פנים,
מאדם רע, מחבר רע, מפגע רע
- בין שהוא חבר ובין שהוא עם הארץ -
משטן המשחית, מבקורת דין קשה, מבעל דין קשה
- בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית -
ומדינו של עם הארץ חסיד, ובור ירא חטא וחסיד שוטה,
כי שלשה אלה -
גיהנום כלה והם אינם כלים מן היהודי הגלותי

(הרב חיים הירשנזון, בפתח ספרו "מושגי
שוא והאמת", ירושלים תרצ"ב)

תוכן העניינים

חלק א': על האיש ותורתו

- הרב חיים הירשנזון - רב ציוני ומנהיג לאומי שנשכח /
11 ד"ר יחזקאל כהן
תולדותיו ופעלו הספרותי-הגותי של הרב חיים הירשנזון
21 פרופ' אליעזר שביד

חלק ב': מתורתו

- 29 אל הקוראים
31 התורה והחיים
45 עקרונות הלכתיים
73 זרמים בחברה היהודית בת זמננו
107 מעמד האשה וחברה מעורבת
123 על דא ועל הא

חלק א'
על האיש ותורתו

להגדיל תורה ולהאדירה
יחד עם התפתחות החיים.
ולהאיר על כל החיים בדעת תורה,
אשר היא באמת תורת חיים.

(מלכי בקדש, ו', עמ' 161)

ד"ר יחזקאל כהן

הרב חיים הירשנזון נולד בצפת בשנת 1857 ונפטר בארה"ב בשנת 1935. הוא הוסמך לרבנות על-ידי רבנים בירושלים וברוסיה. עשרות שנים שימש ברבנות בארץ-ישראל, בטורקיה ובארה"ב. מפעלו הספרותי-תורני מסתכם בכעשרים חיבורים - אחדים מהם נותרו בכתב-יד והם ידועים רק מתוך שנזכרו בספריו שהודפסו - בהלכה, בתלמוד, בהגות, בחקר המקרא ופרשנותו, בתולדות-ישראל, בחינוך, ואף חיבר פרוש להגדה של פסח. הוא ערך את "המסדרונה" - כתב-עת תורני שהופיע, חוברות חוברות, במשך שלוש שנים. בין משתתפיו הבולטים, הרבנים עזריאל הילדסהיימר, דוד צבי הופמן ופרופ' אברהם ברלינר. הוא עצמו פרסם מאמרים גם בכתבי עת שנערכו על-ידי אחרים, כגון, החבצלת, הצפירה, המצפה וירושלים של לונץ, וכן ערכים רבים באנציקלופדיה "אוצר ישראל". כמו כן כתב שירים.

רב ציוני ומנהיג בתנועת ה"מזרחי"

הרב הירשנזון, שהיה מראשוני "המזרחי", קשר קשרים עם מייסד התנועה הרב י. ריינס ושימש ציר מטעמה בקונגרס הציוני. אביו, הרב יעקב מרדכי (פינסק 1821 - ירושלים 1881) היה קשור בתנועת "ישוב ארץ-ישראל", שנוסדה על-ידי הרבנים צבי קאלישר ואליהו גוטמכר. הרב הירשנזון היה גאה בהשתייכותו לתנועה הציונית ולתנועת ה"מזרחי". הוא טען, שברעיון הציוני "תלוי תשועת ישראל ובלעדו אבדנו כולנו, אבדנו, חס וחלילה" (חידושי הרח"ה להוריות, ל"ה ע"א). במאמר אחר הצהיר: "כל הנשאר ברעיון הציוני - קדוש יאמר לו" (מלכי בקדש, ד', עמ' 256). הוא גם פסק ש"גם מצוה וגם חובה להשמיע על השקלים... המעשר 'קרן היסוד' " (חידושי הרח"ה להוריות, ג', ל"ה ע"א). הרב ראה בתנועה הציונית מכשיר רב חשיבות למימוש - שלא בדרך ניסית - של חזון הגאולה. ביטוי סמלי לתחושה, שכיבוש ארץ-ישראל על-ידי הבריטים, הצהרת בלפור ומינוי נציב יהודי לארץ-ישראל, הם שלבים בדרך אל הגאולה, נתן במלים שכתב על השערים של שני החלקים הראשונים של ספרו ההלכתי הגדול "מלכי בקדש". על הראשון שבהם, שראה אור בשנת תרע"ט-1918, כתב: "שנה שניה להכרת ממלכות הברית את זכותנו לארץ-ישראל". על השני, שהתפרסם בתרפ"א, כתב: "שנה ראשונה לממלכת ירושלים ונציב יהודי בארץ-ישראל".

ב"מזרחי" ראה הרב הירשנזון מכשיר לשמירת צביונה המסורתית של ארץ-ישראל. לכן טען "על כל איש דתי להיות מזרחי למען יתחזק הדת ויכריע את המשקל נגד אלה הלאומיים החילוניים... ולזאת מזרחי אני כי דתי אנכי" (מלכי בקדש, ד', עמ' קכ"ג). ב-1924 העיד על עצמו: "עבדתי כל חיי בעבודה הציונית אשר, ברוך השם, הייתי אחד ממיסדיה, אם לא מגדולי המיסדים... נהייתי למזרחי בראשית היווסדה על-ידי ידיד נפשי הגאון ריינס זצ"ל" (מלכי בקדש, ו', עמ' 116).

התמודדות תורנית עם הגאולה ועם המציאות המשתנה

בקיאותו הרבה בכל מקצועות התורה שמשה אותו בבואו להתמודד עם שני הנושאים שבעיסוק בהם ראה את יעודו הדתי והלאומי: תחיית האומה בארץ-ישראל והשינויים הדרמטיים הפוקדים את העולם ובתוכו גם את עם ישראל - שינויים פוליטיים, חברתיים, תרבותיים, טכנולוגיים ומדעיים:

ובאמת, ספרי מלכי בקדש איננו הלכתא למשיחא, רק שאלות העומדות על הפרק "פרק התחיה". והמעלים עין מן הלכות אלה היום, הוא מונע הלכה לא רק מפי תלמיד אך גם מפי עצמו ועמו.

(מתוך מכתב לרב שאת שמו לא פרסם. כ"א במרחשון

תרפ"ה. חידושי הרח"ה להוריות, ג', ל"ג ע"א)

בהקדמה לחלק החמישי של מלכי בקדש הוא מצהיר:

וזאת מטרתי בספרי "הלכות עולם", אשר אתי בכתובים, ובספרי "מלכי בקדש", אשר זיכני ה' להדפיסם... בדברים העומדים על הפרק בהחיים החדשים בשיבת ציון.

חלק ניכר מספרו ההלכתי רב הכמות - ששה חלקים - ורב האיכות מוקדש לברורים הלכתיים של נושאים שהמציאות המשתנה העלתה על סדר יומה של האומה. בכמה מקומות בספרו זה הוא מייחד דברים לחיוניות העיסוק בשאלות אלו. בהקדמה לחלק החמישי של מלכי בקדש (תרפ"ח) הוא כותב: "ימים רבים חשבו רבים כי הדת לא תתאים את החיים ואי-אפשר לעשות שלום ביניהם רק על-ידי "ויתור", כי אחד מהם, על כל פנים, יוותר על שלו". לדעתו זו טעות: "כי באמת דת ישראל והחיים תאומים המה מלידה ומבטן ואין פורץ פרץ עליו לקפח אחד את חברו... הסתירות בין הדת והחיים רואים רק אלה אשר לא הבינו את שניהם". המחבר סבור שההלכה על פי מהותה ערוכה ומצוידת להתמודד עם המציאות המשתנה:

יש בתורת ישראל תנאים ואופנים, פרטים כללים ושיטות אשר המעמיק בהם ימצא עצה לכל מכשול ופגיעה בחיים, להסירם ולהרחיב החיים על-פי התורה, ויחדיו יהיו תמימים. ופרוובול, התר-עיסקא ומכירת חמץ יוכיחו.

זאת על בסיס העמדה העקרונית:

חוקי התורה לא ישתנו לעולם מפני שהלכותיה ותנאי המצוות מתאימים תמיד עם החיים. והעושה לחוקי התורה דוגמות חתוכות פוגם בעיקר התשיעי מי"ג העיקרים (עיין הקדמת ספרי מוסדות תורה שבע"פ). כי כל דוגמא בלתי תנאים, מוכרחה להשתנות, והוא אבק עבודה זרה, ולא ידעו במה יכשלו.

במכתב לרב יוסף בן ציון באב"ד, מו"צ במיקליניץ (ו' בכסלו תרפ"ד) מדגיש הרב הירשנזון את הצורך להעריך הלכתית לקראת השינויים הצפויים ובכך להינצל מהקשיים הרבים הכרוכים בטיפול בתופעות החדשות בשעה שהן כבר בשיאן:

אשר לא פללתי ראיתי - כי כבר נמצאו בערי פולין רבנים אשר רוח בהמה להרגיש ועינים להם לראות מרחוק את הסכנה הצפויה לכל רוח ישראל סבא אם לא נתחכם להקדים למצוא דרך להתאים את החיים והדת על פי יסודי התורה. והנני אומר להקדים בדיוק, כי אם מחכים על שיבוא הדבר על הפרק ממש, אזי לא תועיל ההתחכמות,

כי הרוחות יסתערו ויתלחמו, וסערה לא תקום לדממה עד תגיע בארבע פינות הבית ויפול על הנערים. אמנם, לא כן אם רואים את הנולד, אם רואים מרחוק את הדברים אשר יעמדו על הפרק לעת מצוא ומשתדלים ליתן להם יסוד הלכתי ולבארם על-פי יסודי התורה של 'דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום'.

(מלכי בקדש, ו', עמ' 801)

ההערכות החדשה לקראת החדש מחייבת לדעתו גם שינויים בדרכי ההוראה הנהוגות בישיבות:

שאלת הרכוש והפועלים אשר יש בה כל כך הרבה בתלמוד, כמעט מסכתא שלמה... ולא שמו לבם בישיבה לקשר אותה עם שאלת הזמן של הרכוש והפועלים... וכאשר לא היה לתלמידים בישיבות יד ושם בעניני החיים נפסק לשד עצמות העם והיו לעצמות יבשות.

(מלכי בקדש, ד', עמ' 258)

במכתב משנת תר"פ, אל הרב אברהם שלמה דובינסקי, אב"ד גאלינינגען, הוא מצביע על התוצאות הטרגיות של התמודדות מוטעית עם המציאות המשתנה:

לא רק שאין אנו יכולים, גם אין אנו רשאים לעכב את זרם החיים... ולהביט מרחוק (=מראש) על הנולד ועל הבאות בחיים... ורבים מרבני זמננו לא הבינו את זאת ויחפצו לעצור בעד מרץ החיים ולא להשתמש בשטף לתועלתנו... ובעצמם בעד פרץ מים רבים - נשטפו, וזרעם יצאו ואינם כי נעשו לבולשבויקין ברוסיה ולרפורמין באירופא ולבורים מחללי שבת באמריקא.

(מלכי בקדש, ד', עמ' 230)

במכתב לרב אהרון היימאן, מחבר "תולדות תנאים ואמוראים", הוא מתלונן על כך, שהרבנים אינם ערים לתמורות ואינם מתמודדים אתן:

דא עקא, כי החיים בהתפתחותם צועדים צעדי ענק וזקני ישראל - המה סבא דאזלי אתיגרא ונשארים שם הרבה רחוק ממנו. ועוד לא נתקיים בנו זקנים עם נערים יחד יהללו את שם ה'... זה דרכם, לפחוד מכל קרן אורה הבוקע תוך מחנה ישראל כמו לו, חס וחלילה, לא היתה תורתנו תורת חיים ואור.

(ו' מנ"א תרפ"א. מלכי בקדש, ו', עמ' 161)

האחריות להתמוטטות החברה המסורתית מוטלת, בחלקה, על הרבנים: עלינו הרבנים להכות על חזינו 'על חטא שחטאנו' לעמנו, וגרמנו שבני פריצי עמנו ינשאו ראש, על-ידי שלא ראינו את הנולד והנחנו הדבר מידינו, וידינו היתה בכל המעל הזה.

(במכתב לרב ששמו לא פורסם. ג' כסלו תרפ"ה.)

חידושי הרח"ה להוריות, ג', ל"ה ע"ב)

"אין להתחבר עם הרשעים, קרי הציונים"

יש קשר ברור בין חברותו בתנועה הציונית וב"מזרחי" ובין עמדתו המטא-הלכתית הדוגלת בהתמודדות חיובית עם המציאות המשתנה. לדידו, הציונות, שיתוף הפעולה עם החילוניים, שיבת ציון והפעילות המעשית-המדינית וההתיישבותית - ל"דחיקת הקץ" הן חלק מהמציאות המשתנה, שעל ההוגים והפוסקים להתמודד עמה.

שתיים אלו - ציונות ו"מזרחי" מחד, ויחס אוהד וחיובי כלפי הרבה תמורות וחדושים מאידך, אף שלא כלפי כולם - חשפו אותו לבקורת ולחשדנות מצד רבים בעולם הרבני. לא די בכך, שהוא נוקט עמדות הלכתיות בלתי מקובלות בנושאים שנויים במחלוקת, כמעמד האשה או היחס כלפי החילוניים, אלא שהוא גם תומך נלהב של התנועה הציונית, ציר בקונגרס הציוני וחבר ב"מזרחי". ולהפך: לא די בהיותו ציוניסט ומזרחיסט - עבירות נכבדות לכשעצמן - אלא שהוא גם נגד חומרות, נגד גדר צניעות מופרזים ובעד חינוך גופני אינטנסיבי לצעירי ישראל.

יצירתו הספרותית משתרעת על פני כחמישים שנים, מ-1887 ועד שנת מותו - 1935. רובה מתפרסמת בשנים בהן התנהל המאבק של הציבור הדתי האנטי-ציוני ("חרדי") נגד התנועה הציונית ונגד הציונות-הדתית. מאבק שבראשו עמדו רבים מראשי הישיבות החשובות של מזרח אירופה, חשבי האדמורי"ם ורבנים בולטים ביהדות גרמניה.

משה כהן, מזכירו של הרב יעקב יצחק ריינס, מייסד ה"מזרחי", כתב על הרב ריינס שנים רבות לאחר מותו:

קשה בימינו אלה לשער כמה גבורה נפשית וכמה מסירות נפש דרושות היו בימים ההם לרב בישראל להכריז על עצמו כעל ציוני בכלל.

(הרב יצחק יעקב ריינס, ספר המזרחי, ירושלים תש"ז, עמ' 78)

דברים אלו היו נכונים באותם הימים, במידה זו או אחרת, לגבי כל רב שתמך בציונות או שהביע דעות שלא היו מקובלות על המייסד הרבני דאז. הם חלו גם על הרב חיים הירשנזון.

בספר "שיבת ציון", שפורסם בורשה ב-1892 על-ידי המנהיגות הדתית של "חובבי ציון" מובאת הטענה של החרדים נגד "חובבי ציון":

למה לנו לבקש חדשות אשר לא שיערוך אבותינו? ואם היה ענין הישוב טוב ורצוי בעיני ה', מדוע לא עסקו בזה אבותינו מעולם? ומרגל בפומיה דאינשי: 'חדש אסור מן התורה'.

דברים אלו הינם כאפס וכאין בהשוואה למה שעתידיים, לאחר שמונה שנים, לפרסם גדולי התורה והחסידות במזרח אירופה נגד הציונות. הספר "אור לישרים" - חוות דעת גדולי הזמן וחכמיה, ערוכים בדרך אמונה וברוח משפט נגד הציונות - שפורסם בשנת 1900, הוא "ספר שחור" נגד התנועה הציונית. בספר נאספו דברים נגד הציונות, שנכתבו על-ידי רבנים וראשי ישיבות. הספר, שנערך על-ידי הרבנים ש.ז. לנדא ויוסף רבינוביץ, הוכן ופורסם בהשראת כמה מגדולי אותו הדור: הרב אליהו חיים מייזל (1821-1902), רבה של לודז', הרב אליעזר גורדון (1840-1910) ראש ישיבת טלז' ורבה של העיר, הרב חיים סולוביצ'יק (1853-1918) ראש ישיבת וואלוז'ין ורבה של בריסק ורבי שלום בר שניאורסון, הרבי מלובביץ (1860-1920).

לדעת הרבנים, שדבריהם פורסמו בספר, הציונות היא משיחיות שקר, מטרתה להרחיק את העם מהתורה והיא חוטאת ב"דחיקת הקץ" ובנסיון להביא את הגאולה בכוחות אנוש.

במכתב שכתב הרב מייזל לרב שלמה ברויאר בפרנקפורט אמר:

הנה הפרצה אשר פרצה הציונות והמזרחות במדינתנו אין לשער... עלתה בידם לצודד נפשות נקיות ולהוליקם שולל חוץ לדרך התורה

והמוסרו! עינינו ראו את המחלה המתדבקת הזאת: הם חוטפים שה אחת טהורה מן עדר ה' ואחריו ירוצו רבים.

(איזרעאליט, גליון 83, 17.10.1904)

הרב יצחק ניסנבוים מעיד כי הרב גורדון אמר ש"הציונות היא בבחינת 'פרה אדומה' - מטרתה טמאים ומטמאת טהורים. אינני חפץ לטמא את הטהורים שלי" (תלמידיו - י.ב.) (עלי חלד, עמ' 180)

הלוחם הגדול בפולין נגד הציונות היה האדמו"ר מגור, רבי יהודה ליב אלטר בעל "שפת אמת" (1847-1910). לו מיוחסת האמרה: "איך ליהודי ישר להתחבר עם הרשעים, קרי הציונים". ביוזמתו וביוזמת האדמו"ר מסוכאטשוב בעל "אבני נזר", רבי אברהם בורנשטיין (1839-1910) פורסם בשנת 1902 הספר "דעת הרבנים" הכולל מכתבים של רבנים מכל חלקי פולין המגנים את הציונות ומשווים אותה למינות ולעבודה-זרה. גם האדמו"ר השלישי בשושלת גור, רבי אברהם מרדכי אלטר, בנו של בעל "שפת אמת", המשיך בדרכו של אביו וכתב שה"מזרחי" היא סכנה ליהדות" (אוסף מכתבים ודברים מכ"ק מרן אדמו"ר שליטא מגור, ורשה תרצ"ז, עמ' מ"א).

"חטאיה" העיקריים של הציונות הדתית היו: א. שיתוף פעולה עם חילוניים. ב. כוונה לטהר את "השרץ הציוני הכופרני". ג. הסתרת טיבה האמיתי ופגמיה שלה. המסקנה: הציונות הדתית מסוכנת יותר מהציונות החילונית.

לדברים שנאמרו ונכתבו היו תוצאות חמורות ביותר מבחינתה של התנועה הציונית-דתית ומבחינתם של הציונים כפרטים:

בכל מקום סולקו הציונים מהקלויזים והשטיבלים החסידיים. אברכים אולצו לגרש את נשותיהם, רבנים שתמכו בציונות הורדו מכיסאותיהם ומטיפים ציוניים נמסרו לרשות בחזקת מעוררים למרידה, בוגדים וסוציאליסטים. גם בעלי בתים איבדו את פרנסתם בעקבות חרם שהכריזו עליהם החסידיים.

(אהוד לוז, מקבילים נפגשים, עמ' 296)

הדברים אינם מפליאים אם מעיינים בכרוז שהפיצו חסידי בעלז ובו נאמר:

מפני שנתפשטו בימים האחרונים האלה אפיקורסים שבשם 'ציונים' ייקראו - החובה על חסידים נאמנים להשמידם ולרדפם עד חורמה.

(אברהם גרין, "על הציונות בפולין", היהודי, שנה ה')

(1902) גליון 25). (אברהם גרין, אחיו הנכור של דוד

בן גוריון, הצטרף ל"מזרחי" ב-1902 והיה פעיל

בציונות הדתית).

המסע נגד הציונות והציונות הדתית שהתחיל בסוף המאה ה-19 נמשך עד שהכורת עלה על יהדות אירופה. הרב יששכר טייכטהאל, אב"ד של פייטשיאן שבסלובקיה, חסיד מונקאטש ואנטי-ציוני מובהק, מעיד ב-1943 - שמונה שנים לאחר שהרב הירשנזון הסתלק לעולמו - כי המילה "ציוניסט" היתה מילה נרדפת למלים פושע, שקץ ומתועב, וש"היו מפיצים שנאה ושטנה בעולם החרדי נגד הכת (=הציונות) שנתנו לבם לבנות את ארצנו על תילה" (אם הבנים שמחה, עמ' כ').

הד לרדיפות מצוי גם אצל הרב יוסף דב סולובייצ'יק, המכנה את ה"מזרחי" בשם יוסף:

במקביל לביקורת ולהתנגדות זכה הרב הירשנזון גם לשבחים ועידוד מתוך העולם הרבני.

הרב אברהם שלמה דובינסקי חיזק את ידי:

תחיית עמנו בארצנו ממשמשת ובאה ודורשת פתרון לכל השאלות האלו התכופות והנחוצות ואין אנו רשאים להסיח דעתנו מהם אפילו רגע אחד. כי זרם החיים השוטף כעת במהירות נמרצה כל כך אשר גם כהרף עין הוא לנגדו זמן ארוך. הוא שוטף ועובר כל גבול שגבלו ראשונים - והחיים עושים את שלהם באין מעצור לרוחם. ואם לא נקדים להורות להם 'הדרך ילכו בה' ו'המעשה אשר יעשו' על פי התורה והמצוה, ילכו בדרכים עקלקלים ומקולקלים... על כן טוב מאד עשה כבוד תורתו, שלקח לו למנה לעמוד ולטרוח בענינים אלה ועמס עליו עול כבד הזה, שהיה עד הנה רק הלכתא למשיח

(פרשת במדבר, תר"פ. מלכי בקדש, ד', עמ' קט"ו)

דברי עידוד נלהבים כתב גם הרב יוסף בן ציון באב"ד:

כל איש ישראל אשר ארצו חביבה עליו - עליו להיות אסיר תודה לכבוד תורתו על אשר יצא חלוץ וכבש המסילה העולה בית אל, וגם נוכל לקוות, שממנו יראו וכן יעשו גם שאר גאונינו בארץ ובחור'ל... הנני בזה לקרא למר - חזק ואמץ! ומשוך הלאה עבודתך הקדושה כי עוד הרבה שאלות, כהנה וכהנה, שטובבות אותנו ומבקשות להפתר... יהיה ה' עמו ופועל ידיו ירצה.

(ח' מרחשון תרפ"ד. מלכי בקדש, ו', עמ' 101-103)

התכתבות עם גדולי דורו

הרב הירשנזון שאב עידוד רב מהעובדה שספריו זכו לתגובות ענייניות ומפורטות של תלמידי חכמים מפורסמים כגון הרב עזריאל הילדסהיימר, הרב יצחק יעקב ריינס והראי"ה קוק.

על מעמדו בעולם הרבנות והישיבות מעידים המכתבים הרבים מאוד שקיבל מראשי ישיבות ומרבנים מכל חלקי העולם היהודי דאו. היו שהתקוממו נגד דבריו, אחרים התלהבו מהם - אולם אי אפשר היה להתעלם מהאיש ומתורתו. בין המכתבים - שכתב ושכתבו אליו - מצויים כאלו, שהם, בעצם, מאמרים הלכתיים מפורטים, בבחינת תורה הצריכה לימוד יסודי ומעמיק.

ספריו אינם מעוטרים ב"הסכמות". את דעתו הבקורתית עליהן גילה בהקדמה לחלק השלישי של ספרו "חידושי הרח"ה למסכת הוריות":

לו היו המסכימים נותנים הסכמות רק לספרים מועילים וטובים אזי היה זה לאות על כל פנים על טיב הספרים, אבל כמה סמרטוטין מלאים הסכמות וכמה ספרים טובים ומועילים נדפסו בלתי הסכמות, ולרוב שמועתן של אלה אמרין בי מדרשא, וחבל על הניר והוצאות הדפוס על ההסכמות, ונראים בעיני כמו החתימות שנוהגים קצת מרבני פולין, ה'ו', לחתום יחוסיהם עד אבות אבות אבותיהם מצד האב ומצד האם ומצד החם ומצד החמות.

בזקום הסכמות פרסם בשני ספרים מיוחדים עשרות מבין המכתבים שקיבל יאה השיבתינו אל הפונים אליו. עד כמה רבים היו המכתבים שקיבל הוא מעיד

במכתב אל הרב יקותיאל אריה קאמעלהאר אב"ד רישא, מי"א בניסן תרפ"ה:
את יקרת מכתבו מן יום ה' "וישלח" קבלתי בעתו. אמנם, מרוב עבודה
בסידור ספר להירושלים ועוד שני ספרים שאני מכין, ב"ה, להדפיסם,
בלא נדר, ועבודת הציבור וכדומה, לא היה אפשר לי לענות כרגע
להמכתבים הרבים שבאו אלי ונתקבצו למאות - אלה שדורשים
תשובה ואלה שאין דורשים תשובה, אבל הקריאה עצמה לוקחת זמן.
כי כמו שאין דעותיהם של תלמידי החכמים שוות, כן אין כתבי ידם
שויים.

על מטרת פרסום המכתבים שפורסמו אמר דברים ברורים:

אמנם חליפות המכתבים אשר נתתי לחלק שלם, חלק רביעי לספרי
מלכי בקדש, וחליפות מכתבים שאני נותן לפניכם היום בדבר חדושי
הרח"ה הוריות בבלי, אין מטרתם מטרת הסכמות כי לא באלה
חפצתי. והאות על זה כי נתתי, והנני נותן, גם דברי המתנגדים נגדי,
גם דברי המתנגדים לי בחזקה אפילו שלא בדרך הנימוס. אמנם עיקר
מטרתי היא הסתיימות שמעתתא וביורר הענינים להנחיל אוהבי יש,
כי כל ענין אשר בא עליו חליפות מכתבים ניתן בו תחיה ויקיצה לבלי
תהינה ההלכות עוממות, וכל ענין אשר בא עליו מכתבים, יהיו
המכתבים מסייעים או מתנגדים, כלם נותנים ענין להקוראים וערך
לנושאי הענינים אשר בספרי. ותהלה לאל אשר הנושאים אשר
ענינו אותי בספרי מענינים גם לשאר תלמידי חכמים ועל ידי המשא
ומתן תסתיים שמעתתא, כאשר בארתי זה די במאמר "על דבר
חליפות המכתבים" אשר בספרי מלכי בקדש חלק רביעי.

(חידושי הרח"ה להוריות, הקדמה לחלק ג)

בין הכותבים אליו היו הרבנים: י.י. ריינס, ברוך עפשטיין, בעל "תורה תמימה",
הראשון לציון הרב יעקב מאיר, ב.צ. מאיר חי עוזיאל, אהרון היימן, ראובן מרגליות,
יחיאל מרדכי גארדאן משיבת לאמזע, חיים זבולון חרל"פ, יהושע קניאל, יצחק
אריאלי משיבת "מרכז הרב", יצחק וואכטפוגעל משיבת "מאה שערים" ומחותנו
צבי פסח פרנק.

הרב יצחק שמואל שקאף כותב בהתפעלות:

מי האמין לשמועתנו כי גם שם בארץ אמריקה - אשר חשבנוה לארץ
ריקה ונבובה מתורה וחכמה אמיתית - ימצא איש אשר ירקח כמוהו
עץ החיים אשר ייף בגדלו בכל מקצועות התורה והדעת.

(עש"ק שמות, תרפ"ב. חידושי הרח"ה להוריות, ג,

כ"ח ע"ב)

הרב עזריאל הילדסהיימר היה בקשר הדוק עם הרב הירשנזון. הם נפגשו
בברלין בעת שהותו של האחרון בעיר, הרב הילדסהיימר השתתף בכתב העת של
הרב הירשנזון "המסדרונה" ואף הגן על רח"ה בעת שהותקף על-ידי קנאי
ירושלים. שלא כדרכו, פרסם רח"ה בראשית ספרו "מוסדות תורה שבעל-פה"
(ירושלים תרמ"ט) מכתב של ר' ע. הילדסהיימר כ"הסכמה" לספר. הכותב, שקיבל
את הספר מוסדות תורה שבע"פ, כתב בין השאר:

העלים לתרופה שקבלתי אותם גם כן, הנה התענגתי בהם מאד מאד,
ודרך הלימוד הלזה נכון מאד בעיני ואף כי אין צריך לדידי

ולדכוותי, עם כל זאת בלב שלם ובנפש חפצה אני מסכים להביאו לבית הדפוס. ואם יראה מעלת כבוד ידידי תועלת מהסכמתי, יוכל להדפיס בשמי מהנ"ל מה שלבו חפץ (ברליץ, כ"ז בסיון תרמ"ח).

הרב יצחק אריאלי כותב אליו ב"ז בטבת תרפ"ה: "מעלת כבוד הרב הגאון הגדול המפורסם לשם ולתפארת... מהראוי שהדר"ג ישלח עכומפלוארים אחדים לבית אוצר הספרים שע"י ישיבתנו "מרכז הרב" (חידושי הרח"ה להוריות, ג', ט"ז ע"ב).

גם עם הראי"ה קוק עמד בקשרי מכתבים ופעמים אחדות גם יצא להגנתו מפני רבנים קיצוניים וקנאיים שפגעו בכבודו. באחד ממכתביו כותב אליו הרב קוק:

לכבוד ידיד נפשי, הרב הגאון המובהק, אוצר תורה ומדע ויראת ה' טהורה... יקבל נא אדני הרב כתר"ה שליט"א את תודתי על ספרו היקר חידושי הרח"ה למסכת הוריות. ואם כי טרידנא טובא בעומדי, בעזה"ל, בפרק נסיעה לשוב לארץ הקודש ברחמי שמים, מיד העפתי עיני בו, ראיתי אור גדול בכמה מקומות, במיוחד במסכתא זו העמומה לעסוקים בה מפני זרות הסגנון. תתחזקנה ידיו ויגדיל תורה.

(ז' במרחשון תרפ"ה, חידושי הרח"ה למסכת הוריות, ג', ע' ע"ב). (על הרב קוק והרב הירשנזון, ראה, אליעזר שבייד, דימוקרטיה והלכה, ירושלים תשל"ח, עמ' 159-170)

על החוברת "התורה והחיים"

אין צריך לומר, שהלקט הרואה אור בחוברת זו אינו אלא טיפה מים-התורה - הרחב, העמוק והגועש - של הרב חיים הירשנזון. נושאים רבים כלל לא הובאו ומאחרים הובאו רק מעט שבמעט.

הדברים נלקחו, בעיקר, מששת החלקים של "מלכי בקדש", מ"חידושי הרח"ה למסכת הוריות - בבלי וירושלמי" ומכתב העת "המסדרונה". מקצתם גם מ"מוסדות תורה שבעל-פה", "מושגי שוא ואמת", "מוצאי מים" ומ"ימים מקדם".

רוב הקטעים מובאים תוך השמטות, לעיתים גדולות מאוד. אולם, אין בכך כדי לפגוע בשלמותם של הרעיונות שהמחבר ביקש להביע.

פה ושם הובאו גם קטעים ממכתבים ששלחו אליו רבני דורו, מכל קצוות תבל, כאשר הדברים הם בעלי ענין מיוחד או כאשר הם מסייעים להבנת דברי המחבר או להכרת המציאות החברתית-דתית שבה חי ופעל ושעמה התמודד.

סגנונו זר במקצת למי שאינו מצוי אצל לשונם של רבנים. דבריו מובאים כפי שנכתבו ללא תיקוני לשון או שיפוצי סגנון. בהשוואה לסגנון המצוי בספריהם של רבנים בני דורו, המאמץ הנדרש מהמעייין אינו רב והוא בהחלט כדאי.

ברוב המאמרים והקטעים, הכותרות וכותרות-המשנה נוסחו על-ידי.

בהכנת חוברת זו הסתייעתי ביהודה נוימן, חבר קבוצת עין צורים, שמזה שנים הוא מצוי אצל כתביו של המחבר. בקיאותו בספרי הרב חיים הירשנזון היתה לי לעזר רב ועל כך נתונה לו תודתי.

תודה לתמר שפניר על הדפסת החוברת במסירות רבה.

תולדותיו ופעלו הספרותי-הגותי של הרב חיים הירשנזון*

פרופ' אליעזר שבייד

איש הלכה, חוקר והוגה דעות מקורי היה הרב חיים הירשנזון. הוא הניח אחריו מפעל ספרותי מפליא בהיקפו, ופעל הרבה בקרב התנועה הציונית-הדתית, בייחוד בתחום החינוך. היה יליד צפת וחניך ירושלים ואחר כך רב של קהילה בארה"ב. במעשיו ובכתביו היה, כמדומה, כל הנדרש כדי לעורר עניין חיוני ותגובה של הסכמה ושל ביקורת בציבור רחב של מלומדים, מנהיגים ואנשי רוח: מקוריות והעזה, בהירות, דייקנות והעמקה בהתמודדות מרתקת עם סוגיות היסוד של תחיית העם היהודי בדורנו: התחייה המדינית, התחייה החברתית והתחייה התרבותית והדתית. הרב חיים הירשנזון היה חלוץ נועז בהתמודדות עם שאלות המהות היהודיות של מדינת היהודים המודרנית מנקודת ראות תורנית-הלכתית. בחבריו נמצא דיון יסודי החותר לפתרונות חיוביים כמעט בכל הנושאים שמדינת ישראל מתחבטת בהם זה כמה. שנים רבות לפני הקמת-המדינה, עם הצהרת באלפור, הוא הקדים לשער את הבעיות ההלכתיות החמורות שתתעוררנה והזדרז להכין כלים לפתרונות. ואף על פי כן נשארו גם האיש וגם מפעלו בלתי ידועים לרבים. חיבוריו לא זכו לעבור את גבול התגובה העיתונאית השטחית, ואף על פי שעוררו מפעם לפעם דיון וויכוח, ביטוייו המעמיקים מצאו דרכם בהתכתבות פרטית ולא הפרו את הדיון הציבורי. זוהי עובדה מפליאה, עם שאיננה יוצאת דופן, שכותבי תולדות עוד יצטרכו ליתן עליה את דעתם.

מי היה, איפוא, האיש? ומה היה הרקע למפעלו? ומה היה היקף מפעלו? בדברים הבאים אין לראות ניסיון של כתיבת ביוגרפיה מלאה, תהא זו רק פרישת המצע העובדתי הנחוץ ביותר להבנת המשנה העיונית.

הרב חיים הירשנזון נולד בצפת בשנת 1857¹. הוריו, מראשוני הראשונים לחיבת-ציון (הרב אליהו גוטמאכער, חברו ותומכו הנלהב של הרב קאלישער, היה קרוב משפחה), עלו לארץ ישראל מפינסק עוד בשנת 1847, והילד גדל מילדותו באווירה של אהבת התורה, אהבת ארץ-ישראל והלשון העברית, ודומה כי גם רחבות הדעת והסובלנות שאיפיינו את הגותו מקורן באווירת בית הוריו. בשנת 2,1864 אחרי הרעש בצפת, התיישבה המשפחה בירושלים. האב, גאון בתורה

* מתוך ספרו של פרופ' א. שבייד "דימוקרטיה והלכה" - פרקי עיון במשנתו של הרב חיים הירשנזון, הוצאת מאגנס, ירושלים תשל"ח, עמ' 1-11 (קטעים).

1 לפי ג. קרסל: לכסיקון הספרות העברית, מרחביה תשכ"ה, כרך א'. ערך הירשנזון חיים.

2 לפי יוסף גבריאלי: גאון וחוקר תלמוד (הרב חיים הירשנזון ז"ל, שלושים שנה לפטירתו) "הצופה", 1965.

ומחברם של כמה ספרים,³ יסד וניהל את ישיבת "סוכת שלום", והילד חיים, שנכנס ללמוד תורה אצל המלמד ר' בערל מערקיס,⁴ נעשה מגיל שתיים-עשרה תלמיד של אביו.⁵ ואומנם, הוא ראה את עצמו כל ימיו תלמיד וממשיך לאביו הן בהשקפותיו הדתיות והלאומיות והן בדרך לימודו בתורה.⁶ כבן שמונה-עשרה היה כאשר נשא לאשה את חוה שרה בת הרב שאול בנימין הכהן, ממייסדי ומנהלי ישיבת "עץ חיים" בירושלים. חיי המשפחה שלהם, כפי העולה מעדויות הבאות בחיבוריו של הרח"ה,⁷ היו למופת. חוה שרה השתתפה בפעולתו וביצירתו הרוחנית של בעלה ומסירותה איפשרה לו להקדיש עתותיו לכתובה ולעבודה הציבורית.

בתחילת דרכו ביקש הרח"ה שלא לעשות את התורה קרדום לחפור בו. הוא ניסה ידו בכמה מפעלי חרושת קטנים (דפוס, סבון, מטות) אלא שההצלחה לא האירה לו פנים. בשנת 1885 יצא למסע בחו"ל, ביקר אצל קרוביו ברוסיה ובגרמניה ובהיותו בפראנקפורט ע"נ מיין הושפע מספרותה של חוכמת ישראל, בא בקשרים עם כמה ממייצגיה והתחיל להוציא לאור את הירחון "המסדרונה", שהמשיך להופיע אחר-כך בירושלים במשך כארבע שנים, ונפסק בגלל חוסר אמצעים. פעולת הרח"ה עם שובו לארץ ישראל היתה עתה, מכל מקום, פעולה ספרותית וציבורית, ובשני האופנים נתכוון לחינוך שעניינו גישור המרחק שנוצר בין התורה לבין החיים, בין הדת לבין הלאומיות, ובין מסורת העבר להווה הצופה פני עתיד חדש.

בפעולה ספרותית לא אמר די. נזכיר קודם כל את השתתפותו עם אליעזר בן יהודה, ועם הרב יעקב מאיר, ר' יחיאל מיכל פינס ור' דויד ילין, ביסוד האגודה "שפה ברורה" להפצת הדיבור בעברית. כמו בבית בן-יהודה קיבלו גם בני בית הירשנזון על עצמם לדבר עברית בביתם, והרח"ה היה גאה כל ימיו בייחוד על חלקה של אשתו בחינוך ילדיה על טוהרת הדיבור העברי.⁸ אכן, הוא שמר ברית אמונים לעברית כל ימיו, וגם בישיבתו בגלות אמריקה כתב עברית וחינך את ילדיו ואת נכדיו בדיבור עברי. לדעתו הדיבור העברי הוא היסוד לחינוך דתי-לאומי ביהדות, ועל כן הקדיש להוראת העברית ולהפצת החינוך בעברית גם הרבה ממאמציו הספרותיים.

בשנת 1901, יצא הרח"ה לקושטא, שם קיבל על עצמו ניהול שני בתי-ספר עבריים, "תפארת צבי" ו"אור תורה". לגביו היה זה ניסיון חשוב של התמודדות עם בעיות החינוך היהודי המודרני. כדאי לציין בתקופת מעבר זו דבר הנוגע להתפתחות השקפת-עולמו הפילוסופית: על ידי הרצאות של משכיל יהודי מקומי התערר ללמוד את משנת שפינוזה לימוד ביקורתי. כיוון שהתרגום העברי המצוי אז, זה של ד"ר רובין, נראה לו בלתי מדויק, נזקק לתרגום הגרמני, הריקו בעצמו לעברית, והוסיף עליו הערות עד שהגיע למיצוי עניינו - וחדל.⁹ באותה תקופה, מסתבר, עסק גם בלימוד שיטתי של "מורה נבוכים" לרמב"ם,¹⁰ ובעימות בין ביקורת שפינוזה ללימוד הרמב"ם גיבש את השקפותיו שלו כתיאולוג.

3 "סוכת שלום", "דבר השמיטה", "מי באר", "קדושת ארץ ישראל" ועוד.

4 לפי עדות הרח"ה, "אלה דברי הברית" (חלק שלישי עמ' 6).

5 לפי עדות הרח"ה, "חדושי הרח"ה על ההוריות" (עמ' ב' ע"א).

6 עיין דבריו במכתב אל הרב אבא צטרון, "מלכי בקדש" חלק רביעי.

7 עיין דברי הרח"ה ודברי ילדיו בסוף ספר "מושגי שוא והאמת".

8 עיין דבריו "אל בני ובנותי", "מלכי בקדש" סוף חלק א'.

9 יעו ספר "מושגי שוא והאמת" סוף "קטע ג'".

10 יעו ספר "מושגי שוא והאמת" סוף "קטע ה'".

הרח"ה היה בין ראשוני המצטרפים לתנועת "המזרחי". הוא חשב את עצמו לאחד מן המייסדים ועמד בקשר הדוק עם הרב ריינס, ואחר כך עם מנהיגי "המזרחי" בארה"ב. 11 אומנם, בתקופת ישיבתו בארה"ב נדחה מן הפעילות המדינית של התנועה. ממכתביו עולה הד של מחלוקת על מקום "המזרחי" בהסתדרות הציונית, ומתעורר רושם כי נעשה ניסיון מכוון להרחיק אותו מן המוסדות המרכזיים. בין כה וכה היה כל ימיו חבר פעיל ב"המזרחי", ובישיבתו בקושטא נבחר ונשלח כציר לקונגרס השישי בבאזל. שם נפגש עם הצירים מארה"ב ונשתכנע לנסוע לארה"ב ולהעביר לשם את משפחתו.

היה זה בסוף שנת 1903. אחרי תקופת שהות קצרה נתקבל כרב הקהילה האורתודוקסית בהובוקן שבניו-דז'רסי, ובכהונה זו החזיק עד לפטירתו בשנת 1935. חייו של הרח"ה בארה"ב נראים בדרך-כלל כתקופה ארוכה של יצירה שליווה.

אם לשפוט על פי עדויות הרבה מתוך ספרי הרח"ה עצמו, 12 הוא זכה להצלחה ולכבוד כרב בעדתו, ובעיקר יכול היה להתמסר לעבודה ספרותית רחבת-ממדים. כמה מן החיבורים שהוא מזכיר בספריו הנדפסים, לא ראו אור, (אגב, ביניהם גם ספר שירים גדול, שכמה מהם צירף לחיבוריו הנדפסים) אבל רבים ראו אור, כנראה בעזרת בני עדתו. 13

נזכיר עתה את החיבורים העיקריים שראו אור. פעולתו הספרותית של הרח"ה התחילה בגיל צעיר מאוד. בהיותו בן שבע-עשרה כתב את ספרו "עטרת זקנים". מדבריו מתקבל הרושם כי הדפיס את הספר הזה, אולם הוא לא נמצא בספריה הלאומית. הפירסום הראשון שבידינו הוא הירחון "המסדרונה", ואחריו "סדר הושענות עם באור ישועות יעקב" (תרמ"ז); "סדר התלמוד למתחילים" (תרנ"א); "ספר ימים מקדם" (תרס"ח); "חידושי הרח"ה על מסכת הוריות" (תרע"ד - תרפ"ו); "ספר מלכי בקדש" (תרע"ט - תרפ"ח); "ספר מוצאי מים" (תרפ"ד); "ספר אלה דברי הברית" (תרפ"ו - תרפ"ח); "ספר תורת החינוך הישראלי" (תרפ"ז); "ספר נמוקי רש"י" (תרפ"ט); "ספר ברורי המדות" (תרפ"ט - תרצ"א); "ספר מושגי שוא והאמת" (תרצ"ב); "ספר למקרא" (תרצ"ג); "תורת ארץ ישראל" (תרצ"ה); "לוח מועדי ישראל עם הגדה של פסח ובאור מדעי" (תרצ"ה).

חיבורים אלה, מהם גדולים ורבי כרכים, נחלקים לפי עניינם לתחומים הבאים:

א) התורה שבעל-פה, שיטתה ושיטת לימודה (בייחוד "סדר לתלמוד" ו"ברורי המדות")

ב) חקר המקרא ובעיות ביקורת המקרא (בייחוד "ימים מקדם", "נמוקי רש"י", ו"סדר למקרא")

ג) החינוך הישראלי (בייחוד "תורת החינוך הישראלי", ו"לוח מועדי ישראל" עם הביאור להגדה)

11 עיין בדבריו "אל בני וננותי..." ו"מלכי בקדש" סוף חלק א'. וכך מכתב ליוסף בן-ציון באב"ד, "מלכי בקדש" חלק ו'.

12 ועיין הקדמת הרח"ה וההקדמות (באנגלית) של סול לובאש והרב ליאון שפיץ לספר "ברורי המדות" חלק א'.

13 בח ג יובל השבעים יסדו בני קהילתו קרן להדפסת ספריו. עיין שם, שם.

ד) התיאולוגיה היהודית (בייחוד "ספר מושגי שוא והאמת").
ה) אולם הציר המרכזי לכל תחומי היצירה הללו הוא: ההתמודדות הישירה עם הבעיות של התחייה הלאומית-המדינית והתחייה הרוחנית התרבותית של העם היהודי בארץ ישראל. אפשר להצביע על כל החיבורים הנזכרים לעיל כניסיונות להתמודד עם בעיות שונות של המציאות היהודית בזמן החדש, וגולת הכותרת של התמודדות זו הוא הספר "מלכי בקדש" בן ששת החלקים, ועל ידו "חדושי הרח"ה על מסכת הוריות" ו"ספר אלה יסודי הברית" (שלושה חלקים).

ספר "מלכי בקדש" הוא תגובה הלכתית על התקופה ההיסטורית החדשה שנפתחה לדעת הרח"ה עם הצהרת באלפור. הרח"ה עמד על התמורה המהירה שכבר התרחשה בחיי עם ישראל מראשית האמנסיפציה וההשכלה. הוא הבין כי בעתיד תהיה התמורה מהירה ומהפכנית עוד יותר. אין מנוס ממנה. אבל התמורה ההכרחית איננה צריכה לשאת עימה חורבן ליהדות התורנית. הכול תלוי באופן התגובה ובדרך ההסתגלות, שכן השינוי יכול להביא עימו גם ברכה וגם קללה. ברכה - אם תבוא תגובה לאומית מכוונת היטב. קללה - אם התגובה תייצג מגמות פרטיות של יחידים ללא אחריות לאומית כוללת. ומן הבחינה הזאת רבה חשיבותה של הצהרת באלפור, מפני שאחריה ניצב העם שוב לפני בעיות לאומיות כוללות. לאמור, עתה לא נוכל עוד להסתפק בתשובות לאישים פרטיים או לקהילות. עלינו להתמודד עם שאלות המנהיגות הלאומית של העם העומד לזכות בעצמאות. הצהרת באלפור היא היסוד למדינה היהודית, העשויה לקום בקרוב. רטט של התרגשות הגאולה מלווה את כתיבת ספר "מלכי בקדש". אם תמצא לומר: הנה התחילו ימות המשיח. הדבר בא לידי ביטוי ישיר אפילו באופן ציון התאריכים בשערי כל כרך, כגון בשער הכרך הראשון: "שנה שניה להכרת ממלכות הברית את זכותנו על ארץ ישראל". בזאת קרוב הרח"ה ללא ספק לבן דורו הגדול הראי"ה קוק. אולם הוא ראה את חזון הגאולה באופן שונה לגמרי. אם הראי"ה קוק הרגיש בהתנוצצות אורה של מציאות על-היסטורית, הרח"ה ראה לפניו תהליך היסטורי. מדינת היהודים תקום במסיבות הכלכליות, החברתיות והמדיניות של הזמן החדש, וכיוון שכך עלולה היא לנתק את הקשר בין מסורת העבר לבין החיים הלאומיים בהווה, ממש כשם שהיא עשויה ליצור תנאים לתחייה רוחנית גדולה. התקווה היא כבירה ועימה גם הסכנה. ומשום כך אין להסתפק בחזון. יש לבדוק עניינית מה תהיה דמותה של מדינה יהודית בזמננו. אין לו, כמובן, לרח"ה ספק שמדינה יהודית משמעה מדינה המבטיחה לעם היהודי עצמאות לאומית ונוהגת על פי התורה. אך לא היה לו גם ספק כי מדינה שתקום במציאות ההיסטורית הקיימת תהיה דימוקראטית, מושתתת על הישגי המדע, הטכנולוגיה והתרבות החברתית המערבית. השאלה הנוקבת היא, איפוא, אם שתי הקביעות הללו עולות בקנה אחד, ומבחינה עקרונית התשובה שלו היא חיובית. עקרונית אין שום הכרח שיתהווה קרע בין התורה לחיים. אבל ההתאמה בין התורה לחיים אינה קבועה ומונחת מראש. יש ליצור אותה בכל עת מחדש, ובעת של שינוי כה יסודי בתנאי החיים על אחת כמה וכמה. והנה דווקא עתה נראה כאילו בא שיתוק בתהליך היצירה ההלכתית. אנשי ההלכה מתמהמהים. הם אינם נוטלים על עצמם את התפקיד לחזות מראש את התמורות ולהכין כלים הלכתיים. הרח"ה קיבל, איפוא, על עצמו את התפקיד החלוצי והנועז. הוא ביקש להכין את הכלים הרעיוניים וההלכתיים כדי ליצור מסד חוקתי למדינה יהודית דימוקראטית מודרנית הנוהגת על פי התורה. מסתבר כי הכנת כלים אלה היתה כרוכה בהתמודדות עם קשת רחבה של

בעיות: כלכליות, חברתיות ומדיניות מזה, מדעיות, תרבותיות ופילוסופיות מזה. מפעלו הכולל של הרח"ה מציע תשובות מפורטות בכל התחומים הללו, ומכאן עניינו המיוחד.

לשון כתיבתו של הרח"ה היתה עברית והנושאים שהעסיקו אותו היו בעיקר נושאי התחייה היהודית בארץ ישראל. כלומר, גם בגולה חי הרח"ה את חייה של ארץ ישראל וכתב בשביל ציבור קוראים עברי שנמצא למעשה בארץ ישראל בלבד. תורתו היתה תורת ארץ ישראל.

המחיר היה גדול. הרי הוא ניתק למעשה מן ההשפעה הבלתי אמצעית על הגשמת הציונות בארץ ישראל. ומצד שני, כיוון שכתב עברית וריכז את הגותו בבעיות ארץ ישראל, ניתק עצמו גם מהשפעה בלתי אמצעית ומקיפה על יהדות ארה"ב, אולי זהו ההסבר היסודי לעובדה שיצירתו החיה והתוססת, הנזקקת מכל היקף למדנותה ועמקותה לבעיות הזמן, לא עוררה הד ראוי לה לא באמריקה ולא בארץ ישראל.

חלק ב' מתורתו

סכנה צפויה לכל רוח ישראל סבא
אם לא נתחכם
להקדים למצוא דרך להתאים את החיים והדת
על פי יסודי התורה

(מלכי בקדש, ר', עמ' 108)

אל הקוראים

אל תבהל ברוחך, קורא נכבד, ולבך אל ימהר לשוב אחור מקורא ספרי זה בראותך בראשו השם "שאלות ותשובות", ותחשוב כי ספרי זה ניתן רק לבעלי פלפול וחובשי בית המדרש לבד, לא לקריאת כל איש.

השאלות מצד עצמן צריכות לעניין לכל קורא לקרא אותן בדעה מיושבה ולחשוב עליהן ברצינות. כי לא שאלות פרטיות ממקרים פרטים הנמו, אשר נוכל להפטר מהן באמור כי שייכות המה רק להיושבים על כסא ההוראה אשר על פיהם יבא כל ריב וכל נגע, רק שאלות העם כלו הן. שאלות העומדות על הפרק, אשר מענינות, וצריכות לענין לכל איש ישראל - לחשוב ולהתבונן עליהן ולבקש תשובתן. וכאשר יחשוב ויתבונן יודע ויודה כי רק על ידי ידיעת ההלכה הנכונה הפתרונה. וגם ידע נחיצות הפתרון. וכאשר ימצא נחיצותו תבא בו התשוקה להתבונן מעט בדרכי ההלכה לידע על כל פנים את הדרך איך לבקש פתרון, ויואל על כל פנים "לגרוס" את דברי תשובתי בהלכה. וכאשר יגרוס ימצא כי לא השתמשי בסגנון בעלי הפלפול, אשר לא יובן רק למי שהוא בקי במלאכה זאת, רק הלכתי בדרך הראשונים ז"ל, אשר יבררו וילבנו הדברים עד כי יאמר כי הוא זה. ואז ידעו הקוראים כי רק אחרי הטריחם מעט את המחשבה לחפוף "לסבור" ולהבין, יבינו את כל מה שכתבתי, ויהי להם אפשרות גם לחשוב מחשבות ולחוות דעתם, כל אחד לפי כח-בינתו בהלכה, ויודו לי אחר-כך על אשר הבאתי אותם לקחת חלק במחשבות האלה, אשר עתידות עמנו תלויה בהן. כי אם תחית עמנו באה פעם על-ידי אהסורוש ופעם מטעם כורש ודריוש וארתחשתא, ובאחרונה על-ידי ממלכת אבגליא הנאורה ומטעם כל מלכי הברית המסכימות על הדיקליראטציאן של השר באלפור, אך נצחיות עמנו לא בהם תלויה רק בתורתנו ובתורת ההלכה אשר לא בסלה לעולם. היא החזיקה את שאירותנו בגולה והיא תחזיק אותנו לנצח, אשר לא תבא הארץ אותנו לעולם, כאשר נדע מעתה כי קנין ארץ-ישראל לעם-ישראל ביהזקת היא לנו רק על פי תורת ישראל.

(מתוך: "אל הקוראים", הקדמה למלכי בקדש, א', עמ' 5-6)

התורה והחיים

אין היראה מתקיימת רק במי שחכמתו
קודמת ליראתו ויודע את אלקי אבותיו
ועבדהו בדעת ובתבונה וביושר-אמונה.

(מוצאי מים, חלק ד', עמ' 189).

תוכן העניינים

35	דת ישראל והחיים - תאומים
36	השיבות העיסוק בעניינים אקטואליים ורלוונטיים
37	שינוי הסיגים לפי שינוי התנאים (בין גלות לעצמאות)
37	תורה ועבודה בימינו - כיצד?
39	תורה שיש עמה מלאכה
40	"אור לגויים" רק על-ידי "תורה ודרך ארץ"
42	מדינה יהודית בתקופתנו
42	לא תגורו מפני איש

דת ישראל והחיים – תאומים:

ברוך ה' צורי המלמד ידי לקרב – לקרב ולא לרחק – אצבעותי למלחמת-סופרים. מלחמה בשלום – להגדיל תורה ולהאדירה ולחבבה על כל איש ישראל, בהראות כי התורה תשפות שלום לנו. דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום – לרחוק ולקרוב.

ימים רבים חשבו רבים כי הדת לא תתאים את החיים, ואי-אפשר לעשות שלום ביניהם רק על ידי "ויתור", כי אחד מהם, על כל פנים, יוותר על שלו. החרדים דרשו שהחיים יוותרו משלהם לכבוד הדת, והמשכילים, בעיניהם, דרשו שהדת תוותר משלה למען החיים. וכה הלכו שניהם הלוך וגדול, הלוך ורחב, ברעיון הנוויתור, עד כי לאלה לא נשאר חיים ולא לה לא נשאר דת, ולדבר פלא היה למצא משכיל דורש את אלקים או צדיק וטוב לו בעולם הזה. ובאמת, כולם גם יחדיו נאלחו. כי באמת דת ישראל והחיים תאומים המה מלידה ומבטן ואין פרץ פורץ עליו, פרץ לקפח אחד את חברו. התורה והמצוה אומרת "וְחַיֵּי יִשְׂרָאֵל אֹמְרִים יִשְׂרָאֵל עַל תּוֹרָה וּמִצְוֹת חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים" כי נתיבותיה שלום; וחיי ישראל אומרים ישראל על תורה ומצות חוקים ומשפטים "כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה". הסתירות בין הדת והחיים רואים רק אלה אשר לא הבינו את שניהם – לא הבינו את התורה והמצוה חוקים ומשפטים, כי חיים הם למוצאיהם, ולא הבינו את החיים, לידע כי חיים ריקים – בלי אידיאל, בלי תורה, בלתי חק ומשפט – רק פרעות הוא לא חיים, ועוד גרוע הוא מחיי הבהמה, החיה והעוף, אשר אם כי לא ידענו תכלית לחייהם, אבל הם בעצמם שומרים את חיי מינם, והחיה היותר פרועה לא תטרוף את מינה. לא כן בני אדם: בלתי דת ותורה, חוקים ומשפטים – איש את רעהו חיים בלעו.

התורה לא תפריע את החיים כלל וגם מוסריה ואיסוריה המה עילות וסבות להארכת החיים, חיי הכלל והפרט. ואם פעמים יתנקשו החיים המדינים עם חוקי החיים של התורה והמצוה, אין זאת התנקשות מצד הדת והחיים, רק מצד הגרות, הגלות והעוני. ולזה יש בתורת ישראל תנאים ואופנים, פרטים, כללים ושיטות, אשר המעמיק בהם ימצא עצמה לכל מכשול ופגיעה בחיים, להסירם ולהרחיב החיים על פי התורה, ויחדיו יהיו תמים. ופרובבל, התר-עסקא ומכירת חמץ יוכיחו. המעיין-חקר בהם, ביסודי הלכה, ידע כי אין בזה שום הערמה רק ממש כונת התורה. ואין פה המקום לבאר זה בארוכה, אבל זה יבין כל אשר לו דעה ישרה, כי החכמים לא חששו על פטוט המלגלגים, והשתדלו בהתאמת התורה והחיים לא על-ידי ויתור רק על-ידי יסודי ההלכה עצמם. לא נוותר על האיסור והמצוה רק נעשה את המצוה על-פי ההלכה אשר היא מתאימה עם החיים.

וזאת מטרתי בספרי "הלכות עולם", אשר אתי בכתובים, ובספרי מלכי-בקדש, אשר זכני ה' להדפיסם והביאני עד הלום לחלק החמשי והששי, בדברים העומדים על הפרק בהחיים החדשים בשיבת ציון. ומוכרחים למצא הדרך שיהיו החיים על פי התורה – חיי ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל.

אבל חוקי התורה לא ישתנו לעולם מפני שהלכותיה ותנאי המצות מתאימים למיד עם החיים. והעושה לחוקי התורה דוגמות חתוכות פוגם בעיקר התשיעי מ"ג עקרים, עיין הקדמת ספרי מוסדות תורה שבע"פ. כי כל דוגמא בלתי תנאים בזכרחה להשתנות, והוא אבק עבודה זרה, ולא ידעו במה יכשלוך.

(‘זהו רחום יכפר עוון’. מלכי בקדש, ה', במקום הקדמה)

חשיבות העיסוק בעניינים אקטואליים ורלוונטיים

טעמתי ממנו דבש ואורו עיני בראותי כי התורה גם מעבר לים היא מחזרת על אכסניא שלה וכל מקום שגלה ישראל התורה עמהם, ומתקים בהם 'כי לא תשכח מפי זרעו'. ובפרט בעניינים כאלה שהם מעשים בכל יום הנהוגים ונחוצים לעת כזאת בימים האלו ובזמן הזה. אשר תחית עמנו בארצנו ממשמשת ובאה ודורשת פתרון לכל השאלות האלו התכופות והנחוצות, ואין אנו רשאים להסיח דעתנו מהם אפילו רגע אחד. כי זרם החיים השוטף כעת במהירות נמרצה כל כך אשר גם כהרף עין הוא לנגדו זמן ארוך, הוא שוטף ועובר כל גבול שגבלו ראשונים, והחיים עושים את שלהם ברצוא ושוב כמראה הבזק באין מעצור לרוחם. ואם לא נקדים להורות להם הדרך ילכו בה והמעשה אשר יעשון על-פי התורה והמצוה, ילכו בדרכים עקלקלים ומקולקלים דרך עקש ופתלתול, ויהיה, חס וחלילה, מעוות שלא נוכל לתקן וחסרון שלא נוכל להמנות. על כן טוב מאד עשה כבוד תורתו שלקח לו למנה לעמול ולטרוח בעניינים אלה ועמס עליו עול כבד הזה, שהיה עד הנה רק כהלכתא למשיחא, כמאמרם ז"ל: דורש אין לה - מכלל דבעי דרישה וחקירה. וזו הדרך - שלא דשו בה רבים, לא ישב אדם שם, ולא עבר בה איש.

(מתוך מכתב של הרב אברהם שלמה דובינסקי, אב"ד גאלצינגען, לסדר ראשי אלפי ישראל, תר"פ. מלכי בקודש, ד', עמ' קט"ו).

שמחתי לשמוע כי חבר הוא בדעה, ומרגיש הוא כמוני את נחיצת התרבות התורה לפי התפתחות החיים. לא רק שאין אנו יכולים, גם אין אנו רשאים, לעכב את זרם החיים, רק עלינו להרחיב את התורה לפי זרם החיים ולהביט מרחוק על הנולד ועל הבאות בחיים. להגדיל תורה ולהאדירה עוד טרם ישטופו זרמי החיים, למען יבואו חים שיהיה אפשר להיות בהם אהבת תורה ויראת שמים. ורבים מרבני זמננו לא הבינו את זאת, ויחפצו לעצור בעד מרץ החיים ולא להשתמש בהשטף לתועלתינו להוציא אור זרוע לצדק ומישרים אמונה ואור תורה. ובעצרים בעד פרץ מים רבים - נשטפו. וזרעם יצאו ואינם כי נעשו לבולשביקין ברוסיא ולריפורמין באירופא, ולבורים מחללי שבת באמעריקא. אך עוד לא אלמן ישראל. מגדולים חקקי לב רבנים ומשכילים ומלומדים היודעים כי אך בהרמת הרוח יושע ישראל, ורק על ידי בונים למודי ה' יבנה ערי יהודה וישראל, אך כי למודי ה' אלה ימלאו גם דעה בינה והשכל וידעו את אשר לפניהם ואשר חובת עמם והאנושית דורש מהם.

(מתוך מכתבו אל הרב אברהם שלמה דובינסקי, אב"ד גאלצינגען, מלכי בקודש, ד', עמ' 230).

שינוי הסיגים לפי שינוי התנאים

- בין גלות לעצמאות -

לא כתנאי החיים אשר להעם הנווד בגולה מעיר לעיר ומפלך אל פלך, תנאי החיים של עם היושב חפשי בארצו ומרוכז במוסי הלאום. הגזרות וסיגי התורה, אשר נצטוו חכמים לעשות משמרת וסיג לתורה לשמור את משמרת ה', נעשו תמיד בחכמה ודעת והשקפה רחבה מחכמי הזמן לפי תנאי חיי העם (עיין, שבת קי"ג ע"ב), אך הרבה מהם לפי תנאי חיי העם בגולה אשר הוא חי בו, ולא יהיו די או לא יועילו כלל לעת אשר נקנה חופשיותנו ונתארה תארה להיות ככל העמים בית ישראל.

בעת חיינו חיים גלותיים היו די הגדרים המגדרים בעדנו 'סחור סחור - אומרים לנזירא - לכרמא לא תקרב'. כי בחיים הגלותיים אשר דכאו את רוחנו געלה נפשנו מעצמה כל תענוג מופרז וכל תארה נמבזה. ולבלי נכשל לתור אחרי לבבנו ואחרי עינינו היה די לעשות גדרים סחור לבלי להקרב. לא כן עם חפשי אשר בטבעו מתארה תארה להתענג על כל טוב כי חופש הוא לנפשו ורוחו לא כהה, אין הגדרים השוללים חופשיותו יועילו לו כלל, אדרבא יגרמו כי ימרה וימרוד ויעמוד על זכות חופשיותו אשר בנפשו, כי אין מעצור לרוח לכלוא את הרוח. לשמור מוסר עם חפשי צריכים להסיר את המכשלה מכל וכל. לא לתת גדרים על הנפש רק לתת גדרים על המכשלה אשר לא תבא בגבולנו, וזה לא על ידי אסור איסור על נפשנו, רק על ידי נתינת תענוגים מוסרים לעורר הנפש להתענג בחכמה ודעת ולשאוף לאידיאלים גבוהים, לגול ולשוש בה, ולהאיר עיני העם כי יבחרו מעצמם בהחיים המוסרים והנמוסים ותגעל נפשם באי-מוסר כאשר תגעל הנפש בכל סחי ומאוס ובשלחנות מלאים קיא צואה.

(בדין הגזרות אשר אין הצבור המדיני יכול לעמוד

בהם, מתוך: מלכי בקדש, ב', עמ' 7)

תורה ועבודה בימינו - כיצד?

לשלב תלמוד תורה עם עיסוק בעניני העולם

כבר השכילו חכמי לב וראו מטיבי ראות, אשר מוסד לאומיות ישראל היא התורה. והדת והלאומיות דבר אחד היא. ומקרי הימים האחרונים הורנו דעת יותר מאשר למדו גדולי חכמי עמנו במשך שנות מאות. כי המתבונן בספרי גדולי חכמי עמנו, גם באלה אשר ידעו מה לאומיות ישראל דורשת מהם ומה תעודתם עלי תבל, יראה, אשר גם הם הכינו וחקרו ברוחב לבבם לידע ולהשכיל אשר קיום עמנו יתעודתנו תלוי בהחזקת שני העמודים - התורה והדרך ארץ גם יחד! אך לפלגות ישראל גדולים חקקי לב נפרדו בדעותיהם, אלה העפילו לעלות בשמי רומה לומר שתעודת ישראל היא רק להתבונן בעניני העבודה האלקית, ולהיות כל ימיו נפרד שתענוגות בני אדם - להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש! ואלה העמיקו רדת ברוחם

לחשוב, שיעקר לאומיותנו הוא החזקת עניני החיים לבד, להיות עם חזק בצרכי חייהם ופרנסתם, ורבים "דבר ה' בזו" הזניחו תורה והפירו חוק! לפלגות אלה גם יחד שניהם הגו מן המסילה - אלה השחיתו ואלה התעיבו את תעודת ישראל ולאומיותו האזניחו.

אך המחליף את הזמנים ומשנה עתים, יוצר הרים ובורא רוח, שניבא אל הרוח ויאמר: מארבע הרוחות באי הרוח ופחי בעצמות היבשות האלה! העצמות האלה כל בית ישראל המה! והרוח הזה הוא רוח הלאומיות הוא נשמת חיים אשר נפח ה' בימים האחרונים; וזאת התעודה להעמדו והקמתו מעפר שפלת הגוף והנפש.

אך לא כאשר חשבו הראשונים, אשר תעודת ממלכת כהנים הוא להיות מופרש ומתבודד, בדול מתענוגי בני אדם ומזניח את העולם הזה, אך אדרבא, תעודתנו היום שכון ארץ ורעה אמונה. כי אי אפשר לחזק את האמונה והדת להיות רועה את האמונה אם לא נהיה שוכני ארץ, כי לא בשמים היא ולא עם שרפי מעלה משכנה. והיה העם אשר לא יחזק במסורת חזקות את צרכי החיים הגשמיים - יחדול מלהיות עם וגם לתעודתו הרוחנית לא יבא לעולם, כאמרם: "אם אין קמח - אין תורה", ועמך ישראל צריכין פרנסה. ואין עם בלא כורמים ויוגבים, נושאי סבל וחוצבי בהרים וכדומה ממלאכת חרש וחושב, ובכל אלה ממלכת כהנים וגוי קדוש יחשב, יען אשר תעודתה להפיץ הרחבת דעת האמונה הזכה, ולהגדיל תורת אמת ולהרחיב ידיעתה בין כל האומה מקטנם וגדלם, מן זקן יושב שער עד הפועל בפחם ומחזיק במקבות, מן היושב על כסא המלוכה עד האיכר העובד בשדה.

חייב כל אחד מישראל בתלמוד תורה למען יוכל לעמול לטובת העם כולו, לעלות למקום שבת התחכמוני ולחוות דעתו בהכרעה. אך, היתאימו דברים אלו בימינו אשר צרכי האדם מרובים ופעלו ועבודתו עדי ערב, היוכל להיות עם חכם ונבון הגוי כולו? כאכר העומד על המחרשה, כחורש המחזיק במעצד, ועושים במלאכה מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ותורתם אימת י נעשית?

הדרך: שינוי סידרי הלימוד

על שאלה זאת אין תשובה בדברים לבד רק במעשה, שיעמלו כל חכמי הלב ונבוני מדע לעשות סדרים בתורה. הסדר יענה את הכל, כי מה שאדם לומד בשנה שלמה כשאינו לו סדר, יכול ללמוד בחדש אחד כשיש לו סדר ישר בלמודו.

אם נתבונן על המדעים השונים אשר נתרבה היום הכרח ידיעתם רק בלמוד חכמה אחת כמו חכמת הרפואה וכדומה, ישתומם איש הפשוט לחשוב, שלו יחיה אדם שנין אלפיין אי אפשר ללמוד כל הידיעות האלה, ובכל זאת רואין אנו, אשר במשך ארבעה וחמשה שנים יוצאים חכמים משבת תחכמוני (אונוורזיטעט), מושלמים בכל ענפי הידיעות ומוכתרים בתאר דוקטור או פריפעסר. ומי עושה את כל אלה? רק הסדר הנכון והמטאדע (המתודה) הישרה, אשר כל עמל חכמיהם למצא סדרים ומטאדע אשר יקלו על האדם ידיעת הרבה ענפי החכמה בתוך כללים קצרים, להיות מועט מוחזיק את המרובה, ללמוד בזמן קצר מה שהיה צריכין בימים הראשונים ימים ושנים. וסדרים כאלה חסר לנו בלימוד תורת אל חי, כי חכמי צרפת - אשר רובי תורתינו לנו מהם עתה - אהבו את החידוד והפלפול במדה גדושה, והיה להם כאחד מכוספי הנפש ומאוויו, ועל כן העמיקו רק בו לילות כימים, ולא השתדלו כלל לעשות סדרים. ואולי היה אז מצב העת גורם לזה, אשר רצו ליתן טעם ומתיקות וכוסף בלימוד התורה, למען יתרבו הלומדים הנמשכים אחר הערב, וחשבו

אחר-כך להשתדל לעשות סדרים נכונים; אך הראשונים עמם מתה החכמה, ואחרונייהם נמשכו אחר הערב ומתיקות הפלפול, ולא השתדלו לעשות סדרים כלל. וחכמי ספרד, אשר באמת היו מסודרים בלימודם ורוח הסיודור מרחפת על כל ספריהם, אבל לא נתפשטו בינינו, כי העם הואיל הלך אחר צו לצו לקו לבנות בניני הפלפול, לקשור נימא בנימא והררים התלויים בשערה, כי כן טבע בני אדם להמשך אחר הערב ולהזניח את המועיל, ומפני זה הסופרים, אשר היה פרנסתם העתקת ספרים, העתיקו הרבה ספרי הפלפול ומיעטו בספרי סדרים.

ועתה מוטל על חכמי דורנו להתגדר בפינה הזאת, לעשות סדרים בדרכי לימוד התורה אשר יוכלו להשתלם בה בזמן קצר אף אלה אשר אומנתם זה בית חייהם, ובפרט בבתי ספר אשר חוב גמור מוטל על מיסדיהם למצא סדר נכון בתורה לבל תהא כהנים כפונדקית, אשר בכל הידיעות והחכמה נמצא סדרים נפלאים, ורק התורה הזאת מונחת בקרן זוית, בעוונותינו הרבים. וגם להיות מעשיהם רצוים כפי מחשבתם, לבנות הריסות חרבותינו, ולנעור אותנו מעפר שפלותינו, ולקומם מוסדות דור ודור לאומיותנו.

ואנכי בדרך נחני ה' ועברתי ארצות אייראפא, רוסיא, תוגרמא, אונגריין, אוסטרי ואשכנז, והתבוננתי על מצב עמנו ותורתינו עלה בלבי רעיון זה, והתחלתי להיות נושא ונותן בזה עם גדולי דורנו וכולם הסכימו על ידי, והראיתי להם את האופנים שצריכים לסדרים אלו, וכולם הודו לי במו פיהם. לעשות רצונם הפצתי יסדרתי את ספרי... הספר הזה היה לפני גדולי וגאוני דורנו, והם אמצו וחזקו את לבי.

(מתוך: הקדמה לספר "מוסדות תורה שבעל-פה")

תורה שיש עמה מלאכה

[המשנה] מטרתה לברר את רובי ההלכות והספיקות והמחלוקות במבט קצר להקיף את כל דיני התורה למען אשר יהיה זמן לחכמי הדור לחרוש בשעת חרישה, יירע בשעת זריעה, ולקצור בשעת קצירה, ולא יצטרכו החכמים להטיל עצמם על צבור יותר מדאי. כי ריבוי הספיקות והפלפולים השונים והויות הרבה, יקח חלק ייטיר גדול מהזמן טרם נדע דין אחד אשר יעשה אדם על פי דרכי התורה וחי בהם.

(המסדרונה, שנה ב', עמ' רס"ב)

”אור לגויים” רק על-ידי ”תורה עם דרך ארץ”

ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, לא הביאן הקב"ה דרך פשוטה לארץ ישראל אלא דרך המדבר, אמר הקב"ה: אם אני מביא עכשיו את ישראל לארץ, מיד מחזיקים אדם בשדהו ואדם בכרמו והן בטלין מן התורה, אלא אקיפם במדבר מ' שנה, ויהיו אוכלין מן ושותין מי הבאר והתורה נכללת בתוכן. מכאן היה רבי שמעון אומר: לא ניתנה התורה לדרוש אלא לאוכלי המן, ושניים להם אוכלי תרומה. (מכילתא, בשלח, פרשה א').

רבי יהושע אומר: שונה אדם שתי הלכות בשחרית ושתיים בערבית ועוסק במלאכתו כל היום, מעלין עליו כאלו קיים כל התורה כולה. מכאן היה רבי שמעון בן יוחאי אומר: לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן, הא כיצד? היה יושב ודורש ולא היה יודע מהיכן אוכל ושותה ומהיכן היה לובש ומכסה, לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן, ושניים להם אוכלי תרומה. (שם, פרשה ב,, מסכתא דויסע).

א

שני המאמרים האלה, אשר ראשיתם נראים כסותרים זה את זה, שהמאמר הראשון מורה לנו, לכאורה, שלקיום התורה והדת לא נעסוק בשדה וכרם, ולא יצא אדם לפעלו ולעבודתו, רק יעסוק בתורה תמיד וישים לבו לשמים, שירד עליו המן דבר יום ביומו. מה שאין כן ראשית המאמר השני, שאינו מחייב אותו רק בשתי הלכות שחרית ושתי הלכות ערבית ויעסוק במלאכתו כל היום. אך סוף המאמר השני – מכאן אמר רשב"י – הוא סותר כל הבנין, ומביא ראיה לסתור מדברי רשב"י, שהוא מתנגד לעושי מלאכה, כמו מאמר ראשון שהביאו מדברי רשב"י אלו, וכידוע שטתו, אשר אמרו עליו: "הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם". אם שנוכל לומר שלשון "מכאן אמר" הכוונה על הקרא "למען אנסנו" ולא על דברי ר"י, אבל נמצא מאמר קרוב לזה לרשב"י במנחות צ"ט: "אמר ר"י בשם ר' שמעון בן יוחאי: אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים 'לא ימוש', ודבר זה אסור לאומרו בפני עם הארץ", והוא נגד שיטת רשב"י כידוע.

ב

ולישב כל זאת נקדים הקדמה גדולה והוא: כבר השכילו חכמי לב וראו מטיבי ראות, אשר מוסד לאומיות ישראל היא התורה, והדת והלאומיות דבר אחד היא ומקרי הימים האחרונים הורנו דעת יותר מאשר למדו גדולי חכמי עמנו במשך שנות מאות. כי המתבונן בספרי גדולי חכמי

עמנו, גם באלה אשר ידעו מה לאומיות ישראל דורשת מהם ומה תעודתם עלי תבל, יראה אשר גם הם הכינו וחקרו ברוחב לבבם לידע ולהשכיל אשר קיום עמנו ותעודתנו תלוי בהחזקת שני העמודים התורה והדרך ארץ גם יחד! אך לפלגות ישראל גדולים חקקי לב נפרדו בדעותיהם; אלה העפילו לעלות בשמי רומה לומר שתעודת ישראל היא רק להתבונן בעניני העבודה האלקית, ולהיות כל ימיו נפרד מתענוגות בני אדם להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש. ואלה העמיקו רדת ברוחם לחשוב, שעיקר לאומיותנו הוא החזקת עניני החיים לבד, להיות עם חזק בצרכי חייהם ופרנסתם, ורבים 'דבר ה' בזו' – הזניחו תורה והפירו חוק, ולא התבוששו לקרא בקול לעמנו לא באלקים תושעו ולא בתורתכם תנחמו רק בכס תשועתכם וזרועכם יאמצכם, הן עם לא לבדד ישכון, רק בגוים יתחשב ויתבולל והיו ככל העמים בית ישראל. לפלגות אלה גם יחד שניהם הגו מן המסילה: אלה השחיתו ואלה התעיבו את תעודת ישראל ולאומיותו.

אם נתבונן למצוא הסבה מדוע לא נשתוו חכמי ישראל בדעה זאת? מדוע נפל ספק בפינה אשר כל תעודת העם תלוי בה? הסבה להספק מה הוא לאומיות ישראל הוא גלות ישראל מעל אדמתו. כאשר מתו כל העם אשר ראו את כבודנו ואין לנו לאומיות רק ברוח לבד, אז כל איש אחר חזות לבו הלך וטבעו הטעה. אלו אשר מטבעם היו בעלי הזיה ויתאוו תאוה לעלות בשמים ולדמות למלאכי רום, הם חשבו להטות את כל סגולות עם ישראל לרעיון רוחם. ואלה אשר הואלו להלך אחר תענוגות בני אדם, הסבו את כל תעודת ישורון לתאוות לבם, אם כי הרגישו אשר שני עמודים הם לתעודת ישראל, אבל חשבו אותם לצרות אשה אל רעותה.

ג

אך המחליף את הזמנים ומשנה עתים יוצר הרים ובורא רוח, ניבא אל הרוח ויאמר: מארבע הרוחות באי הרוח ופחי בעצמות היבשות האלה! העצמות האלה כל בית ישראל המה! והרוח הזה הוא רוח הלאומיות, הוא נשמת חיים אשר נפח ה' בימים האחרונים.

אך לא כאשר חשבו הראשונים, אשר תעודת ממלכת כהנים הוא להיות מופרש ומתבודד, בדול מתענוגי בני אדם ומזניח את העולם הזה. כי אי אפשר לחזק את האמונה והדת להיות רועה את האמונה אם לא נהיה שוכני ארץ, כי לא בשמים היא ולא עם שרפי מעלה משכנה. העם אשר לא יחזק במסורות חזקות את צרכי החיים הגשמיים יחדול מלהיות עם וגם לתעודתו הרוחנית לא יבא לעולם, כאמרם: "אם אין קמח אין תורה", ו"עמך ישראל צריכין פרנסה". ואין עם בלא כורמים ויוגבים, נושאי סבל וחוצבי בהרים וכדומה ממלאכת חרש וחושב, ובכל אלה ממלכת כהנים וגוי קדוש יחשב, יען אשר תעודתה להפיץ הרחבת דעת האמונה הזכה ולהגדיל תורת אמת ולהרחיב ידיעתה בין כל האומה מקטנם וגדלם, מן זקן יושב שער עד הפועל בפחם ומחזיק במקבות, מן היושב על כסא המלוכה עד האכר העובד בשדה, כי תורת אל חי דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום ונותנת חיים לבעליה בעולם הזה. כי המעמיק חקר ביסודי הלכות התורה בהגיון ישר, בלי הזיה ונטיה אל ההרגל, ימצא את חוקותיה צדיקים, אין בהם דבר העומד להפריע את דרכי החיים הטבעיים.

(מתוך: 'הסדרים בהלכה ואהבת המלאכה',
המסדרונה, שנה שלישית, עמ' א'-ג')

מדינה מודרנית על-פי התורה

וכל עבודתי להראות את האפשרות הוא מפני שאני חושב גודל הנחיצות בזה, ולמען לא יהיה השטן והחילונים, אפילו אם הם ציונים, מונים אותנו לאמר שאי אפשר ליסד ממשלה וממלכה בזמנינו על-פי התורה, ע"ז אני משתדל להראות את האפשרות, ולו לא היה נחיצות לא היתה שוה העבודה. וכבודו בעצמו אומר עלי כי אני חושב כי התורה היא החיים עצמם, התורה היא נשמת האומה, ואחרי שהיא חיינו ואורך ימינו פשוט כי יש נחיצות להתייעץ אתה על כל צעדינו.

(מתוך מכתב אל הרב ש.מ. לזר, עורך "המצפה", קראקא-לבוב (ללא תאריך). מלכי בקדש ד', עמ' פ"ה)

החוק הביני-לאומי מחייב גם את עם ישראל

ואם כי מצות כבוש ארץ-ישראל נוהג לדורות כאשר בארתי בספרי מלכי בקדש חלק א'... אבל אין חיוב של לא תחיה כל נשמה עוד, ולא רק שאין חיוב עלינו אך גם אסור לעבור על חוק האינטערנאציונאליטעט אשר נעשו בברית עמים איך להתנהג במלחמה, וחס וחלילה להיות ישראל נחשבים בין העמים כפראים רוצחי נפש נגד חוקי האינטערנאציונאליטעט ונגד חוקי הציויליזאציון.

(אלה דברי הברית, א', עמ' 70)

אמנם דעת רבנן שאפילו ביש לו הפרה אין להפר נדר שנעשה נגד אומות אחרות משום חלול ה'... שכל שהוא חוק אינטערנאציונאלי לא מדקדקים בדקדוקי סופרים אם חלה שבועה או לא-משום חלול השם, שלא יאמרו הגויים שאנחנו משמשים בדקדוקים טעכניים להוציא את עצמנו מחובותינו.

(שם, ג', עמ' 37).

לא תגורו מפני איש

א

ראיתי בספרו כי כבודו עולה הוא במסילתו אשר סלל לו בחלק הראשון, ועוד ביתר שאת ויתר עז ויתרון הכשר חכמה ודעת. ומאותו המקור ששאבו הראשונים גם האחרונים חומרות על חומרות, בחפצם להראות לנו כחא דאיסורא האהוב להם, הנה משם שואב כבוד תורתו ומראה כי כחא דהתירא עדיף וחביב לו. אמנם לבי יסיתני בספק גדול, אם רבני דורנו אלה העומדים בין המהלכים, השונאים כל חדש תכלית שנאה ומרגלי בפומייהו לאמר: כל חדש אסור הוא מן התורה, אם הרבנים ההם יתנו ידים לפעלו, או יסכימו עמו אף במקצת פסקי הלכותיו וכש"כ ברובם, שכבוד תורתו עמל, יגע ומצא אחרי חקירה ודרישה

במקורות הראשונים, ואחרי הפוך והפוך בהם על-ידי פלפול וסברה כיד ה' הטובה עליו. הנה יוכל היות כי ימצא אזנים קשובות מרבנים יחידיים, סבלנים ומתונים, שגם מהם לא אלמן ישראל בכל דור ודור. הם אומרים: 'לאהוב אריסטו ולאהב אפלטון ואת האמת יותר מכלם'.

אך זה פלא הוא בעיני איך הוא עשוי לבלי חת להוציא הגיוני רוח כאלה מן השפה ולחוץ, ומורא לא יעלה על ראשו מחמת רבנים קנאים הנמצאים פה ושם בארצנו החדשה ובפרט בעיר נויארק הקרובה לו, שיכולים לשורפו בהבל פיהם בכל עת ובכל שעה. ובדידי הוי עובדא, שספרי 'עמק יהושפט' נפל על-פי מקרה בידי רב אחד מקהל חסידים וימהר לבא אלי, כאורח לא קרוא, במכתב מלא דברים קשים ומרים על דבר אחד שכתבתי שם בתשובה כהוגן, ואף כי הרביתי להביא לו ראיות והוכחות מן התורה והתלמוד, גם מן הזוהר, כי הצדק אתי. אבל הוא היה באחת - כי מצא בספרי דברי מינות שאסור לשומען, והריץ על זה אלי שלשה מכתבים יבשלשתם לא היה בהם כח אף מעט להשיב על דברי בטוב טעם ודעת, ורק בטלם בהבל פיו לאמר: דבריו לא ישרו בעיני. ואם נמצא קנאים חלושי דעת מרחוק רק על דבר אחד, הלא כל שכן שימצאו כאלה וכאלה מקרוב ומרחוק על כמה דברים הנמצאים בספרו של כבודו, שנראים כזרים לדעת תלמידי חכמים שאין בהם דעה, ואז פן יבלע לו בזה. והנה ידעתי, כי אין שלטון באדם לכלוא את רוחו המתפרץ לצאת. בין שיקבלוהו בני אדם ברצון ובין שיבעטו בו - הוא משלחו חפשי וסוף הכבוד לבא. כן לא חש הרב הגאון ר' חיים גאליפפא, זקן ויושב בשיבה, בזמן הריב"ש, להגיד מה שבלבו להקל ולא להחמיר. וכן לא חש גם ר' חיים פיליפאווער, מעיר קטנה במדינת ליטא בדור שלפנינו, לבקש קולות ולא חומרות. וכן הוא הדבר בר' חיים הירשענזאהן בדורנו - ה' יחייהו וישמרהו עד זקנה ושיבה.

(מתוך מכתב של הרב אברהם יצחק הורוויץ, פרשת פנחס, תרפ"א. מלכי בקדש, ד', עמ' ק"ח-216)

ב

ואינני מפוצץ גבעות עולם רק מדבר אני לגדולי הרבנים ודן לפניהם בקרקע. ומגלה דעתי בתורה כהלכה לתלמידי חכמים, בדברים העומדים על הפרק, ומעוררם כי הם ידרושו והם יתענינו-ישמעו דעתי וישמיעו דעתם וידונו. ומנם ומנאי תסתיים שמעתתא.

מה שמתמה כבודו על מה שאין אני מפחד מחמת רבנים קנאים הנמצאים פה ושם בארצנו ובפרט בעיר נויארק הקרובה לו וכו'. על זה אענה לו: ידידי, כבר קנתי ושבתי והגעתי, ב"ה, לימים שאין לי עוד לפחוד רק ממלך מלכי המלכים הקב"ה, אשר רק לפניו אני עתיד ליתן דין וחשבון. ואם יצאו איזו קנאים בחמת רוחם, לשם שמים או שלא לשם שמים, להתנגד לספרי יוסיפו להם רק כבוד ותהלה יזכר בדברי הימים לדור יבא. כי רק מאלה הגדולים אשר היו מתנגדים להם ולספריהם נבנה בנין דברי ימי ישראל.

(מתוך מכתב לרב אברהם יצחק הורוויץ, ז' מנ"א תרפ"א. מלכי בקדש, ד', עמ' 218)

חן חן לו, וביחוד על דבריו הנעימים אשר מנחם אותי על הלוחמים נגדי בזרוע רמה וישטמוני תחת רדפי טוב. וכבודו מדמה אותי לכל גדולי עמנו אשר סבלו רבות רעות וצרות על לחמם בעד האמת.

אמנם, לדאבוני, הלוחמים לי מרוב רובם לא קראו את ספרי רק את המקומות אשר חפצו לקנות אותי בהמה, וגם אלה המקומות קראו רק מקופיא לא ביגיעה הנחוצה ללמוד תורה, להאמין כי מצא יען כי יגיע למצא. וגם אורייתא דקא מרתחי בהו היא לא אורין תליתאי רק תורה שלא לשמה וקריאה מקופיא. ואם שקרה לי דברים כאלה כבר מעמי הארץ היה לי בושה לצאת במלחמה אתם, וזה היה בעת אשר הדפסתי ספרי "ימים מקדם", אבל עתה בעת הדפסת ספרי "מלכי בקדש" נהגו גם קצת חכמים ויראי ה' מנהג אשר לא יאות לבעלי צורה, כאשר הצטער על זה כתר"ה שליט"א. והסבה לזה הוא התרגשות הזמן "בפרשת העבור" - בהעברת ישראל מתקופה לתקופה, מתקופת הגלות לתקופת עקבא דמשיחא. והענינים המתחדשים מזעזעים את חומת עולמנו - עולם היהדות. ואשר עינים להם לראות מרחוק יודעים כי רק בדרך אשר כללתי בספרי תנצל נחלתנו הקדושה מסכנת כליון, ח"ו, על-ידי שנוי הערכין. וב"ה, כי זכני לעשות דבר גדול ברוחנית כגדולי המעשים בעולם המעשה, אם שמעשיהם נראים תיכף ודברי יתראו אחר-כך במשך זמנים, ודור יבא אשר אולי כבר יהיו נשכחים, לדאבון לבב, בעלי המעשה ויזכרו בעלי הרוח. אך בעלי קצרי הראות, ומכל שכן אלה המוכים בסונרים וחושבים את עצמם לבעלי ראתן, המה לא ידעו ולא יבינו את אנשי המעשה ולא את אנשי הרוח, והמה רק רוגשים ומתרגשים ורוגזים ומתרגזים, ומרגיזים - לא את שונאיהם, ולוחמים - לא את לוחמיהם, רק את אוהביהם ואת הדורשים טובתם, ומסכסכים ירושלם בירושלם, ואיך אנחם?

(מתוך מכתב לרב אברהם יצחק הורוויץ, ז' מנ"א
תרפ"א. מלכי בקדש, ד', עמ' 218)

ד

דעתי היא תמיד, שאין אדם צריך להסתיר דעותיו מפני פחד המתנגדים. כי כל הלומד תורה לשמה ומחשבתו לדרוש את האמת, לא רק שמותר לו לומר לא כדעת הרבים, רק מחויב לומר דעתו, שלא לעבור על לאו ד'לא תענה על רב', שלא יאמר אהיה כרבים. עיין, רש"י, משפטים כ"ג ג'. ואפילו בעת אשר ישבו סנהדרין בלישכת הגזית ודנו דין זקן ממרא אמרינן, שנה ולמד כדרך שהיה למד - פטור. והאמת אגיד לו, שמאת החכם ר' אברהם אבן עזרא ירדה חנופה לעולם, אשר מצבי חייו להיות נודד ללחם גרם לו להסתיר דעותיו ולדבר רק ברמזים, ובאמת לא הועיל לו ודעותיו נגלים. אבל אחריו התחילו בני אדם גם בלא אונס להשתמש בעשרה קבים של חנופה להסתיר דעותיהם וגם לומר בפיהם בהיפך ממה שבלבם. וזה גרם להשפלת כבוד התורה. כי כבוד האמת הוא 'ואדברה בעדותיך נגד מלכים - מאן מלכיה רבנן - ולא אבוש'. אם רק מחשבתו לשמים. אלה ואלה דברי אלקים חיים.

(מתוך מכתב לרב ב"צ מאיר חי עוזיאל, שבט תרפ"ד.
מלכי בקודש, ו', עמ' 30)

עקרונות הלכתיים

נצחיות עמנו תלויה
בתורת ההלכה
אשר לא בטלה לעולם.

(הקדמה למלכי בקדש, א', עמ' 6)

תוכן העניינים

49	אין ניגוד בין התורה לחיים
49	להקדים את ההתמודדות עם המציאות המשתנה
51	דברי עידוד על העיסוק בשאלות הזמן
52	ההלכה והמציאות המשתנה:
52	מותר לנשים לעסוק בהוראה
53	הדרך הנכונה לברור הלכה
53	הרב והמציאות המשתנה
53	על רבנים הנמנעים מהתמודדות עם חידושי הזמן
54	התרונות של המחלוקת בהלכה
55	התרת לחלוק על ראשונים
57	אפשר לסמוך על יחיד נגד רבים
58	על אוסרים ועל מתירים:
58	אסור לאסור את המותר
58	על המעדיפים איסורים על היתרים
59	כוח דהיתרא עדיף
60	על המחמירים ועל המקילים
62	בה דין רשאי לבטל דברי בין דין שקדמו
63	בה אין היחיד חייב לבטל דעתו מפני הרבים
64	בהעוס חייב לדבוק באמת שלו
66	בה אין מצווה לשמוע לדברי חכמים
67	הליכה בשבת וגוי של שבת
70	ההיחוד קודמים" – הצלת נפשות מאניה טובעת
70	שימוש בהלכה שלא כהלכה
71	הצעה להלכה
71	הער והגיון במקום רוח הקודש
71	הניח המוסר וההלכה

אין ניגוד בין התורה לחיים

תורת אל-חי "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" ונותנת חיים לבעליה בעולם הזה. כי המעמיק חקר ביסודי הלכות התורה, בהגיון ישר בלי הזיה ונטיה אל ההרגל, ימצא את חוקותיה צדיקים אין בהם דבר העומד להפריע את דרכי החיים - סבעים, ולבד מחז"ל שכל מה שאסרה לנו תורה שרי לן כוותייהו, עוד הניחה יקדוקים ותנאים להתפשר במקום דבר עומד להפסיק את דרכי החיים - כמו ציובל, מכירת חמץ וכדומה - והוא אחת מהסבות אשר לא נתנה התורה את בריה חתוכים, שלא תפול בהם מחלוקת ודקדוקים, כי כל המחלוקת והדקדוקים אב שתחלתן להחמיר סופם להקל. ואשר לו עין חודר יראה כי הקראים, אשר פרשו התיר הפרושים והרבנים עבור רבוי הדרשות והפלפולים, כי כהנה עינם להנות באירם, הם מחמירים יותר מן הפרושים והרבנים. וזהו כונת הירושלמי פרק ד' - סנהדרין ה"ב: "אמר ר' ינאי: אילו נתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה, כ' סעם? ידבר ה' אל משה'. אמר לפניו: רבש"ע, הודיעני היאך היא ההלכה? אמר י' אחרי רבים להטות. רבו המזכין - זכו; רבו המחייבין - חייבו, כדי שתהא התורה כ' ששת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור. מנין 'דגלו' ". וכן הוא אומר: 'אמרות ה' כ' ירות, כסף צרוף בעליל מזוקק שבעתים'. ואומר: 'משרים אהבוך'. הנה החק הזה כ' צמו, של 'אחרי רבים להטות', די לנו אות על דרכי נועם תורתנו הקדושה, אשר י' באה בטרוניא עם מקבלי חוקותיו; מה שאין כן הקראים התלחמו נגד הכלל הזה י' כן בכל דור ודור נוסף חומרות רבות לאין מספר, כידוע לכל הבקי בספריהם, י' דעת חז"ל: "כח דהיתרא עדיף".

וכונת הירושלמי בלשון 'לרגל עמידה', אין ספק שהכוונה על עניני החיים, כ' לבלא היתה חתוכה ולא היה נופל בה מחלוקת וספיקות, ולא היה מקום כללי כ' צד התר במקום שתפריע את דרכי החיים, ולא היה יכול להתקיים בה דרכיה כ' נועם וכל נתיבותיה שלום על-פי דעת הרבים.

(מתוך: מוסדות התורה שבע"פ, הקדמה)

להקדים את ההתמודדות עם המציאות המשתנה

א' יקרת מכתבו מן ח' מרחשון תרפ"ד קבלתי, ובאמת, אשר לא פללתי ראיתי כ' כ' נמצאו בערי פולין רבים אשר רוח בהמה להרגיש, ועינים להם לראות כ' את הסכנה הצפויה לכל רוח ישראל סבא, אם לא נתחכם להקדים למצא כ' להתאים את החיים והדת על פי יסודי התורה. והנני אומר להקדים בדיוק, כי י' כ' עד שיבא הדבר על הפרק ממש, אזי לא תועיל ההתחכמות, כי הרוחות י' ויתלחמו, וסערה לא תקום לדממה עד תגיע בארבע פינות הבית ויפול על י' אמנם, לא כן אם רואים את הנולד, אם רואים מרחוק את הדברים אשר י' על הפרק לעת מצא, ומשתדלים ליתן להם יסוד הלכותי ולבארם על פי יסודי

התורה של "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום". אזי, בבא הדבר על הפרק, יכולים הרוחות להיות במנוחה, לחשוב בהגיון בריא איך לעשות כתורה - שלא תפריע את החיים, ואיך להשתמש בחיים - שלא נכשל בתורה.

הנני אומר זאת לתשובה על דבריו במכתבו על דבר ענין מסילת הברזל בשבת, ושאלת השביעית, שהזכיר כתר"ה. מענין מסילת הברזל בשבת אי אפשר כלל לדבר מזה עתה, למצא דרכים ועצות להשתמש בכח דהתירא בדבר מה. לא רק מפני שלא יש דרכים, אך גם מפני שאחרנו את המועד לחשוב על זה. השאלה הזאת לא נוגעת לשאלת ארץ-ישראל לבד רק לכל העולם, מיום שנעשה מסילת הברזל לאחד מהכרחי החיים. לו חשבו חכמי ישראל אדותיו להשתמש בכח דהתירא מה, כחמשים שנה טרם שנתפשט בעולם, אזי אולי היה אפשר למצא איזה אופן בסדרי מסילת הברזל שלא יפריע את איסור שבת, רק להקל באיזה אופן על-פי יסודי ההלכה. אבל עתה אשר כבר נעשה לחלק מן החיים מחמת נחיצתו בחיים, ואם ימצא מי ומי באיזה אופן למצא דרך התר (אם אפשר למצא?) - החרדים לא ישמעו לו, רק יסתערו נגדו, והחפשים לא יצטרכו לו. ולא יהיה פתח להתירה. רק פירצה דחוקה או רחבה.

וזה ראינו גם בענין השמיטה, אחרי שאמו"ר הגאון האדיר ר' יעקב מרדכי זצ"ל היה הראשון למצא דרך התר, ואחריו הגאון ר' יצחק אלחנן זצ"ל, והרבה מגאוני אורפא - לא הועילו הדברים נגד החרדים, יען שלא למדו את השאלה הזאת טרם עמדה על הפרק, והחפשים אינם משתמשים כלל בדרכי ההיתר שיסדו הרבנים כי כבר נעשה להם הכל כהתר.

פשוט, כי הרבה זמן טרם שעומדים שאלות כאלה על הפרק נחשבים השואלים בהם לשואלים שלא כענין ונדחים מפני שאלת השואל כענין. אבל מי אשר מבט חודר ועמוק לו ואיננו קצר ראות, יכול להכיר את קרצותא דיומא בעודו כקרני חגבים ולעסוק בו, אשר יועיל בעת אשר יעלה השחר הולך ואור עד נכון היום. זאת היא עבודת ספרי "מלכי בקדש", ולא עלי המלאכה לגמור, כאשר חושב כבוד תורתו, כי המלאכה מרובה לעבודת דורות שלמים וחכמים רבים, ברוך חכם הרזים.

(מתוך מכתב לרב יוסף בן ציון באב"ד, מו"ץ

במיקליניץ, ו' כסלו תרפ"ד. מלכי בקדש, ו', עמ'

(109-108)

דברי עידוד על העיסוק בשאלות הזמן

שפעות ברכות וגשמי הצלחות מאלקי המערכות לכבוד הרב הגאון המפורסם ב"ר חיים הירשענזאהן אבד"ק הובאקען יע"א.

הנני נותן לו תודות ות"ח חן לו על אשר כ"ת היה החלוץ הראשון שהתחיל להענין במקצוע הספרות החשובה הזו, מקצוע שחיי עמנו וארצנו - לפי הקפותינו החרדים, שב"ה רוב בנין ומנין עמנו נמנים עליהם - תלויים בהם, הקותינו חזקה שהיום או מחר, אי"ה, יעמדו על הפרק להפטר בתור הלכה למעשה. הבסחני, שבתולדות דברי ימי עמנו וספרותנו, בבא השעה על דורנו אנו לתת יסוד על מפעלה לטובת הכלל וספרות, יתפוס כ"ה מקום חשוב שם על דבר ספרו - וכל איש ישראל אשר ארצו חביבה עליו - והאם נמצא איש מבני עמנו שלא יוכל לאמר עליו כן - עליו להיות אסיר תודה לכ"ה על אשר יצא חלוץ וכבש בסילה העולה בית אל, וגם נוכל לקוות שממנו יראו וכן יעשו גם שאר גאונינו בצד ובחור"ל, ויתחילו להתענין במקצוע הזה. ובה יועילו, שגם אלו החרדים, הכבדות חבתם החזקה לארצנו ולעירנו לא יכלו להתענין בשוב ארצנו, בסמכם דברי רבינו חיים ז"ל בתוספות כתובות, ק"ו ע"ב, דעכשו אין מצוה לעלות ארץ-ישראל כי יש כמה מצות ודינים התלוים בארץ וכמה עונשין, דאין אנו יכולים להזהר בהם ולעמוד עליהם. אך עתה כשגאונינו, יצ"ו, יוצא לאור דין דפוס. בודאי בכל נפשם ומאודם יגשו לעבוד לטובת ישוב ארצנו.

יעתה הנני בזה לקרא למר חזק ואמץ! ומשוך הלאה עבודתך הקדושה הזאת כי רבה שאלות כהנה וכהנה שסובבות אותנו ומבקשות להפטר. על דרך משל: נעשה עם מסילות הברזל בשבת? ואיך נתאים דיני תורתנו הנצחית עם צרכי והדרישות הדעמוקראטיות של זמנינו זה, אשר ביחוד על עמנו כשהיה לנו להנהיג אותם, ולהראות להעולם איך שהחירות האמתית הנתונה לכל ייחיים בלי הבדל דת ולאום איננה לאבן נגף להלאום השולט, רק להיפך, עודנה נהיגה את המלוכה. וכמו שלמדו כל העמים הנאורים חירות, השווי זכויות וכל ההיסטוריה האמתית, רק מתורתנו - שקבלנו אנחנו עלינו עת היותם הם כחיות יכפראים בשדה, וכשור כאדם אכלו תבן - כן גם עתה עלינו להיות לאור גוים, בצדן תצא תורה ודבר ה' מירושלם! ואיך נתנהג אז על-פי דינינו נגד הנכרים, בני עדות, ונזיקין וכדומה הרבה? ועתה מה נעשה עם מצות שביעת שביעית? הנהכלא בקרוב תקותנו שארצנו תתישב באכרים עברים, מה יאכלו אז? רק בשנה שאברים עברים מעטים עודם, ובפרט החרדים לקיים שנת שבתון תהיה לארץ, הנה האגודת ישראל לקבץ מעות על קרן "השובתי שביעית", ואולי בקושי גדול יבדה לתמוך בהם, אבל מה יעשו אז? ושביעת שביעית היא חובה על כל איש ייחל לא רק מצד "הדת" אך גם מצד הלאומיות, על זה כבר הכריזו הדר' נוירדוי ושלש שנים, ומי לנו חפשי גדול ממנו ז"ל, ובכל זאת הודה לזה.

בי שאלות אלו וכאלו קוראות הן לכ"ת: התחלת במצוה משוך אותה גם הלאה, כי נענה אבתריה? ה' יתן עוז ותעצומות למשוך עבודתו הקדושה. יהי ה' עמו צדק ייירצה.

(מתוך מכתב של הרב יוסף בן ציון באב"ד, מו"ץ במיקליניץ, ח' מרחשון תרפ"ד. מלכי בקדש, ו' עמ' 101-103)

ההלכה והמציאות המשתנה

אמנם תיקונים בדת, לפי המצב על-פי יסודי ההלכה, דא היא כל התורה כולה. נצטוונו להקריב תמידין ומוספים כאשר יש בית, ופטורים אנו מהם כאשר נחרב הבית, אם שהם מצות הנהגות לדורות אבל הן לפי המצב - והמצב הוא: הבית והמזבח בנוי והמחיצות נתקדשו.

ובאמת אין מצוה בתורה שאין בה תנאים ואופנים לפטור ולחיוב, מכל אלה התנאים המה המצבים שמחייבים את המצוה והמצבים שפוטרים ממנה. וכמו שיש תנאים כאלה המפורשים בתורה כן יש תנאים שלמדו מדרשה או הוציאו מסברה או בקבלה וסמכו אותה על הדרשה, והיא האסמכתא על דאורייתא, שבארתי בספרי מוסדות תורה שבע"פ. ויש תנאים שתקנו חכמים במצות משום "עת לעשות" וכדומה, כל אלה המה נקראים "מצבים". וכבר הבאתי בסי' קס"ב מספרי "אבק דרכים" סי' ט"ז, כי קיום החק אחרי שינוי המצבים, נקרא שינוי בדת, אחרי כי החק לא נחקק רק לפי "המצב". והוא קרוב לכפירה בעיקר התשיעי "שהתורה לא תשתנה". וכל שינוי בנפש הוא יותר גדול משינוי בגוף, ומפני זה חשבו הנביאים את איסור הבמות כאיסור עכו"ם, ועיין שם דברי ההבדל בין שינוי המצבים לשינוי הטעמים. וכתבתי שם גם כן בשם ספרי "אבק דרכים" סימן י"א כי כל חק אשר חקקוהו גדולים חקקי לב בלי שגיאה ברגש והגיון לא ישונה לעולם אם לא שישתנו המצבים אך השינוי על-ידי שינוי המצבים, לא יקרא בשם שינוי כלל, כי הגדולים חקקי לב לא חקקוהו רק לפי המצבים, ובאותם המצבים כתורה הוא אשר לא תשתנה לעולם.

בתוך מכתב לרב יקותיאל אריה קאמעלהאר, אב"ד
רישא, י"א ניסן תרפ"ה. חידושי הרח"ה למסכת
הוריות, ג', תרפ"ז, כ"ב ע"א)

מותר לנשים לעסוק בהוראה

איך שיהיה, גם לדעת הרמב"ם ז"ל המחמיר, אין זה בבתי הספר שלנו הפתוחים לרשות הרבים ועומדים תחת השגחת ועד החנוך, ולא האבות ולא האמהות מביאים את הילדים לבית הספר, כי ילדי דורנו חיים הם, ב'ה, בטרם תביא יולדיהם אותם הם כבר היו בשוקים וברחובות. ובאמעריקא ואורופא בבתי ספר העירוניים, ובאים מעצמם להת"ת או לביה"ס. אין שום נדנוד אסור, לא לרוק ולא לאשה, ללמד סופרים. וכמו בתכשיטי נשים לצאת בשבת, אם שפרק שלם לנו במשנה ותלמוד "במה אשה יוצאת", וסימן גדול בשולחן ערוך סי' ש"ג, בכל זאת כתב השולחן ערוך, שם בסעיף י"ח: והאידינא, נשי דידן נהגו לצאת בכל תכשיטין. ומסיק הרמ"א ז"ל, דעכשו שכיחי תכשיטין ויוצאין בהם אף בחול וליכא למיחש דלמא שלפי ומחוי. ולא דומה זה לגזירה שנתבטל הטעם, שצריך מנין אחר להתירה. שזה רק בגזירה מפני טעם מקריי, כמו שמא יבאו העדים מן המנחה ולמעלה וכדומה, אבל בגזירה שהיא משום חשש ובמקום שלא יש חשש לא גזרו כלל.

(מלכי בקדש, ב', עמ' 215)

הדרך הנכונה לברור הלכה

ואיך שיהיה, הדין דין אמת, ש"דבר ה' - זו הלכה" צריכה להתברר לפי יסודי ההלכה ואין להכחישם מפני המצב. יש כח לחכמי ישראל לעשות תקנה בהלכה לפי המצב, כמו שמבואר בירושלמי, שמפני שני סרדיוטאות אלו גזרו על גזל עכו"ם מפני חלול השם, אבל לא שאמרו שאסור מדאורייתא. שההלכה צריכה להיות מבוררת לפי אמתתה, ואז ידע ישראל מה כחם לעשות, לפי כח חכמים בתורה לעקב את ההלכה מפני המצב, אך לא להכחישה ולומר בשמה דבר אשר לא ציותה ההלכה. ולא כמו שחשב כבוד תורתו שהייתי צריך לשנות מפני הסכנה. ועל המשנים "דבר ה' - זו הלכה" נאמר באמת, "ואם שונים אל תתערב", שדרשו חז"ל על המורים הלכה מתוך משנתם בלי ברורה. וכל אשר מבררים ההלכה, ובפרט בחלקי התורה אשר מתחדשים במאורעות הזמנים, נותנים תקומה לתורה. וברוך אשר מקים את דברי התורה הזאת, כי דבר ה' יקר בעינינו ועושה לתורה שלא תשתכח מישראל, כי ימצא בה הלומד ענין להתענין בכל מאורעות הזמן.

(מתוך מכתב לרב זאב דוד דיכטענוואלד, אב"ד סלופיא, (ללא תאריך). מלכי בקדש, ד', עמ' 98-נ')

הרב והמציאות המשתנה

כל טעות בדבר המנוסה והמפורסם בחיים נקרא "טועה בדבר משנה" כמעשה של תודס הרופא, "שאינן פרה וחזירה יוצאה מאלכסנדריא של מצרים", וכנ', אם כי ידע זאת לכל סוחרים בהמות, שמביאים פרות וחזירות כאלה וחיים. הוראה נגד דבר מפורסם בחיים כזה והדומה לו, "נקרא טועה בדבר משנה", ותוור. שהדין והמורה יראה צריך להתענין בדרך החיים ובמעשים העוברים יום יום לידע להורות ולדון על ידם, והטועה בדברים כאלה נקרא "טועה בדבר המשנה" וחוזר הדין.

(מלכי בקדש, א', עמ' 115)

כל רבנים הנמנעים מהתמודדות הלכתית עם חידושי הזמן

גם שמחתי בדעותיו לדעת מה יעשה ישראל בימים האלה להגדיל תורה ולהאדירה יחד עם התפתחות החיים, ולהאיר על כל החיים בדעת התורה, אשר היא אבת תורת חיים. אך דא עקא, כי החיים בהתפתחותם צועדים צעדי ענק, וזקני ישראל - המה סבא דאזלי אתיגרא - ונשארים שם הרבה רחוק ממנו, ועוד לא נהייתו בנו, וזקנים עם נערים יחד יהללו את שם ה'.

עוד לפני חמש עשרה שנה חברתי את ספרי "הלכות עולם", אשר ידידינו החכם ב"ר סלסקי ז"ל קרא אותו בכתב יד בבקרו אותי בביתו. ושם הנני נושא ונותן בהלכה אלו השאלות המתחדשות יום יום עם התפתחות החיים. ופעם אחת כתבתי בקובץ רבני את רשימת כ"ח שאלות אשר אני פותר אותם בספרי הנ"ל, ועוד טרם הגדתי את התשובות יצא הרה"ג ווידירעוויץ ז"ל בנויארק, המכונה "מאסקווער רב", נגדי בהיבץ הלז, ולחם ברחיני [בטחנות] הרוח - כי טרם ידע התשובות לא היה לו על ללחום. אך זה דרכם, לפחוד מכל קרן אורה הבוקע תוך מחנה ישראל כמו לו, - לא היתה תורתנו תורת חיים ואור. וביחוד לא יודעים כי כח דהיתרא, לא רק ידע עדיף לבד, אך הוא בעיקרו כוח תורתנו הקדושה ודתנו.

(מתוך מכתב לרב אהרון היימאן, לונדון, ו' מנ"א תרפ"ג. מלכי בקדש, ו', עמ' 161)

היתרונות של המחלוקת בהלכה

אנכי לא חפצתי כלל להעלות ארוכה למחלוקות חכמים לשם שמים אשר 'אלו ואלו דברי אלקים חיים', ורק על-ידי מחלוקת חכמים יגדיל תורה ויאדיר ו'אלמלא נתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה." (ירושלמי, סנהדרין, פ"ד ה"ב), וכאשר בארתי דבריו בהקדמת ספרי 'מוסדות תושבע'פ" (ירושלים תרמ"ט).

התורה לא נתנה חתוכה ונתנה רשות לכל בית דין ובית דין להמנות ולעשות באותו הדור כהרוב שנמנו, והמורה לעשות שלא כהרוב שהסכימו הבית דין בלישבת הגזית נקרא זקן ממרא. אבל אם רבו החולקים בדור אחר או אפילו באותו הדור - עומדים עוד הפעם למנין ונשארה ההלכה כהרוב השני. וזהו דרכה של תורה ויסודה ועיקרה, ואשר איננו מבין דבר זה לא מבין תורה. ועיין, סה"ד, ה"א ד"א תתק"ל, בהגדת הקשירה של תפילין המרומזת במרדכי בהלכות קטנות.

אמנם מה שחפץ כבוד תורתו שליט"א לרפא את שבר המחלוקת - זאת לא מחשבתי ולא דעתי. כי לדעתי המחלוקת בתורה היא בעצמה תורה ולא צריכה לרפואה כי 'תורת ה' תמימה משיבת נפש'; "משפטי ה' אמת צדקו יחדיו" - כל הדעות אשר יסודם בהגיון ישר ומחשבתם לשם שמים ולדרישת האמת.

ומה שחפץ כבוד תורתו להחליט הלכה למעשה על-פי קיבוץ רוב דעות המפרשים אשר נתגלו בימינו, אין זה כלל וכלל מנין "אחרי רבים להטות" אשר הוא רק ברובא דאיתא קמן לא ברבוי דעות של ספרים, וכבר בארתי בספרי מלכי בקדש ח"ד תשובה י"ג. ולעשות עתה כללא דהלכתא בין המפרשים כבר החל הבית יוסף ז"ל לעשות כזאת, ובכל גדלו בתורה לא הסכימו לו המהרש"ל והרמ"א ז"ל וכל חכמי אשכנז, ומכל שכן עתה, שאין לנו איש מורם מעם אשר כל ישראל ישמעו לו. אולי אם נצליח להשיב את הסמיכה לארץ-ישראל יכולין אולי לתקן דברים כאלה, לא עתה כעת שיש עושים אגודות אגודות להכחיד כל תקותינו, אין גם תקוה לסדרים כאלה.

(מתוך מכתב אל הרב יקותיאל אריה קאמעלהאר,
אב"ד רישא, י"א ניסן תרפ"ה. חידושי הרח"ה למסכת
הוריות, ג', י"ט ע"א - כ' ע"ב)

מותר לחלוק על ראשונים

א

והנה אמרו חז"ל: חכמים הזהרו בדבריכם. כי היה אצלי רב אחד מהחרדים ונשתומם מאד בראותו כי הדרת גדולתו כותב בספרו צד 76 נגד דעת רש"י ותוספות ז"ל, ודחה דבריהם כלאחר יד, וכתב שנעלם מהם דברי הימים. ואמר לי בזה הלשון: איך יהין איש בזמנינו לדחות דעת רש"י ז"ל ותוספות, שעל טפת דיו כחרדל שלהם צריכים לספור ז' נקיים בידוע ומאן מפים שנעלם מהם ח"ו, ועיין סה"ד מה שכתבתי על רש"י ז"ל. האמנם הראיתי לו דברי הרא"ש ז"ל על תורה, דכתיב בה אמת, אין מחניפים לשום אדם. ואם לגבי כבוד אב שהושוו מוראם לכבוד המקום, מכל מקום מצינו בכמה מקומות, שבן חולק על אביו. והרמב"ם ז"ל כתב בכמה מקומות אבא מרי מן האוסרין ואני מן המתירים. וכן הטור פוסק בכמה מקומות דלא כאביו הרא"ש ז"ל. ואבקשו תיכף תשובה נכונה.

מתוך מכתב של הרב יחיאל מיכל גלדברג מראדים.

ב' תמוז תרפ"א. מלכי בקדש, ד', עמ' ל')

ב

מה שכותב כבוד תורתו בשולי מכתבו, שהיה אצלו "רב אחד מן החרדים". תמה אנכי, הכי יש כבר רבנים במדינות פולין שאינם מן החרדים "לדבר ה' - זו הלכה"? הגם פולין נחלתה כאוסטריא וגרמניא ואמעריקא, שימצאו בה רבנים ממינים שונים? ובלי ספק, כיון בתואר זה למי שיראת חטאו קודמת לחכמתו. ואם שהבטיחו חז"ל שחכמתן מתקימת, אבל לא מתרחבת. ואשר לא קנה ביגיעה ובלמוד לא מועיל לו יראת חטאו.

רש"י ותוספות וכל הראשונים קדושים ויקרים הם בעינינו - ראשונים כמלאכים. אבל אם גדול הוא האנוש, אשר הפקידו ה' ויחסרהו מעט מאלקים, ובכל זאת אנוש הוא האנוש אשר לא יכול לידע רק אשר ראה או שמע או קנה בידיעה ולמוד. ודבר אשר שלש אלה לא עשה לו לא יכול אפילו גדול שבישראל לידע אם לא בדרך נבואה, אשר מיום שחרב בית המקדש נטלה גם מן הנביאים. ואפילו בימי בית שני: ר' יהושע ידע שיש כוכב אחד בים המטעה את הספינה אחת לע' שנה ולקח אתו מזון ורבן גמליאל לא ידע (הוריות י' ע"א). הנחשב זה לפחיתות הכבוד, ח"ו, לרבן גמליאל נשיא ישראל, שהיה גם אסטרונום ודמות לבנה היה לו בעליתו? ור' טרפון לא ידע שאין פרה וחזירה יוצאת מאלכסנדריא של מצרים, שאין חותכין האם שלה בשביל שלא תלד, והחכמים ביבנה למדו זה מתודס הרופא, ולולא תודס לא היו יודעין מזה (בכורות כ"ח ע"ב). וכדומה הרבה בתלמודים ומדרשים.

ואם רש"י ותוספות ז"ל לא קראו את דברי ימי רומי בגופן שלהם ולא ידעו, שעד שבנה אדרינוס את אילא קאפיטולינא על חרבות ירושלם היתה החומה רק פרוצה ולא נחרבה וישבו עוד יהודים שמה. זה איננו כלל פחיתת הכבוד להם, כי לא יכלו לידע דברים כאלה בלתי קריאה בספרות העמים. ואם שעל ידי ידיעה הזאת יכולים לפרש את סוגיות התלמוד באופן אחר ממה שהם פירשו - זהו כבודה של תורה ולא פחיתות, ח"ו, למלאכי אל אלה. כמו שאין פחיתות לחכמי יבנה ולר' טרפון אשר לולא תודס הרופא היו מטריפים בנטילת האם, ואחרי ששמעו מתודס

מעשה מצרים הכשרוה, ולא הלכה גם חמורו של ר' טרפון, שמומחה לרבים היה. ובדבר מחלוקת על הראשונים ז"ל - אשר חותמם אמת על כן אין לכזוב בהם - הבאתי כבר את דברי הרא"ש ז"ל ("מלכי בקדש" ח"ב צד 85 בהערה), וכל איש ישר יודה על אמתת דבר הזה, והראשונים בעצמם יתענגו בעדן גן אלקים וישמחו כי מנאם תסתיים שמעתתא, ודבר אמת תכון לעולם.

(תשובה לרב י.מ. גלדברג מראדים, (ללא תאריך).

מלכי בקדש, ד', עמ' 64-ל"ג)

ג

הציר טובב פה על איסור והתר. שאם היה אסור לאחרונים לסמוך על שכלם והגיונם לבטל דברי הראשונים אזי לא היה הבדל בין איסור להיתר, כי עיקר הציר פה הוא כח השכלי, הדעת וההגיון. ואם אנו מוצאים כי התורה נתנה כח לשקול הדעת של האחרונים נגד הראשונים, אפילו רק לאסור את אשר התיירו הראשונים, יכולים לסמוך גם להיתר מה שאסרו הראשונים, אם אחרון מוצא לדעתו אמתת הדין לפי שקול דעתו באמתה של תורה. והוא מחויב, ועל כל פנים מותר, לעשות כפי דעתו אם שחולק על הראשונים, כמו שבארתי במלכי בקדש ח"ב, צד 85 ובהערה שם צד 86 בשם הרא"ש ז"ל, סנהדרין ס' ה': "כי כל הדברים שאינם מבוארים בש"ס, שסדר רבינא ורב אשי, אדם יכול לסתור ולבנות אפילו לחלוק על דברי הגאונים" עכ"ל, עיין שם. ועיין ח"ד מספרי מלכי בקדש, חליפות מכתבים, צד 64, ועיין שם בתשובה למכתב י"ג ובדף ס"ז ובעוד מקומות. ועיקר ראית רבי מחזקיהו הוא, שיש דבר אשר הראשונים לא ידעו, לא מפני חסרון כח ידיעתם רק שמן השמים זכו הדבר להאחרון. ובלשון הירושלמי דמאי פ"ב ה"א "הניח לו הקב"ה" וכו' ע"ד אמרם ז"ל "ראוי היה אלא שזכה". וזהו המקום שהניחו לו אבותיו להתגדר. ואין זה גבה לב רק זה טבע הדבר כשבא הדבר לידי מעשה רבה מוצאים בטבע דברים אשר הראשונים לא עמדו, אשר מסבות שונות לא בא להם לידי מעשה רבה וענין גדול, רק בתור למוד, כמו שכתבתי לענין בית שאן.

(מתוך מכתב לרב יוסף בן ציון באב"ד, מו"ץ מקליניץ.

ו' בכסלו תרפ"ד. מלכי בקדש, ו', עמ' 111-112)

ד

בכל מחלוקת הרבים והיחיד בדבר המשפט, בית דין המורה מתוך תלמודו עליו להורות כהרבים, אם לא שהשעה צריכה, שאז יכולים לסמוך גם על היחיד, מפני שעת הדחק. אבל המורה בהכרעת שיקולי-הדעת יכול להורות בדור אחד כהיחיד אפילו שלא בשעת הדחק, אבל בלא סמיכת דעת היחיד אין לחלוק על הראשונים, אם לא גדול מהם בחכמה ובמנין, רוצה לומר על חכמי המשנה והתלמוד, כמו שכתב הרא"ש ז"ל בפרק ד' דסנהדרין, סי' ה', ומובא בטור חו"מ סי' כ"ה, על מה שכתב הראב"ד ז"ל: "קרוב אני לומר, שאפילו אם היה חולק על פסק הגאון מטעם שנראה לו לפי דעתו, שלא כדעת הגאון ולא כפירושו, גם זה טועה בדבר משנה. שאין לנו עתה לחלוק על דברי הגאון מראית דעתנו, לפרש הענין בדרך אחר כדי שישתנה הדין מדברי הגאון, אם לא בקושיא מפורסמת, וזה דבר שאינו נמצא", עכ"ל. כתב על

זה הרא"ש ז"ל: "ואני אומר: ודאי כל מי שטעה בפסקי הגאונים ז"ל, שלא שמע דבריהם. וכששמע דבריהם ישרו בעיניו והודה שטעה - טועה בדבר משנה הוא. ולא מיבעי טועה בפסקי הגאונים, אלא אפילו חכמים שבכל דור ודור אחריהם - לא קטלא קניא באגמי הם, ואם פסק הדין שלא כדבריהם, וכששמע דבריהם ישרו בעיניו והודה שטעה - טועה בדבר משנה הוא וחוזר. אבל אם לא ישרו בעיניו דבריהם, ומביא ראיות לדבריו המקובלים לאנשי דורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו. אין לך אלא השופט אשר יהיה בימים ההם, ויכול לסתור דבריהם. כי כל הדברים שאינם מבוארים בש"ס, שסדר רבינא ורב אשי, אדם יכול לסתור ולבנות אפילו לחלוק על דברי הגאונים", עכ"ל.

ובגזירה דרבנן, יכולים בכל גזירה, חוץ מי"ח דבר, לסמוך על דעת היחיד אפילו אם נתפשטה הגזירה ברוב ישראל, ואפילו אין הבית דין גדול בחכמה ובמנין מן הרבים הגוזרים. אבל כשאין דעת יחיד לסמוך, לא יכולים לבטל גזרה שנתפשטה, אם לא שיהיה הבית דין האחרון גדול בחכמה ובמנין.

(מלכי בקדש, ב, עמ' 85-86)

אפשר לסמוך על יחיד נגד רבים

מה הוא דנחית לקמיה דרבה (בבלי, יומא, ל"ו ע"ב) יש גם כן ראייה למה שכתבתי בספרי מלכי בקדש חלק ב', בתשובה לשאלה ב', סעיף ב' אות ד', שכללא ד"יחיד ורבים - הלכה כרבים" הוא רק להמורה מתוך משנתו, רוצה לומר, מתוך הדעות שקיבל ולא העמיק בהם לעמוד על טעם שיטת כל אחד מהם. אבל, המעמיק ביסודי טעמיהם יכול להכריע לפי הכרעת-דעתו כיחיד נגד רבים, כדאמר ההוא דנחית קמיה דרבה: כר"מ ס"ל כדכתיב בספר אורייתא דמשה, ומביאה הגמרא זאת אחרי שמביאה דברי רבה בר שמואל, אמר רב: הלכה כדברי חכמים. ומקשה הגמרא: פשיטא - יחיד ורבים הלכה כרבים, ומתריך: מהו דתימא, מסתבר טעמא דר"מ דקמסייע ליה קרא דמשה קמ"ל. ולכאורה, מעשה דההוא דנחית הוא סתירה לדברי רב. אמנם באמת אין זה סתירה, שמטעם כללא דהלכתא "יחיד ורבים - הלכה כרבים" אע"ג דבדרך כלל מסתבר טעמיה דיחיד, היינו, למי שפוסק מתוך כללא דהלכתא, אבל מי שמסתבר ליה טעמא וסבירא ליה בלביה כהיחיד, מותר לו לעשות כהיחיד, שלבו ודעתו אונסו לסבור כהיחיד, ואין לאדם להשליך את דעתו אחריו, כי העינים הם לפנינו. ועיין ספרי הל"ז. חלק ד', בתשובה למכתב י"ג.

(מתוך מכתב לרב ברוך עפשטיין, י"ז בסיון תרפ"ד.)

(מלכי בקדש, ו, עמ' 50-51)

אסור לאסור את המותר

עלינו להזהר מאד לבלי לנגוע לרעה בדברים אשר באמת אינם נגד תורת ישראל, לאמר עליהם שאינם על פי דעת תורה. כי שתיים רעות עושים בזה: א) כי עוזבים בזה את מקור מים חיים - אמיתת תורת ישראל - ובודים עליה דברים אשר לא צותה אותם, ועוברים בזה על לאו ד'בל תוסיף'. כמו שכתב הרמב"ם ז"ל, בפ"ב מהלכות ממרים ה"ט, שאם יאמרו על דבר המותר שאסור מדאורייתא עוברים על 'בל תוסיף', ואפילו אם יש בזה איסור דרבנן. ואחרי שהאומר על איסור דרבנן שהוא אסור מדאורייתא יש איסור 'בל תוסיף', אסור גם לומר 'אסור מדרבנן' על דבר שלא אסרו, כי שקר אנו בודים על חכמי ישראל ומוסיפים על 'עשה', ד'וכל אשר יאמרו לכם תעשו', ועל 'לאו', 'דלא תסור מן הדבר אשר יורוך'. באיסור זה שאנו אומרים שרבנן אסרוהו ומזהירין להעובר על זה בעשה ולא תעשה, עוברים בזה על 'בל תוסיף'. ואפילו אם אומרים אסור סתם, ואין אנו מזהירים בעשה ולא תעשה, גם כן אסור משום שקר. על כן אמרו, כשם שאסור לטהר את הטמא כן אסור לטמא את הטהור (ירושלמי תרומות, פ"ה ה"ג), שפירושו שם לאסור את המותר, עיין שם. עיין קצור הוראת או"ה להש"ך ז"ל, יו"ד אחרי סימן רמ"ב, ובתשובות הרדב"ז, ז"ל, סימן קכ"ט. ב) כי נגרום להעם לבעוט גם בדברים אשר הם באמת על פי תורת ישראל. ואפילו בגזרות חכמים ובדברים שרוב הצבור יכולים לעמוד בהם ויש להם רשות לגזור, נשמרו חכמינו ז"ל מאד באופן גזרותם, שעמי הארץ לא יבעטו בהם, ולא יבעטו בהחכמים בכלל.

(מלכי בקדש, ב', עמ' 13)

על המעדיפים איסורים על התרים

וביחוד לא יודעים כי כח דהתירא, לא רק שהוא עדיף לבד, אך הוא בעיקרו כח תורתנו הקדושה ודתנו, להתיר את האיסורים הרבים הנוראים אשר היו על עובדי האלילים על כל צעד וצעד, שלא להכעיס את אליליהם שגלותם ולחנותם. ולא אסרה לנו התורה רק הדברים המביאים בטבע רעה על החיים, ודרכיה דרכי נועם ליתן לנו תנאים הלכותיים בכל דבר ודבר למען לא יפריעו את החיים. ואם יודעים אותם היטב, ברור כאחותנו, אזי נראה כי אין דבר עומד למכשול להחיים, כאשר הארכתי בזה בכמה מקומות.

וכבר היה לי ויכוח עם ועד הכשרות לאגודת הרבנים הי"ו אשר אחדים מחבריו חשבו כי מטרת ועד הכשרות הוא רק להוסיף איסורים ולהכרית אוכל מפי עוללים ויונקים, בכל דברי אוכל הנעשים באמעריקא, ורק בלשון סגי נהור נקרא 'ועד הכשרות'. כי לדעתם צריך להקרא 'ועד הטרפות' - כי מטרתו, לדעתם, הוא רק להטריף. אמנם לדעתי, מטרת ועד הכשרות הוא גם כן לבקר כל דבר אשר אומרים עליו באמעריקא שיש בו חשש איסור, שיודעו ויראו אולי לא כצעקתה הבאה כן הוא, או למצא אופן אשר אפשר להתיר על-פי הדין וההלכה, גם להכשיר הדברים אשר נאסרו על-פי מנהג בטעות, לא של ותיקין, או על-ידי חוקת הגויים. כלל הדבר, כמו שמוטל עליהם לבקר את הדבר המפורסם להתר להודע אולי יש בו דבר איסור, כן מוטל עליהם לבקר את הדבר הנחשד לאיסור, אולי אין בו חשש איסור

כלל. ולמה יאמר ישראל כי מוסיפים הרבנים לענותם ולכלותם באיסורים נפרזים. אך מה נעשה, דברים כאלה לא יכנס באזניהם. ועל-ידי זה מתרבה הפירצה אשר העם פורץ פרץ לעצמו, ובמקום לפתוח פתח להתיר, מפילים חיל וחומה, ונעשה הכל שר לפניהם.

(מתוך מכתב לרב אהרון היימאן, ו' מנ"א תרפ"ג.
מלכי בקדש, ו', עמ' 161-162)

כוח דהיתרא עדיף

הנני מתפלא על אומרו שהוא מחזיק בהכלל של החתם סופר ז"ל, "חדש אסור בן התורה", אשר הגאון הנ"ל שמש בזה נגד המתקרבים לדעת המהרסים, אשר קראו לעצמם בשם מתקנים, וחפצו דוקא באתו החדש שאסור מן התורה. אמנם בספרי אין נטיה לחדשות כאלה. רק למלא ישן את המקרים החדשים אשר נקרים יאתיון בהתעודה הגדולה של היום, ושנוי המצבים בהחיים, שיעשה הכל על-פי התורה ויסודי ההלכה לפי התלמוד והפוסקים. ואם שאני נוטה ברובי הענינים להתירא, משום דכח דהתירא עדיף בזמנים אלו להחזקת התורה והדת ולקשור את לב ישראל לאביהם שבשמים, בעת שטף החיים הזורמים לכלות ולבלה את הכל. יכבר בימי חכמי המשנה אמרו: עליך להביא ראייה - שאתה המחמיר (ידיים פ"ד ב' ג'). ומי לנו חסיד וצדיק מהגאון בעל אור החיים ז"ל על התורה, שכתב בספרו פרי הויאר, הלכות טריפות סימן ל"ט ס"ק ל"ב ד', ע"ה, עמוד ד', וזה לשונו: "ומה שכתבו, לא אמרינן, 'בשל תורה הלך אחר המחמיר' אלא במחלוקת בעלי התלמוד וכו', אבל משם והלאה, אם יראה בעיני החכם דברי המיקל לא אמרינן בזה הלך אחר המחמיר. גם אני אודה ואקלס להא מלתא, אלא תנאי הוא הדבר אם נתברר הענין הוכחות ובראיות - מוכחות פשיטא דקושטא קאי" עכ"ל.

(מתוך מכתב לרב חיים משולם קויפמאן
(אטטערמאן) ראב"ד פולטוסק (ללא תאריך). מלכי
בקדש, ד', עמ' י"ג)

הלך אחר המיקל

וזהו מה דאיתא בעבודה זרה ז' ע"א: היו שנים - אחד מטמא ואחד מטהר, אחד אוסר ואחד מתיר. אם היה אחד מהם גדול בחכמה ובמנין - הלך אחרי; ואם לאו - הלך אחרי המחמיר. ר' יהושע בן קרחה אומר: בשל תורה - הלך אחרי המחמיר, בשל סופרים - הלך אחר המיקל. רוצה לומר: אפילו היה אחד גדול בחכמה וגם במנין - הלכה בשל סופרים כדברי המיקל, דכיון דרבנן הוא, אין הבדל בין יחיד לרבים, כדברי רבא פה. ואמר רב יוסף שם: הלכתא כרבי יהושע בן קרחה.

ודאי ברור, שדעת רבא, שרבי יהושע בן קרחה נמשך על כל דברי הת"ק, בין אחד מהם גדול בחכמה ובמנין ובין אין אחד מהם גדול בחכמה ובמנין - בשל סופרים הולכין אחר המיקל. אשר על כן לא חלק הרמב"ם ז"ל, בפ"א מהלכות ממרים הלכה ה', בין יחיד ויחיד ורבים; ובשני בתי דינים מי מהם גדול בחכמה ובמנין. וכן כתב שם הכסף משנה ז"ל: מדת"ק מפליג בין גדול בחכמה ובמנין לאינו גדול, משמע, דרבי יהושע בן קרחה אפילו אחד גדול מחברו בחכמה ובמנין, בשל תורה - הלך אחרי המחמיר ובשל סופרים הלך - אחרי המיקל. ולכך סתם רבינו ולא חילק. אמנם הלחם משנה ז"ל כתב שם על דברי הכסף משנה: ומכל מקום, קשה לי במה שפירש הכסף משנה, וכן כתבו ההגהות, דסובר רבינו, דרבי יהושע בן קרחה סובר דאפילו אחד גדול מחבירו בחכמה ובמנין דהולכין אחר המיקל בשל סופרים ואחר המחמיר בשל תורה. דמנין לו לרבינו לאפושי במחלוקת? אמנם לרבינו יבא על נכון, דמדברי רבא לאביי למדו, וממה שרב פפא ורב משרשיא לא הקשו עליו מרבי יהושע בן קרחה כמ"ש. ודברי הכסף משנה והלחם משנה אלו נעלמו מעיני הכהן הגדול, הרב יד מלאכי ז"ל, בסימן קפ"ב, שדיק מלשון הרמב"ם ז"ל ההיפך.

המהרש"ל נגד שיטת ההכרעות של רבי יוסף קארו

אמנם ר' יוסף קארו ז"ל, במלאכתו הגדולה והנפלאה אשר הביא אור לכל בית ישראל בספריו הכסף משנה והבית יוסף סביב הטורים, טורי שוהם וישפה מוסבות משבצות זהב טהור, אשר לולא הוא ז"ל כבר נשתכחה תורה מישראל, ואין בכל ספרות ישראל התלמודית מימי הרמב"ם ז"ל מלאכה גדולה ונפלאה ומועילה כזאת. אמנם, אין לך אור שלא תבוא צללים אתו, והוא במה שהחליט, בשולחנו הטהור, להלכה קבועה, שבכל מקום ששנים משלשת הרועים - הרי"ף, והרמב"ם והרא"ש, זכר כלם לברכה - מסכימים לדעת אחת נגד השלישי נפסוק הלכה כמותם בכל דבר, בין בדאורייתא ובין בדרבנן, בין לחומרא ובין לקולא, כמבואר בהקדמתו לספר בית יוסף. הכלל הזה אין לו יסוד הלכותי וכבר צוח המהרש"ל ז"ל על זה ככרוכיא (הקדמה השניה לספר "עם של שלמה", חולין), וזה לשונו שם:

חדוש מקרוב בא לידינו ספר וחבור שעשה מהר"ר יוסף קארו על הטורים, והראה כמה חדושים מספרים הקדמונים, שלא היו בידם בימים שעברו, ותשובות נכריות מחדושים אשר נמצאו בכל הספרים, ולא חסר דבה מכל אשר היה במחשבה לפניו, וכמעט שלא הניח מקום להתגדר בו. אבל עשה פשרות בעניני פסקי הלכות - מדעתו, ומסברת הכרס ברוב פעמים - באיסור והתר, נגד הקבלה אשר קבלנו

ונהגנו עד הנה. והתלמידים הולכים אחר דבריו ופסקיו ולא ידעו שבנפשם הוא, שהוא הכריע כמה פעמים נגד התוספות והפוסקים אשר אנו נוהגים לפסוק כותייהו. והנה שגו בזה. מאחר שראו שכך כתב בספרו שכך הלכה, אמרו: כך כתב הקארו להדיא. כי כך ענין רע אשר לפניהם: מה שמצאו כתוב בספר יאמינו. אם יעמוד איש חי וצוח ככרוכיא שאין הדין כן, בראיות גמורות או אפילו בקבלה, לא יחושו לדבריו, כאשר כתבתי בהקדמה הראשונה. ובפרט האידיא, שבעונות הרבים, הנסמכים מרובים והלומדים מועטים, ומשום הכי תופסים דברי הספר אשר מצאו בו כל החדושים, ובזה הושוו הקטנים לגדולים והנערים לזקנים. אני הגבר אשר בעונותי הרבים ראה כל אלה. ולא די בזה למהר"י קארו, אשר עשה פשרה על שלשה הגדולים, והרי"ף והרא"ש [הרמב"ם] היכי שהושוו שנים דאזלינן בתרייהו, ולא חש לכל הגדולים האחרים, כאילו מסורה הקבלה בידו מימות הזקנים אלו, אלא אף במקומות אחרים עשה פשרה וכו' והלך אחר הרוב אשר אין נראה לעינים. עכ"ל המהרש"ל ז"ל.

אך כל התמרמות המהרש"ל ז"ל היה על מה שהכריע הבית יוסף ז"ל נגד דברים המקובלים במדינת המהרש"ל ז"ל, וזה לא יחשב לו באמת לעון. כי לבד, כי רב גובריה ורב חילו של מרן הגאון ר' יוסף קארו זצ"ל להכריע בספר לפי דעתו הגדולה גם בדברים אשר נהגו באופן אחר, לבד זה היה חי ר' יוסף קארו ז"ל בארץ ישראל ובערי טורקיא, אשר רוב יושביהן היו מגולי ספרד, וברוב הדברים לא נהגו כבני אשכנז. וביחוד לא היה בטבע חכמי ספרד הראשונים לסמוך על אחרים ולחשוש על דברי האומר "ויש אומרים", כדרך חכמי אשכנז. רק הם בעצמם שקלו תמיד בדעתם, והורו בעירם כל אחד לפי דעתו וסברתו. גם לא היה צריך המהרש"ל ז"ל לגעור בהתלמידים אשר סומכים על מרן ז"ל, כיון דדרש להם כן, כאשר לא חפץ לוי לגעור בבית יוסף רישבא על אכילת טווסא בחלב, משום דלמא דרש להו רבי יהודה בן בתירא כרבי יוסי הגלילי, כדאיתא בשבת ק"ל. והוא הלא ידע כי ר' יוסף קארו ז"ל דרש להם כן, ודבריו ערוכים בשולחן הטהור. וכנראה היתה כל התרגשות המרש"ל ז"ל על התפשטות השולחן ערוך לא באתריה דמהרי"ק ז"ל. אמנם הצדק להמרש"ל ז"ל במלחמתו נגד הכלל להכריע תמיד כשנים אלו, בלי שום יסוד הלכותי להכרעה זאת.

המחמיר תבוא עליו ברכה!?

והתמרמות המרש"ל ז"ל היה כנראה רק במה שהקל כדעת שנים אלו מול האחד או מול פוסקים אחרים. אבל לא ראה עוות הדין בהחמרות, מפני המחשבה, אשר היו האשכנזים מורגלים בה לחשוב, "שכל המחמיר תבא עליו ברכה" הנמצא בתוספות ע"ז, ג"ז ע"ב, סוף ד"ה: "לאפוקי". ובשיטה זו הלך גם הרמ"א ז"ל, והוסיף איסורים מכל אשר מצא ידו, מי שהחמיר בדבר, אפילו אחד נגד רבים. ואם שמעשיהם רצוים לתלמוד תורה, אבל לא להלכה למעשה. שהיה להם להקל בכל מלי דרבנן כי בדברי סופרים הולכין אחרי המיקל אפילו ביחיד נגד רבים, כמ"ש. ודברי התוספות "כל המחמיר תבא עליו ברכה", אין הכונה, שהעושה כדעת המחמיר במחלוקת בדין, שמזה לא דברו התוספות שם כלל.

מפני הפיקפוק שפיקפקו בעצמם בסכרם עצמם, לידע איזו סברה יותר נכונה בשיקולי הדעת, כתבו בעצמם "כל המחמיר תבא עליו ברכה", לומר שדעתם נוטה

יותר לסברת החומרא או מפני שאין דעה מפורשת על מי לסמוך. אבל לא מברכים להעושה כדעת המחמירים במחלוקת על איסור דרבנן אחרי שיש על מי לסמוך להתיר. וכללא כללו חכמים: בדברי סופרים הולכים אחר המיקל. אם כן הדבר מותר, וכשם שאסור להתיר את האסור כך אסור לאסור את המותר.
בלי ספק, הנוהג התר בדינים כאלה בסמיכה על דעת יחיד לא נקרא עבריין כלל, כי איך נקרא עבריין למי שעושה כהלכה?

(מלכי בקדש, ב', עמ' 116, 124-126)

בית – דין רשאי לבטל דברי בית – דין שקדמו

בעיקרא דדינא ודאי הצדק לכבוד תורתו, שאם בית דין אחר מוצא בדורו שיסוד התקנה, אשר בשבילה נגזרה הגזירה, איננו כמו שחושבים הראשונים, 'כשל עוזר ונפל עוזר' ויכולין לבטל את הגזירה אפילו בית דין שאיננו גדול בחכמה ובמנין מן בית דין הגוזרים. שאחרי שהתורה לא ניתנה חתוכה, כדאיתא בירושלמי פ"ד דסנהדרין ה"ב: "וידבר ה' אל משה לאמר" – אמר לפניו: רבונו של עולם, הודיעני האיך היא ההלכה. אמר לו: אחרי רבים להטות וכו', כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור מנין 'דגלו'. ונראה לעניות דעתי הכונה שדרשו מלת "לאמר" וידבר ה' אל משה, לא דבר חתוך, שיאמר כך היא ההלכה, אלא "לאמר" – רק נשאר עוד מקום לאמר, שכל אחד מישראל יכול לומר לכאן ולכאן, ועל זה ביקש משה מהקב"ה שיאמר לו איך היא ההלכה ולא יצטרכו לכל הווכחים. לא חפץ הקב"ה לומר הלכה פסוקה, רק שכל אחד מישראל יהיה לו היכולת והרשות לדרוש מכאן ומכאן במ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור ואלו דברי אלקים חיים. אחרי שמטרתם דרישת האמת ומקיימין בזה מצות תלמוד תורה, וההלכה נקבעת בכל בית דין ובית דין לפי הרבים ובזה היא מזוקקת שבעתים וזהו הדרך הישר "מישרים אהבוך", עיין הקדמת ספרי "מוסדות תושבע"פ", שהארכתי בזה. וכן כתב הגאון בעל פני משה זצ"ל וזה לשונו: "עיקר אהבת התורה לעשות לה משרים על-ידי הדעות הנוטות לכאן ולכאן ואחר-כך משרים על-פי הרוב", עכ"ל.
וכבר בארתי בחלק ד' מספרי מלכי בקדש, בתשובה למכתב י"ג, כי אין דת ישראל מבטלת את דעת המעוט בתורה, ואם המעוט מוצא שהצדק אתו נגד הרבים הטועים לדעתו צריך לעשות כדעתו. ואם מקיל לעצמו לעשות כדעת הרבים נגד הכרעת דעתו, בדבר שיש בזדונו כרת ושגגתו חטאת, נקרא 'טועה במצוה לשמוע דברי חכמים', עיין שם היטב דברי. ועיין חלק שני בתשובה לשאלה ב' סעיף א' אות ו', שאפילו אם מצוים לו לעשות, אין לו רשות לעשות רק בדבר שניתן כח להבית דין שיהיו מעשיהם מעשה – אפילו טועים, אפילו מזידים – כקידוש החודש או בטול גזירה שלא נתפשטה ברוב הצבור, עיין שם. אבל בכל דרשה ומשא ומתן בתורה לא נתבטל דעת המיעוט, אחרי שניתן רשות לכל בית דין ובית דין שבדורו לסמוך על דעת יחיד ולפסוק כמותו, כמו שבארתי שם. ולא רק לסמוך על דעת יחיד אך גם לסמוך על דעת עצמו – "יפתח בדורו כשמואל בדורו" – לפסוק במשא ומתן של הלכה כהרבים שבבית דין שבדורו. אם לא במה שעשו ישראל הסכמה שלא

לחלוק, כמו שהסכימו האמוראים שלא לחלוק על התנאים, ואנחנו שלא לחלוק על דבר שמפורש בתלמודים. אבל מצד הדין, לולא ההסכמה, היו יכולים לחלוק גם על מי שגדול ממנו כמו שכמה תנאים וכמה אמוראים חלקו על הקודמים בהלכה ולא מדדו מי גדול ממי.

וכבר הבאתי בספרי שם, בסעיף ב' אות ד' בהערה, את דברי הרא"ש ז"ל, שאם לא ישרו בעיניו דברי הראשונים ויש לנו ראיות כנגדם יכולים לחלוק גם על הגאונים – "יפתח בדורו" כו'. (ראה, לעיל, "מותר לחלוק על ראשונים", סעיף ד', עמ' 55). אין הבדל אם חולקים במשא ומתן של הלכה או ביסודה של גזירה. רוצה לומר, כאשר מוצאים האחרונים שהגזירה לא היתה ראויה לגזור יכולים לחלוק ולבטלה אפילו אינו גדול בחכמה ובמנין. שלא צריכים סמיכה על דעת יחיד רק במחלוקת אם יגזרו הגזירה אם לא יגזרו הגזירה אבל אין חולקין ביסוד טעמה, אבל לחלוק ביסוד טעמה יכולין לחלוק אפילו אם אין דעת יחיד מסייע לו ואיננו גדול מן הראשונים בחכמה ובמנין. שאין זה מחלוקת על הגזירה רק מחלוקת במשא ומתן של הלכה אשר עליו בנויה הגזירה.

ויש לי בזה ראייה אלימתא מרבי אסי ורבי יוחנן, דאכלי משחיטת כותי אשר רבן גמליאל ובית דינו נמנו על שחיטת כותי ואסרוה (חולין ה' ע"ב), ולדעת התוספות שם זה רבן גמליאל דיבנה, עיין שם. ואמרין שם, דרבי אסי ורבן יוחנן שמיע להו גזירת רבן גמליאל ולא קבלוה, והוא מפני דאמרין בדף ו' ע"א, דרבן גמליאל ובית דינו כר"מ ס"ל, דחייש למעוטה, ומפני זה גזר עליהם, אבל רבי אסי ורבי יוחנן אית להו דלא חיישינן למעוטה על כן לא קבלו את הגזירה.

(מתוך מכתב לרב חנניה גבריאלי, דיין בירושלים. ב')

'מנ"א תרפ"ג. מלכי בקדש, ו' ("חליפת מכתבים"), עמ'

(17-15)

מתי אין היחיד חייב לבטל דעתו מפני הרבים

אין זה בכלל דהלכתא כאשר אנו מוצאים בספרים דברי היחיד ודברי המרובים, שבכלל דהלכתא הוא – "יחיד ורבים הלכה כרבים". הכלל הזה הוא רק בדאורייתא, אבל בדרבנן דעת רבא, ש"הולכין אחר המיקל". על זה כתב כבוד תורתו במכתבו שדברי תמוהים ואין להם שחר, דהרי היכי שעמדו למנין המיעוט צריך לבטל דעתו ולעשות כדברי המרובים. אבל במחלוקת בית שמאי ובית הלל הרי אמרו אף על פי שאלו אוסרין ואלו מתירין וכו' לא נמנעו מלישא נשים" וכו'. הרי שכל אחד נשאר על דעתו ומכל מקום הלכה כבית הלל אפילו בדרבנן. אמנם, ברוך החונן לאדם דעת אשר נתן לדברי שחר והאיר עיני, ב"ה, בהלכה זו. כי באמת אין הדבר כדבריו, שהמיעוט צריך לבטל דעתו ולעשות כדברי המרובים – אין דת ישראל מבטל דעת המיעוט בתורה כי אלו ואלו דברי אלקים חיים אם רק מחשבתו לשמים ולדרישת האמת. ואפילו בזקן ממרא רק הורה לעשות חייב, אבל שנה ולמד כדרך שהיה למד פטור ומותר, ו"נכתבו דברי היחיד בין המרובים". אבל 'לעשות' – אם המיעוט מוצא שהצדק אתו נגד הרבים הוא צריך לעשות לעצמו כדעתו, לא

כהרבים הטועים לדעתו. ואם עושה כהרבים נקרא "טועה במצוה לשמוע דברי חכמים", כדאיתא בהוריות ב' ע"ב. ועל הטועה לומר: "התורה אמרה אחריהן אחריהן", אמרו בירושלמי דהוריות פ"א ה"א, שאין זה שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא. רוצה לומר, שהם לא יטעו בדבר כזה. שבודאי בעת שהחכמים מצוים "עשה כן, ואם לא כתיבנא עליך זקן ממרא" או כמעשה דרבן גמליאל ביום הכיפורים - ודאי מחויב לעשות כהרבים אפילו להיתר, אבל אם לא מצוים רק מורים, אין להיחיד, אשר חשב כי טעו הרבים, לעשות כמו הרבים, ואם עשה לא נקרא "עושה ברשות" כי טעה במצוה לשמוע דברי חכמים, ובדבר שזדונו כרת חייב חטאת קבועה.

לדרשת הירושלמי בהוריות שם כהדא דתנו "יכול אם יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין תשמע להם? תלמוד לומר: ללכת ימין ושמאל - עד שיאמרו לך על ימין שהוא ימין ועל שמאל שהוא שמאל". שבאמת אין פסוק בתורה "ללכת ימין ושמאל" רק "לא תסור מכל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ימין ושמאל ללכת אחרי אלהים אחרים" (דברים כ"ח י"ד), ואת הפסוק הזה, כנראה, דרשו בירושלמי "לא תסור מכל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ימין ושמאל ללכת". רוצה לומר, בהלכה למעשה אין לסור מדברי תורה ימין ושמאל. אם כן מה זה שנאמר "על פי הדבר אשר ירוך והמשפט אשר יאמרו לך תעשה"? - במעשה. היינו כשיאמרו "על ימין שהוא ימין ועל שמאל שהוא שמאל". ומה שדרשו "אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל" הוא רק להוראה בזקן ממרא, שאם הורה לעשות חייב, אפילו אם הורו "על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין". אשר על כן למעשה עשו בית שמאי כדבריהם אפילו אחר העמדה למנין.

ופשוט, כי מי שלא יודע לדון מדעתו צריך לשמוע למעשה להרבים מבית דין שבעירו, בין אם עמדו למנין ובין אם לא עמדו, עדיין, למנין. כי כל אחד אשר לא יודע לדון בעצמו מחויב בהלכה למעשה לעשות כהבית דין שבעירו, ואפילו להתר אין מוחים בידם. ולוי לא היה חפץ לנדות לבית יוסף רישבא דאכלי טוויסי בחלבא, דילמא דרש להם רבי יהודה בן בתירא כרבן שמעון בן גמליאל, כמבואר בשבת ק"ל ע"א.

(מתוך מכתב לרב משה מוינעשטער, אב"ד וויניפעג,

קנדה, ו' ניסן תרפ"ב. מלכי בקדש ד', עמ' 80-מ'א)

המיעוט חייב לדבוק באמת שלו

"לא תהיה אחרי רבים לרעות" ונאמר "לא תענה על ריב לנטות אחרי רבים להטות" (שמות כ"ג ב'), שפשוטו של מקרא הוא לא תענה על ריב לנטות אחרי הרבים להטות את דבר המשפט, כמו שפירש רש"י ז"ל בנמוקי התורה. ולדעתי, יען שהוא חוק טבעי באדם המדיני ללכת אחרי הרבים, המצוה עליך לעורר על טעות דרכים אולי ישונו מדעתם, או על כל פנים לשתוק ולא יתענין כלל בזה, אבל אם עונה נגד מצפון לבבו לומר כהרבים הוא עובר על לאו זה, בפרט במקום שיש ריב דברים בין יחיד לרבים, אשר שם נאמר עיקר פסוק זה ולא בפרשת "כי יפלא" (דברים י"ז י"ח).

אך מפני שהטבע הזה מביא, לפעמים, לידי עון, שאף אם ידע אדם במצפון לבבו את אמתת הדבר יטה גם כן את המשפט אחרי הרבים, וזה דבר רע מאד, מפריע את התפתחות העולם והשתלמותו. הנוטה אחרי הרבים במקום שיודע שאין הצדק אתם מפריע את התפתחות העולם ומחריב שני עמודי העולם העקרים – הדין והאמת. כי הלא תמיד הטוב הוא מיעוט נגד הרע, החכמה מועטה נגד הסכלות, והאמת מצער הוא נגד השקר, ומועטים המה בעולם הממעטים את עצמם כנוגה הירח ללכת אחרי המיעוט של הטוב החכמה והאמת מול "רבים בני שממה" ההולכים אחרי הרע, הסכלות והשקר, ואין נסתר מחמתם. ועם בני ישראל בעצמם יוכיחו כי המה ה"מעט מכל העמים", "גוי אחד בארץ" כנאמר "לא מרובכם מכל העמים בחר ה' בכס כי אתם המעט" (דברים ז' ז'). לזאת הזהירה תורה, שכל אחד מחויב לעורר את הרבים לזכותם בהתגלות דעתו אשר הוא חושב לאמת, ועל כל פנים לא יעזור לרעה כדאיתא בתוספתא פ"ג דסנהדרין "לנטות אחרי רבים להטות". ונראה שגם להגאון בעל חסדי דוד ז"ל היתה גירסה כזאת, שהוא כתב וזה לשונו: "ואידך ד"א דבסיפא לא סבר כתנא דלעיל ודרש מלתא אחריתי, שאם רואה הדיין רוב חבריו הדיינים נטו לחייב את הנידן לא יאמר, הואיל ורובם סברי הכי, אע"ג דלפי סברתו אינו כן, ש"מ שאני מוטעה בדעתי, שהרי הם גדולים ממנו ורבים, אם כן גם אני אענה אחריהם אמן. ת"ל: "לא תענה לנטות אחרי רבים" "עכ"ל. והוא כפשוטו של המקרא לדעת רש"י ז"ל, ש"אחרי רבים להטות" הוא לא תעשה לא לנטות אחרי הרבים רק לגלות דעתו להרבים.

רואין אנו מכל זה, שחוק טבעי הוא לנטות אחרי דעת רבים, וכל חק טבעי שומר תפקידו על קטן וגדול כאשר יווכח זה כל המתבונן בהועידות השונות באמעריקא, בישראל ובעמים, ולא ינצל ממנו רק החוגר עצמו הכן במיוחד ללחום נגדו. ואם מעלימים רגע עין מן המלחמה והולכים לאטם לרגל מלאכתם וענינם אשר לפניהם שוכחים בהאורב אשר יארב להם מצדם אשר רבים חללים יפיל, וגם גבורים ועצומים בין הרוגיו.

ובהחוק הטבעי הלזה נתפסו רבים מכותבי הלכות לקבוע הלכה כרבים גם בדרבנן להחמיר, לא מפני שאתמר הלכתא בתלמוד, וגם לא מפני ששקלו בדעתם למצוא מסוגיות התלמוד ראייה לדבריהם או הכריעו מצד איזו סברה, ורק מפני דעת רבים להחמיר החמירו כי חוק ניתן בטבע ולא יעבור. ואם אמרתי להביא ראיות לדברי מפסקי הרמב"ם ז"ל ביד החזקה תגדל המלאכה ותצא לספר שלם, גדול ורחב-ידיים, ואחרי כל אלה לא יהיו די להתעקש, כי דרך הרמב"ם ז"ל לסתום ולא לפרש את מקורי הלכותיו, יאמר תמיד המתעקש: אולי היה להרמב"ם איזה סיוע לדבריו להכריע מפני איזה דיוק בסוגיות התלמוד.

(מלכי בקדש, ב', עמ' 122-124)

מתי אין מצוה לשמוע לדברי חכמים?

א

אם ידע אחד מהם שטעו והלך ועשה על פיהם, שנקרא עושה מפי עצמו וחייב קרבן יחיד. ואמרינן בגמרא: היכי משכחת לה? כגון דידע דאסור וקא טעי במצוה לשמוע דברי חכמים (הוריות ב' ע"ב), וכמו שביאר הרמב"ם ז"ל בפ"ג מהלכות שגגות ה"ה, שהיה עולה על דעתן שמצוה לשמוע מבית דין אף על פי שהם טועים. האמת הוא, שגם כאשר מצוים עליו לעשות גם כן אין לו לעשות כאשר יודע שטעו. רק במועדים, שאנו אומרים: אתם – אפילו שוגגים, אתם – אפילו מוטעים, אתם – אפילו מזידים, שיש להבית דין כח שיהיו מעשיהם מעשה, אזי מחויב לשמוע גם אם טעו. אבל במקום שאין להם כח שיהיו מעשיהם מעשה, הוא לעצמו אסור לעשות על פיהם, ואם הוא עושה על פיהם הוא טועה במצוה לשמוע דברי חכמים.

(מלכי בקדש, ב', עמ' 73-74)

ב

אמנם, ברוך החונן לאדם דעת אשר נתן לדברי שחר והאיר עיני, ב'ה, בהלכה זו. כי באמת אין הדבר כדבריו, שהמיעוט צריך לבטל דעתו ולעשות כדברי המרובים. אין דת ישראל מבטל דעת המיעוט בתורה כי אלו ואלו דברי אלקים חיים, אם רק מחבתו לשמים ולדרישת האמת. ואפילו מזקן ממרא רק הורה לעשות חייב, אבל שנה ולמד כדרך שהיה למד – פטור ומותר. ונכתבו דברי היחיד בין המרובים. אבל לעשות – אם המיעוט מוצא שהצדק אתו נגד הרבים הוא צריך לעשות לעצמו כדעתו לא כהרבים הטועים לדעתו. ואם עושה כהרבים נקרא טועה במצוה לשמוע דברי חכמים, כדאיתא בהוריות ב' ע"ב. ועל הטועה לומר "התורה אמרה: אחריהן, אחריהן", אמרו בירושלמי דהוריות, פ"א ה"א, שאין זה שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא. ר"ל שהם לא יטעו בדבר כזה.

(מתוך מכתב לרב משה מוינעשטער, אב"ד ויניפעג,

קנדה. ו'ניסן תרפ"ב. מלכי בקדש, ד', עמ' 80)

חליבה בשבת וגוי של שבת

נשאלתי לפני שלש עשרה שנה מאכר עני בהרי קעצקיל, אשר ביתו באמצע שדהו רחוק כשעה ויותר מבתי אכרי הגוים, והוא ובני ביתו עובדים בזיעת אפם להוציא לחמם מן הארץ, לחם לפי הטף בצמצום מאד, כידוע מצב האכרים היהודים באמעריקא. ולו שלש פרות חולבות אשר מהן יכלכל את ביתו בחלב, חמאה וגבינה, כי ברך ה' את עטינן, ורדיהן ירוו אותם בכל עת במדה מושפעה. אך כאשר לא ישמור עת דדים לחלוב אותם במועדם טרם ימלאו את תמרוקן, תסבולנה הפרות צער וכאב חזק ותקשנה דדיהן עד כי אי אפשר עוד לחלוב אותן והחלב נעכר בקרבן ונעשה מים כעורים או לחה טרוחה. וימים רבים נהגו להביא גוי ממרחק מדי שבת בשבתו לחלוב הפרות בזמנם, כמבואר בשולחן ערוך או"ח סימן ש"ה, סעיף ב'. אמנם בימים האחרונים לא חפצו עוד השכנים האכרים לבא בשבת לחלוב פרותיו, והוא כבר הבטיח להם לתת להם את כל החלב יחד עם שכר טרחם, שכר גדול הרבה יותר על שוים, ואין שומע לו. כי הגוים האלה בלתי שלמים הם אתו וחושבים כי על-ידי מניעתם לחלוב פרותיו יהיה מוכרח למכור את שדהו או את בהמותיו ולא יהיה להם למפגיע על דרכם בהתחרות מכירת תבואות שדותיהם וכדומה.

והנה, השאלה הזאת לא רק להרי קעצקיל נוגעת, אשר באמת פה באמעריקא היא רק שאלת יחיד היושב רחוק ממושבות אכרי הגוים, אבל היא שאלה כללית בארץ-ישראל במושבות אשר הערבים לא שלמים אתם על אשר בני המושבות לוקחים לרוב פועלים יהודים לקיים "וחי אחיך עמך", והעובד הערבי לא יחפוץ לבא בשבת כאשר כל השבוע לא נותנים להם עבודה. וביחוד תהיה הכבדות הזאת לבעלי הצאן - הכבשים והעזים. אשר יבוא זמן אשר יכנסו היהודים בחלק המחיה הזאת של גידול צאן ויתפרנסו מדי חלב עזים ללחמם וללחם ביתם, ויהיה בזה בלתי ספק התחרות בין היהודים ובעלי הצאן הערבים בארץ, כי זה טבע מלחמת החיים, ולא מועיל בכגון זה שום דרישה לשלום ואהבת אחים. כי המסחר שולח מדנים גם בין אחים קרובים ומכל שכן בין שכנים קרובים ואח רחוק, ואז בשום אופן לא יבואו הגוים לחלוב מספר רב של עזים ליהודי בשבת, ומה יעשה ישראל אז בברכת שדים ורחם?

לזאת אמרתי להביא בספרי מלכי בקדש חלק ה' את השאלה הזאת אשר כתבתי אז, ואם לא עתה, תהיה בקרוב, בלי ספק, אחת מן השאלות המנסרות בשמי הישוב החדש.

בנוגע לעניינינו, לכולי עלמא, אין בחולב לרפואה, שלא יתקשו הדדים והחלב הולך לאבוד, שום לתא דמפרק כלל וכלל. ואם נחשוב בזה קצת איסור דרבנן, משום דמחזי כמפרק, אבל על-ידי שינוי ובצער בעלי חיים אין ספק שמותר.

בגמרי לסדר תשובה זו לספרי "מלכי בקדש" חלק ה', והתשובה הבאה אחריה, וקול שליח הבי-דואר קורא אלי: "מכתב מארץ-ישראל" מן "זעד לבנין ביהכ"נ וישיבת ר' עקיבא, בני ברק בארץ-ישראל". מן פרנס קוטנא בהמושבה הזאת, ונפשו בשאלתו באותה השאלה ממש, אשר כתבתיה בשאלו אותי מהרי קעצקעל. והנני מעתיק פה מכתבו של הפרנס הנכבד הלז, בר אוריין ובר אבהן יאה ויאה, ותשובתי הקצרה אשר עניתיו לו.

ועד המושב "בני ברק"

אדמת בית ונחלה

מחוז יפו

ב"ה, בני ברק ט"ז כסליו תרפ"ז

שפעת שלום וברכה מציון להאי מרבנא ענותנא מדברנא דאומתנא הרב הגאון האמתי כש"ת מוהר"ר חיים הירשנזון רב דהובאקען שליט"א.

אחר דרישת שלומו הטוב כמשפט תלמיד לרבו מובהק, ואחרי רואי הלום זה מלכות של תורתו "מלכי בקדש", העוסק במקצוע של הלכה על שאלות המחודשות, הנני להיות כתלמיד הדן לפני רבותיו בענין מאד חשוב.

בני ברק, שהיתה בימות תפארתנו בימי קדם תרביץ של תורה - אחרי רבי עקיבא, לבני ברק - והיתה תורה וגדולה במקום אחד וזכו לשני שולחנות, עד שבאה הראיה, שארץ-ישראל זבת חלב ודבש היא, במופת חי מבני ברק. ותודה לשם, שהזכינו אחרי חרבן שנות אלפים, שבני ברק שבה לתחיה ותלמידי תלמידיו של רבי עקיבא התישבו שוב על אדמת בני ברק, ועוסקים בתורה ובדרך ארץ. ותודה לשם, שכבר יש בקר ברפתים ועוסקים בזריעה ובנטיעה ובכל ענפי משק החקלאות, ויש תקוה, שלא רחוק היום ששוב תשמש את המופת שארצנו נתן יכולה והשם יתן הטוב ויריק עליה ברכה עד בלי די. אמנם שאלה אחת קשה עוקבת ודורשת פתרונה בלי השתמטות, וכבוד תורתו שליט"א, הדורש לציון, יפיץ ענן אורו, אור חדש, בחדוש ההלכה מהלכות אלי "מלכי בקדש". בני ברק, הבנויה על טהרת הקודש, שכרה לה ערבי אחד לחליבה בשבת, הבא מדי שבת בשבת להמושבה לחלוב הבהמות. והנה היתה סיבה של מחלת הבקר בהסביבה ונעשה בפקודת הממשלה הסגר על הליכה ממושבה למושבה מפני חשש התדבקות המחלות, ובאנו במבוכה גדולה בעסק החליבה כדת מה לעשות, ואין פורש לנו "דבר השם - זו הלכה". וכשאני לעצמי הנני מתפלא ותוהה ועומד משומם - הכי באמת, אם נזכה להרבות ישיבנו בה, נרבה לנו ערבים במחננו לצורך חליבה בשבת? והדבר שאין הדעת סובלתו! והלא נצטוונו: "לא תעשה כל מלאכה" - לא הוא ולא אחרים - וינפש בן אמתך והגר. וכי נגזור שלא נגדל צאן ובקר ועשתרות שמעשרות, ומה נעשה עם איסור החליבה?

על כרחנו להחליט, שהלכה נשתכחה כאן, ויש התר בדבר על צד ההלכה, שהשתמשו בו בימות ישיבת ישראל על אדמתנו. ונשתרבו האיסור בהיותנו בגולה עקורים ומובדלים מן החקלאות והורגלנו באיסור, ועכשיו יחזור הדבר להתירו הראשון. בחזקת ההבטחה, שארץ-ישראל זבת חלב ודבש היא. תדע לך, שעלתה על דעת חכמים לאסור חלב משום אבר מן החי וחזרו והתירו משום לא הוי משתבח קרא במידי דלא חזי (בכורות ו ע"ב). וכך בחליבה, מאחר שאי אפשר מעת לעת בלי חליבה, ולהרבות ערבים או נכרים, שאינם תחת ידינו כפופים, גם כן אסור. והכפופים אסורים במלאכה ומחויבים לנוח. אם כן, בעל כרחנו, שיש התר שנשתכח ממנו ועלינו להחזיר העטרה ליושנה.

כל הפוסקים צדו להיתר בענין החליבה סתמא דתלמודן צער בעלי חיים דאורייתא (שבת קכ"ח). ובמשנה שם, אין מילדין את הבהמה ביום טוב אבל מסעדין. והר"י נסתפק על יום טוב קאי או אפילו בשבת, והטור פסק לקולא ומשום פסידא. וידוע המרדכי, ריש פרק כיצד צולין, שמתיר משום צערא וראיתו הברורה, דחלב מצערה מערבי פסחים, דיותר משהעגל רוצה לינוק הפרה רוצה להניק. ויש לעיין בסוגיית הש"ס, שבת קמ"ד, יבמות קי"ב ובכתובות ועוד. ומאחר שעל-פי דעת

המומחים העדרנים, שמפיהם אנו חיים בסדר גידול בהמותינו, יש סכנה לבהמה בין בעקוב החליבה ובין בשנוי דבר החליבה, והמשק החקלאי יסבול מהזנחת הענין, עלינו למצא דרך ההתר לעשות כתורה וכמצוה.

לולא מסתפינא הייתי יוצא לחלק חלוקא דרבנן, שהאיסור הנידון הוא בחליבה לצרכו של החלב, אבל בשעה שכבר באה השעה של חליבה לצרכה, שמצטערת, יש, אדרבא, מצות פריקא. אינני נוטל רשות לומר פה היתר, הנני רק מציע לפני רבותי, והחכמים ידונו ב'דבר השם - זו הלכה'. ונזכה לירש ארץ המיועדת בהבטחת תורתנו הקדושה. והיה זה שכרי לחזות בנועם השם וטובו על עמו ועירו ואנחנו בכלל. בברכה ושלוש מציון.

בכבוד והערצה גמורה

אהרן שלמה עלבערג

(פרנס קוטנא)

וזאת תשובתי אליו ברגע קבלת מכתבו זה:

יום ה' ד' לחדש טבת התרפ"ז

שלום וברכה לידיד בן ידידים מהבונים למודי ה', המופלא בתורה וביראת ה' שהורה, חו"ב מוה"ר אהרן שלמה עלבערג נ"י, פרנס קוטנא בהמושבה הקדושה של בני ברק, ולכל הבונים והמסובים בבני ברק שלום וברכה.

ובדבר שאלתו בדבר החליבה, הנני רואה בזה השגחה נפלאה מהשי"ת לטובת בנין הארץ כי זה עתה גמרתי לכתוב את ספרי מלכי בקדש חלק חמישי וברגע חתימת ספרי בא מכתבו בשאלת "די חלב עזים".

בארץ הקדושה, אשר נתיסד שם "משרד הרבנות" מגדולי חכמי ארץ-ישראל תחת הנהלת גאון עזנו, "הכהן" הגדול מאחיו, ראש הרבנים לעדת האשכנזים, ו"המאיר" עיני חכמים, ראש הרבנים לעדת ספרדים הי"ז, אין לי להורות במקומם הלכה למעשה בפניהם. אמנם, כל דברי ספרי המה רק הצעה לפניהם והמה יורו לעשות. אם שבהרי קעצקעלס באמעריקא הורתי בענין זה הלכה למעשה כמבואר בספרי זה, אבל באתרא דידהו עליהם להורות.

ולא ירשנו עתה הפנאי להעתיק לו כל דברי התשובה השלישית בספרי הלז, אולי אעשה זה אחר-כך כאשר אפנה מעט, אך אכתוב לו שני הצירים אשר עליהם סובב יסוד ואופני היתר בזה, והם: א) משום משקה הבא לאוכל. ב) משום משקה הבא לאבוד, אשר אין בשניהם ענין מפרק. פרטי האופנים וסכסוכי ההלכה בזה וברורה, מתבארים, ב'ה, בספרי הלז באר היטב. אך די אם יציע כבודו לפני גדולי ארץ-ישראל את שני יסודי ההתר הזה, המה כבר ימצאו את הדרך איך לצאת מן המבוכה.

וה' יברך את כל בני המושבה בברכת שדים ורחם ודי חלב עזים ועשרות צאן ובקר. והמסובים בבני ברק יודו לה' על אשר העלה ואשר הביא, ומארצות קבצם אל המושבה הקדושה הזאת, כעת"נ מוקירם היושב באמעריקא ולבו לציון יהמה.

חיים הירשענזאהן

(מתוך: מלכי בקדש, ה' עמ' 39-40; 60-64)

זרמים בחברה היהודית בת זמננו

הלואי לא היו כתות בישראל
והיו רק אגודה אחת
לעשות רצון אבינו שבשמים
(חידושי הרח"ה להוריות, ג', ל"ה ע"ב)

ציונות וציונות דתית:

- 79 לקרב את הגאולה
80 בציונות תלויה תשועת עמנו
80 בטחון בציונות המדינית
81 מצווה וחובה לתמוך ב"קרן היסוד"
83 חינוך גופני חשוב מאמירת תהילים
84 הרב קוק בזכות חינוך גופני
85 תלמוד תורה ומלחמות ישראל
85 הסכנה אורבת לציונות המתגשמת
86 "מזרחי" וציוני אנכי

חרדיות וחרדים

- 90 על היחס המוטעה של החרדים אל הציונות
90 על הניתוק שבין הציונים ובין ה"ישוב הישן"
93 החרדים מתנגדים לכל דבר חדש
93 החרדים נגד הראי"ה קוק
95 המחלוקת בציבור החרדי
96 הישיבות מנותקות מהחיים
96 בקורת דרכי הלימוד בתלמודי תורה ובישיבות

חילוניות וחילוניים

- 101 היחס אל שאינם שומרים תורה ומצוות
103 היחס אל החילוני
103 יחסו של הראי"ה קוק אל הציונים החילוניים
105 סנגוריה על יהודי ארה"ב ועל רבניהם
106 בגנות החילוניזציה

ציונות וציונות דתית

כל הנשאר ברעיון הציוני קדוש יאמר לו.

(מלכי בקדש, ד', עמ' 256)

ולו חכמו ישכילו זאת רבים מחסידי עמנו, היו יודעים במה יכשלו בהתנגדם להציונות וללאומיות ישראל. והוא רחום יכפר עון, כי מתומת לבם וקוצר השגתם לא ידעו במה יכשלו. ולכל העם בשגגה.

(מתוך מכתב למחותנו, הרב צבי פסח פרנק, ב' בסיון תרפ"א. מלכי בקדש, ד', עמ' כ"ח)

לקרב את הגאולה

מה שחשב כבוד תורתו, כי אמונתי הגדולה בהשר באלפור ובהצרתו עושאני לחשוב כי כבר הגיע הזמן כי השאלות אשר בספרי עומדות כבר על הפרק ממש, שנקראים שואל כענין כל' יום לפני הרגל. אומר לו, אדוני, אמת הדבר כי מכבד אני מאד את השר באלפור ירום הודו, ולבי, כלב כל איש ישראל ואוהב עמו, מביע לו תודה וברכה מקרב ולב עמוק, ומעתירים לה' עבירו ועבור אנגליא כי ישלם ה' פעלם ותהי משכורתם שלמה מעם ה' אלהי ישראל על אשר באו לחסות על העם הנדכה המבקש לו מנוחה. אמנם עבודת ספרי איננה מטעם בטחון בנדיבים, בשרים ובמלכים, רק מטעם חובת כל איש ישראל, ואשר נשאל עליה ביום הדין 'צפית לישועה'? ואם עמדת על מגדל הצופים והתבוננת בהמקרים ובהסבות אשר מביא תוכן עלילות לקרב ישועתינו אשר אנחנו מחכים לה כל יום? והאיש המביט על מאורעות כאלה בלב קר כעל מקרי יום יום, איננו מאמיך בהשגחה עליונה ובעתידת עמו! אם קרוב או רב ממנו הדרך? זה תלוי במעשינו ובמסירותינו להרעיון הקדוש של התחיה. וכל מה שנוסיף לעבוד למטרה זו, אם בעבודות חומריות או בעבודה רוחנית, כל אחד כפי אשר חננו ה' בכחו להיות לאל ידו, נקרב את הדרך ולא תהי רב ממנו. וכמו שכבוד תורתו גם כן כתב, שאנחנו הולכים וקרובים יום יום אל המטרה שאליה הננו נושאים את נפשינו זה אלפים שנה. ולדעתי, לא רק הולכים וקרובים, רק עומדים אנו על פתח השער ואנחנו צריכים להיות מזומנים לסעודה, כי לא נקרא לפני המלך ואנו בלבוש שק. ואם לא נהיה אנחנו מצידנו מקושטים בקשוטי כלה של כנסת ישראל, ובנמוסי הלאום - נוכל לעמוד גם אצל וילון החופה שנות אלפים ולא נקרא. וזה התירוץ הנכון על כמה קיצים אשר כלו. בכל עת אשר חשב הקב"ה את הקץ להעשות, היום הוא עומדים אנו בכל עת קץ על השער לה' לבא בו תיכף אך ורק כשאנו מזומנים ומקושטים בבגדי כבוד, וכאשר לא מוכנים אנחנו שבים אנו בבושת פנים אל בתי כלאינו, ויאמרו בגוים כי לא הגדיל ה' לעשות עמנו כי עם ה' אלה ומארצו יצאו. לזאת עברו כל הקיצים ואנחנו לא נושענו. אבל מקוים אנו לה' כי בעתה אחישנה, ותחזינה עיניו ועינינו בשוב ה' את שיבת ציון.

(מתוך מכתב לרב שלמה דוד פויזנער, אב"ד

דזשורזי-סיטי (ללא תאריך). מלכי בקדש, ד'. עמ'

(232-קי"ז)

בציונות תלויה תשועת עמנו

ולא רק נגד גאון עזנו הרב קוק נ"י חטאת כבודו גדולה, אך גם בדברו על הציונים - וכבודו קורא אותם רשעים - לא חטא קל הוא, בדברו על בוני עמנו, בוני ציון וירושלם, נודרים כל ימיהם לעבודת עמם. אנשים אשר כל אחד מהם הוא בעל מרץ אשר יכול לחיות באמערקא בחיי עושר וכבוד, ואפילו אלו אשר מדברים עליהם שלוקחים שכירות גדולה יותר מדאי, לפי דעת בטלני ארץ-ישראל, כפלי כפלים היו לוקחים באיזו משרה קטנה שהיו משיגים בקל באמריקא, האנשים האלו מוסרים נפשם עבור האידיאל של בנין עמנו אשר זה חלק ממצות "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך", כאמרם בספרי: כיצד אוהב אדם את המקום? ת"ל "והיו הדברים האלה על לבבך" וגו'. רוצה לומר: כל אידיאל וכל מצוה שבתורה היא חלק ממצות אהבת ה' להמוסר נפשו עבורו בכל לבבו נפשו ומאדו. ואין לך מצוה גדולה מישוב הארץ ובנין עמנו, וכבודו קורא אותם רשעים! ואפילו אם יש בהם עוברי עבירה - אין עבירה מכבה מצוה. ומפני מה זכה עמרי לו ולבנו למלוכה? מפני שקנה את ההר שמר והוסיף על-ידי זה עיר אחת בארץ ישראל. וכמה הרים ויערים הם קונים ועובדים ובונים ועושים - ולדעתו המה הרשעים. והעצלים, חובקי תנור וכרים, לוחשים על המכה באמירת מזמורים ודורשים אל המתים - המה צדיקים בעיניו. כמה קוצר הראות יש בהשקפות כאלה. כבודו לא-ישר עשה לדרוש ברבים, בבית הכנסת, דברים אשר זיוק לרעיון הציוני - הרעיון אשר בו תלוי תשועת ישראל ובלעדו אבדנו כולנו, אבדנו, ח"ו, אחרי המהפכה הגדולה שנעשה בעולם אחרי המלחמה.

(מתוך מכתב לרב ששמו לא פורסם. ג' בכסלו תרפ"ה.)

(חידושי הרח"ה להוריות, ג', ל"ה ע"א)

בטחון בציונות המדינית

בעת אשר החל הרעיון הציוני לפעם במחנה ישראל, בכל אמונתנו בו, לא קוינו כי בדרך הטבע נזכה במאה הראשונה שתעמוד הציונית במדרגה גבוהה כזאת אשר יתרגשו עליה גוים ויתיצבו מלכי ארץ, ורוזנים, ונסיכי הערבים וכל קצוצי פאה ללחום נגדה, והיושב ברומי על כסא אמונת השילוש, ידרוש זכות אמונת דת האיסלאם רק למען הצר להיהודים. כי נפל פחדם על כל העמים אשר לא לצדק ישורו. האין זה האות כי הגיעה הציונית למדרגה של קיום אשר מוכרחים כל העמים להתחשב אתה? בהתיסדות הציונית קוינו לשלום, חשבנו כי במשך מאה שנה נישב ארץ, ננחיל נחלאות שממות, נהפוך ארץ ציה לעדן גן אלקים על-ידי המושבות. ואז יושבי הארץ מקדם יכירו ויוכחו את הטוב שהבאנו לארץ, וירחשו תודה ואהבה לעם ישראל ללכת בדרכו וללמוד מאורחותיו ובצילו יחיו באהבה נאמנה לנו, אהבת אחים, אשר אב אחד לכלנו, אל אחד בראנו, וחוקה אחת יהיה לנו לגר ולאזרח הארץ. אך אנחנו עשינו מעט ואלקים חשב מחשבות רבות והפך את כל

העולם לתהו ובהו על-ידי המלחמה העולמית. ומתוך החשך אמר אלקים יהי אור – ויהי אור הבאלפור דיקלאראציאן, אשר כל מורדי אור, כל בני עטלף והתנשמת, מפחדים ממנו ויוצאים ללחום נגדו. וזה לך האות כי איננו אור מתעה, רק אור המגרש אלפי צללי-חשך ומרגיז את כל אוהבי חשך וצלמות ואת כל אלה אשר קיומם על-ידי חלונות האטומים. ולא ליאוש מביאים המקרים האלה רק לאומץ ואמונה לראות כי מאת ה' היתה זאת ומוליך את הדבר כפי אשר יעד בנבואה לנביאיו, וברוח הקודש לחכמי התלמוד, אשר חזו מראש את כל חבלי לידה אשר מוכרחים לבא טרם יולד גוי בפעם אחת אחרי אלפי שנות נדודו.

ובכלל אין יאוש לעם כל עת אשר הוא עם, וכל עוד אשר ימצאו בנו עשרה מישראל אשר לא התבוללו בעמים. יהיו צדיקים או רשעים, יהיו מאמינים או כופרים – כל עוד אשר לא יכפרו בלאומיותם. עם ולאום הוא, וממנו יבנה הגוי הגדול הלזה אשר בשם ישראל וישורון נקרא.

וכימי צאתם מארץ מצרים יראנו ה' נפלאות כאלה גם בהגאולה האחרונה אשר אנו עומדים על מפתנה. וכל הנשאר ברעיון הציוני והנותר "בהסתדרות ירושלם" – קדוש יאמר לו. לא נדלג על המפתן ולא נתיאש, כי ה' אלקינו אתנו והוא ילחום מלחמותינו.

(מתוך "אחרי היאוש לא נתיאש", מלכי בקדש, ד', עמ'
קכ"ח - 256)

מצוה וחובה לתמוך ב'קרן היסוד'

א

גם על דבר קרן היסוד אשאלהו, האם מותר לרבנים באמעריקא להשמיע על השקלים, בשעה שידוע שבהשקלים מסייעים ידיהם לחנך את בני ישראל בארץ הקודש לכפור בקדושת תורת משה ולסייע לבני הנעורים לחלל את השבת כמו. אנא יודיענו אם יש להם היתר להשמיע על השקלים כאלו, ואז אבטל דעתי מפני כבוד תורתו. אבל דברים ברורים אבקש.

(מתוך מכתבו של רב ששמו לא פורסם, (ללא תאריך).
חידושי הרח"ה להוריות, ג', ל"ד ע"א)

גם דבר שאלת כבודו בשולי מכתבו "אם מותר לרבני אמעריקא להשמיע על השקלים של קרן היסוד בשעה שהידוע שבהשקלים מסייעים ידיהם של החנוך הגרוע ושל החלוצים עוברי עבירה?"

התשובה בזה היא פשוטה: לא רק שמתרים אך גם מצוה וגם חוב להשמיע על השקלים ועל צרכי צבור הכללי הישראלי - מעשר של קרן היסוד. ועם זה החוב להשתדל, בכל עוז ובכל האפשר, לתקן את החנוך שיהיה דתי ולאומי, ולדבר על לב החלוצים להחזירם בתשובה שלמה. אבל למנוע מלתן על קרן היסוד הוא בכלל המונע את הרבים מלעשות מצוה, אשר רק המונע את חברו מלעשות מצוה הוא מן הכ"ד דברים המעכבים את התשובה, כמבואר ברמב"ם הלכות תשובה, וכל שכן המעכב את הרבים ובדבר שנוגע לכלל עם ישראל כלו.

הקרן היסוד איננו מיוסד עבור החנוך לבד ועבור המטבח של החלוצים. מטרת קרן היסוד הוא לבנין ארצנו, לקנות אדמה, ולתקן הדרכים, לחזק הישוב לעזור להמתשבים בעזר חומרי ורוחני וכדומה. ואם עם השושנים יעלו גם קוצים סבוכים "בהדי כבשי דרחמנא למה לך"? אם חזקיהו ידע ברוח הקודש כי יהיה לו בנים דלא מעלי, לא נפטר בזה ממצות פריה ורביה והותרה מישעיהו על זה בעונש מיתה. והקב"ה נותן גשם-מורה ומלקוש - אם שגם רשעים וכופרים נהנים מהם. אנחנו מחויבים להשתדל לתקן במה שאפשר, ועל מה שלא אפשר אנו אומרים "יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו". לא שנחדול מלעזור לבנין ארצנו מפני השוטים שקלקלו! אמנם עלינו הרבנים להכות על חזינו על חטא שחטאנו לעמנו וגרמנו שבני פריצי עמנו ינשאו ראש, על-ידי שלא ראינו את הנולד, והנחנו הדבר מידנו, וידנו היתה בכל המעל הזה.

וכבר בארתי בקצרה במלכי בקדש ח"ד, בתשובה למכתב י"ב צד ל"ז, כי הקרן היסוד הוא היסוד האחד אשר עליו תלוי כל קיומה של הצהרת בלפור. לא יכול להיות בו נטיה מיוהדה לשום כחה. על הכתות ללחום עבור דעותיהם בעת בא הדברים לידי מעשה, וזהו מלחמת החיים הלאומיים והדתיים, אבל לעשות תנאים בראשית הבנין על עיקר יסודם יצא הבנין מרשות הכלל לרשות היחיד, וזה דבר שאי אפשר, אפילו אם כל הצדק הוא להיחיד. הלואי לא היו כתות בישראל והיו רק אגודה אחת לעשות רצון אבינו שבשמים. אבל כיון שבעונינו לא זכינו לזה והכתות לא נחדלות, מוכרח, בראשית כל, להיות יסודו כללי בלי נטיה לשום כחה, ובפרט בענין קרן היסוד, שעיקרו הוא לעבודות עקונומיות אשר ביסודם אין להם ענין כלל עם הענינים הדתיים.

(מתוך מכתב אל רב ששמו לא פורסם, ג' כסלו תרפ"ה).

חידושי הרח"ה להוריות, ל"ה ע"א-ע"ב)

חינוך גופני חשוב מאמירת תהלים

גם תרעומתו על ידידינו מארי דארעא דישראל, הגאון מוהראי"ק שליט"א, של מה שמצאו מחפשי מומים בספרו היקר 'האורות' "כי ההתעמלות הוא בבחינת אמירת תהלים", ומלקטי אורות חשבו כי, ח"ו, מות בסיר, אם שאינני זוכר את לשון המאמר הזה ממש בספר האורות, אבל כבר שמעתי דיבת רבים על זה. ואנכי אומר: אשרנו, שגדול הדור כמותו עומד לרב הראשי לארצנו הקדושה. רב אשר יש לו האומץ לאמר דברים כאלה, ולא יחת מן העטלפים החשוכים המחרפים את מערכת אלקי ישראל כגולית הפלשתי, אשר צחק מהתעמלות בני ישראל.

ולו כתב כי ההתעמלות היא בבחינת למוד תהילים אזי היה מקום לבעל דין לחלוק, מפני שתלמוד תורה כנגד כלם היא רק חיי דבריתא. אבל אמירת תהלים – אשר שאלה גדולה היא על האומרים תהילים לסגולה אם אינם בכלל מתרפא בדבר תורה, וכל ההיתר הוא רק מפני שאינם נוהגים ברקיקה – אין כלל שאלה, שלחוק בחורי ישראל שיהיו יכולים לעמוד על נפשם נגד רודפיהם, וה' יהיה בעוזרם, שהיא מצוה יותר גדולה מן אמירה בעלמא, אפילו אמירת תהלים, אם היא בלי לימוד והתענינות בתוכנו. ואינני מבין איך כתב שזה בבחינת אמירת תהילים – הלא זה למעלה מן אמירה זו, אם שאיננו למעלה מן למוד תהילים, שתלמוד תורה כנגד כלם. אמירת תהילים היא עבודת העצלים וההתעמלות היא עבודת חרוצים. "חזית איש מהיר במלאכתו – לפני מלכים יתיצב". בל יתיצב לפני חשוכים, שאינם מבינים מה זה זריזות ומה זה התעמלות. איש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו – לשניפישאק ולוואשילישאק – ולא ירך לבב עמו כלבבו, להניח עצמו לרוק בפניו מכל שונא ישראל ושהערבים יכנו אותו 'לד-אל-מית'.

גולית הפלשתי לא חרף את תורת ישראל, גם לא את אמונת ישראל, גם לא את עם ישראל בכלל, רק צחק מן אנשי החיל מערכת ישראל באמרו: ברו לכם איש וגו', ובוזה ידע בעצמו כי חרף את מערכת ישראל. ודוד אמר על זה כי: חרף מערכת אלקים חיים, ואמר לגלית: "אנכי בא אליך בשם ה' צבאות אלהי מערכות ישראל אשר חרפת" (שמואל א' י"ז). הנה חרוף מערכת הצבא הוא כחרוף לה' צבאות, ח"ו, ולא ידעתי איזה בחינה מצא גאון עוזנו, מארי דארעא דישראל, באמירת תהילים, שתהיה כל כך גבוה ובחינה אחת עם גבורי ישראל אשר הצילו פתח תקוה ומושבות ישראל מיד מחרפיהם ורודפי נפשם. ולא אוכל למצא עתה את הספר היקר "אורות" לעיין פנימה, מפני שבא לי בלתי מכורך, וספרים בלתי מכורכים מתרבים אחד על אחד עד שאי אפשר למצא בהם סדר. והנני חושב כי חשב הגאון מוהראי"ק שליט"א כי אחרי שהתהילים מלא מקללות וחרופים נגד השונאים וכל איש ישראל האומר תהילים צריך לכוין שאין זה נגד שונאיו הפרטים, ח"ו, רק נגד שונאי עם ישראל בכלל, וכמו שנגד שונאי עם ישראל צריכים להכין לתפלה ולדורון ולמלחמה, התפילה – היא אמירת תהילים, מי שיודע לכוין למה שאמרת; והדורן – הוא מה שתקנו חכמים מפני דרכי שלום ושלומה של מלכות רומא המחרבת; והמלחמה – הוא הכנת הצעירים בהתעמלות, לא להלחם רק שידעו להגן על עצמם מפני רודפיהם, וזה "שפתי כהן ישמרו דעת" שהם מבחינה אחת.

(מתוך מכתב לרב ששמו לא פורסם, כ'א במרחשון

תרפ"ח. חידושי הרח"ה להוריות, ג', ל"ג ע"א)

הרב קוק בזכות חינוך גופני

א

ההתעמלות, שצעירי ישראל עוסקים בה בארץ-ישראל לחזק את גופם בשביל להיות בנים אמיצי כח לאומה, היא משכללת את הכח הרוחני של הצדיקים העליונים, העוסקים ביחודים של שמות הקדושים, להרבות הבלטת האור האלהי בעולם, ואין גילוי אור אחד עומד בלא חבירו כלל. "ויעש דוד שם", "ודוד עשה משפט וצדקה לכל עמו", – "ויואב בן צרויה על הצבא", "ולא נענש אבנר אלא מפני שעשה דמן של נערים שחוק". אבל שיצחקו הנערים לחזק כחם ורוחם, בשביל גבורת האומה בכללה, עבודת הקודש הזאת מעלה את השכינה מעלה מעלה, כעלייתה על-ידי שירות ותשבחות, שאמר דוד מלך ישראל בספר תהלים, אלא שעל-ידי הכונות העליונות עולה הנשמה הפנימית, ועל-ידי המעשים המאמצים את גוף היחידים לשם הכלל עולה הרוחניות החזונית. ושניהם כאחד משכללים את סדרי הקדושות כלם, בהבלטת אפיה של האומה בפרשה הקטנה שכל גופי תורה תלויים בה: בכל דרכיך דעהו.

ואל יפלא אם יש חסרונות במהלך החיים של העוסקים באמוץ הגופני ובכל החזוקים הארציים שבישראל, כי אפילו הופעת רוח הקודש צריכה ברור מתערובות צחצוחי טומאה שמתערבים בה, והיא הולכת ומטהרת, מתקדשת ומתבררת, פודה את עצמה מגלותה, עד שבאה לכלל דרך צדיקים ואור נוגה הולך ואור עד נכון היום.

(אורות, עמ' פ')

ב

ואנכי מעת באתי לארץ הקדש זאת היא מגמתי כפי כחי, לקרב גם את הרחוקים ולדבר על לבם שיתקרבו לתורה ומצות, ואפילו אלה הצעירים שרוצים להתפתח בבריות גופא, כדי שיהיה כחם חזק להגן על אומתנו הקדושה בעת זעם חס ושלום, בעת אשר צרים ואויבים קמים עלינו, דרכי להגיד להם שיכולים לכוון מעשיהם לשם שמים, להוסיף אומץ וגבורה בכנסת ישראל כדי שקדושת השי"ת ואור שכינתו הקדושה תהי' מופיעה בגבורה בעולם ואז שכרם רב וחלקם יהי' חלק צדיקים קדושי עליון, כמו שהיו אבותינו הגבורים, חיילותיו של בית דוד, גבורי כח ואזורי גבורה ובוזה חזקו את אור הקדושה. ודברים כאלה ראויים כל חכמי ישראל צדיקי הדור, להגיד לדורנו ויקרבו הרבה לבבות לאבינו שבשמים, ואיזה חסרון יש בזה [?]. וכי עד כאן לא למדנו, כי בכל דרכיך דעהו הוא היסוד שכל גופי תורה תלויים בו [?]. ואם אפשר להכניס רוח קדושה גם באלה שהם מתגדרים בגבורה גופנית הלא נוציא יקר מזולל. ובוזה כוחם של צדיקים מתעלה, וגבורת הקודש מתרוממת בתפארת עזה. והלא כל דברים נאמרים רק בתנאי ובקשר של שמירת תורתנו הקדושה ושל תגבורת קדושת האמונה והדבקות בתורה ובמצוות באהבת השי"ת ויראתו, ואיך בודים דברי דופי על דברי קודש שהם עקרי תורתנו הקדושה [?]

(קטע מאגרת של הראי"ה קוק. פורסם ב'נקודה', גליון מס' 113, ג' באלול תשמ"ז, עמ' 23. הקטע נמסר למערכת "נקודה" על-ידי הרב אברהם זק"ש. לדברי המפרסמים נכתבה האגרת בשלהי שנות העשרים. תחילתה וסופה טרם נמצאו)

תלמוד תורה ומלחמות ישראל

ולולא מסתפינא הייתי אומר, שגם לפטור מקריאת מלך למלחמת הרשות למי שמצאו אותו עוסק במצוה, כמו שפטר עמשא את ישראל. מפני שפתחו במסכתא, איננה כלל במלחמה "למעוטי עכו"ם דלא לייתי עלך". דהן אמת, שמצות תלמוד תורה היא נחשבת לעם ישראל יותר גבוה מכל. כי עם בלא תורת-עם לא היה נחשב אצלנו לעם כלל, רק לאספסוף. ואין לך דבר עומד בפני תורת-עם - תלמוד תורה כנגד כל עבודת הלאום. אך בכל זאת, במלחמה שיצא על-פי בית דין של שבעים ואחד, שכאשר הרשו אותה, ודאי הבינו כי הסכנה קרובה ואין סומכין על הנס של "לא יחמוד איש את ארצך", אי אפשר, שבעת כזאת יאחרו הזמן מפני שפתחו במסכתא. חכמנו חייבו בתלמוד תורה אפילו בעת מלחמה, בדרשתם על "זילך" בתוך העמק" - שלן בתוך עומקה של הלכה (עירובין, ס"ג ע"ב). ר"ל, מדכתיב "זילך" במקום "זילך" דרשו את לשון וילך מענין הלכה, ולא צריכים להדחוקים שנדחקו המפרשים שם. ודרשו, "עתה באתי" - על תלמוד תורה באתי. אתמול בטלתם מתלמוד תורה".

כל אלה הדברים יפים מאד לרומם מצות תלמוד תורה, אבל לא שיתאחרו על ידה את הזמן לתן מקום להאויב לנצח, זה דבר שאין הדעת מקבל.

(מתוך: שאלת הגדוד העברי. מלכי בקדש, א', עמ')

(100)

הסכנה האורבת לציונות המתגשמת

הסכנה הצפויה לכל דע ודעים, הנקראים היום בשם אידיאליים, היא אשר בהשגת השאיפה יחדלו מלהיות עוד אידיאליים ויתחוללו לפעולות ממשיות, ועם תחית הגוף תמות הנשמה אשר היתה להשאיפות בהיותם אידיאליים! הסכנה הזאת צפויה גם אל הציונית! הציונית בהיותה בתקופת האידיאליזם היתה נשמה גבוהה, שאיפה אל על מרוח בני אדם העולה היא למעלה, והאנשים החומרים התנגדו לה בכל עז ויחפצו להמיתה על האבנים. אך עתה, בבא תקותינו, אנשים חומריים רבים יקפצו עליה כי ימצאו בה תועלת גשמי.

וכבר הביא פעם המצב החומרי הירידה היותר נוראה לעם ישראל כאשר נאנח ישעיהו בין שש אנחות-הוי: "הוי מושכי עון וגו' והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם ואת פועל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו, לכן גלה עמי מבלי דעת" (ישעיהו ה', י"א י"ב). שאיפה דרושה לנו עתה: כי השאיפה אשר שאפנו אליה בהציונית כמעט השגנוה, ועתה שאיפה חדשה דרושה לנו, אשר בשאיפתה נשאר רוח חיים ונחיה עליה. השאיפה הזאת באמת כבר יצרו לנו הנביאים מאז, כי חזו מרחוק את הסכנה הצפויה לשאיפה תכליתית, שאיפה מוגבלת, אשר תופסק בהשיג אותה, ויצרו לנו שאיפה בלתי-בעלת-תכלית, [בלתי מושגת], שאיפה המתחלת בשיבת ציון ונמשכת "לתקון עולם במלכות שדי".

אשר נחוץ עתה הוא ליסד דבר אשר הציונים והמזרחים וגם שאר החברות מודים בנחיצתו הוא "מרכז רוחני" - תורני! מוסרי! קדושי! מדעי! בארץ-ישראל, מאנשים המסוגלים לו. עלינו לדעת כי התרבות אשר היה לנו להחזיק קיומנו בגולה עד עתה, אשר נצלנו על ידו מאבדון, שהוא גדול בנינו לתורה, לא יכול להיות עוד כאשר היה עם אבותינו, אשר יכלו להחזיק את בניהם על התורה ועבודה עד היותם בני עשרים, וחמש ועשרים, ולא יצאו להחיים עד הכביד על צוארם רחיים. התרבות הזו נפסק בעולם ויפסק גם בארץ-ישראל, ולא תועיל כל השתדלותנו להחזיקו על-ידי בתי תלמוד תורה ושיבות כמקדם, כי החיים המה יותר חזקים מאתנו והם עושים את שלהם. אמנם עצה אחת להציל את השארית היא יסוד "מרכז רוחני". ידענו כי לא אלמן ישראל מנפשות מצוינות אשר נבראו רק לאידיאלים רוחניים ורק בהם יחיו. אנשים כאלה יועילו הרבה לעמנו לבלי יתגשם ולבלי ישתקע בחלאת החומרית. והמה צריכים להתרכז בארצנו הקדושה, אמנם בתנאי, קודם למעשה, לבלי להשתדל לפעול על העם כי יהיו כמותם, רק להתכבד על העם. ובהתכבד על העם, אשר יאמרו אשרי לזה שלמד תורה, ממילא יתפעל העם מהם ליהנה מאורם לפי הנחוץ לקיומו. כי כל אידיאל אשר כופים אותו כגיגית על אחרים לא יצליח, והוא סוד פשיטת הרגל של כל האידיאלים!

למטרה הזאת עלינו לרכוש את "המקומות הקדושים" הרחוקים מאדם העיר, ולבנות עליהם "מדרשי-שדה", לשרידים אשר ינזרו עצמם ללימוד התורה, ללימוד המוסר, ללימוד הפילוסופיא, ללימוד הקבלה. אלה יעמדו תחת השגחת גדולי דעה חכמי לב אשר עיניהם לפנים ולא לאחור, ותחת הנציב הארץ-ישראלי, אשר ישגיחו בעין פקוחה שלא יתהפכו לכת צבועים ולמכת פרושים.

המקומות האלה יהיו קדושים לכל עם ישראל והעם יבא להשתטח בהם ולהנות מאור תורתם של אצילי בני ישראל אלה. כל שערי החכמה יהיו פתוחים במקומות האלה לכל אשר ידרוש אחריהם, וגם לפרקים יסובבו הפרושים כבני הנביאים את יהודה והגליל ויטיפו למוסר ולמידות ישרות.

אם את הדבר הזה נעשה ויכלנו-קום, וכל העם על מקומו יבא בשלום.

(מלכי בקדש, ב', הקדמה, עמ' 5-7; 9-11)

"מזרחי" וציוני אנכי

א

אמנם עלינו להיות מזרחים לא מפני שלאומיות ישראל הוא רק דתי אך בהיפך מפני שדת ישראל הוא כלה לאומי, ועל כל איש דתי להיות מזרחי למען יתחזק הדת ויכריע את המשקל נגד אלה הלאומים החילוניים, אשר אינם יודעים להכיר את ערך הדת ויגרמו, בזדון או בשגגה, לפרוץ את הדת. וכל איש דתי מחויב לעמוד בפרץ בכל האפשר עבור דתו ובמה שיש כח בידו. והכח הזה הוא עתה רק בהרעיון המזרחי. כי החברות הדתיות אשר מתנגדים ללאומיות אינם נחשבים על דת ישראל כלל, אפילו אם שמרו את הדת בכל פרטיו. כי המתבונן בעינים פקוחות יראה בכל מצוה ומצוה תוכן לאומי. ועיקר דת ישראל הוא "ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלקים". "היום הזה נהית לעם", וכדומה. ועל שומרי הדת המתנגדים ללאומיות ישראל רמזו חז"ל בהדומה לזה, שהם "עובדי עבודה זרה בטהרה", וזהו הטיפוס האמתי שלהם. כי כל הזיה המתנגדת לתורת ישראל ורוחה היא עבודה זרה ורוח תורת ישראל הוא לאומיות ישראל. אבל הנוהג מנהגי ישראל ומתנגד לרוח תורת ישראל הוא מטהר את עבודה-זרה מבחוץ במנהגו אבל ברוחו עובד אלהים אחרים

הוא, כי ה' הוא אלקי ישראל. ועל אבדן עם ישראל, ח'ז, נאמר "ומה תעשה לשמך הגדול"? ר'ל, שהוא ה' אלקי ישראל. ולזאת מזרחי אנכי יען כי דתי אנכי ועל כל יהודי דתי להיות לאומי.

עוד יש ענין מדיני המחייב לכל ציוני להיות מזרחי, והוא אשר בארתי בספרי אבק דרכים שיחה קנ'ד, וז'ל שם: "טועים מאד חלק גדול מן הציונים אשר חושבים לבנות את ארץ-ישראל על בסיס מדיני בלעדי דת. לו חכמה ישכילו, זאת יבינו, כי חוזק מדינת היהודים בארץ-ישראל וקיומה יהיה תלוי בחוזק מצב היהודים בארץ גלותם בכל מדינה ומדינה, ורק מפחדם לא יבלעו עוד לגיונות העמים שלישית. ואם עתה כל עת אשר אין ארץ ליהודים, יש רעיון לאומיות ישראל גם ליהודי בגולה, אבל מוכרח יהיה הרעיון הזה להפסק סוף כל סוף בגולה כאשר יהיה ליהודים ארץ ככל הגויים, ויהודי הגולה אשר יתאזרחו בארצות העמים לא ישאר להם קשר עם יהודי ארץ-ישראל רק על-ידי הדת, אם יבינו הציונים בינה לחזקו בארץ ובחו'ל" (י'ז מנ'א, שנת תרע"ו).

מכל האמור יבין כבוד תורתו את דעתי ושטתי, כי לדחות מלאומיותנו אין לנו רשות לדחות לשום אדם, יהי חוטא ופושע כחטאת עמרי, ובכל זאת זכה למלכות מפני שהוסיף עיר אחת בארץ-ישראל. ואין לנו רשות לדחות ולא להטות האבן אחר הנופל, רק למי שפירש את עצמו ברצונו מן הצבור הלאומי ויצא לעם אחר. ואותו לא נקבל עוד רק אם ישוב בתשובה שלמה כדרך שמקבלים לגר שצריך לקבל עליו עול מצות בלתי שום תנאי. ואנחנו בדרך. עלינו להשתדל בכל יכולתנו להגדיל תורה ולהאדירה ולהטיף למוסר ודת ואמונה ישרה, ובמקל נועם להנהיג, עד כי נצליח כי תהי 'ארץ-ישראל לעם ישראל על-פי תורת ישראל', ו'תורת ישראל לעם ישראל על-פי ארץ-ישראל'.

(מתוך מכתב לרב א.ז. רבינוביץ, סאנאנטאניא
סעקסעס, (ללא תאריך). מלכי בקדש, ד', עמ'
קכ"א-קכ"ד, 246)

וידע נא כבודו, כי המחשבה אשר חשב כבודו בהלאומיות והדת היתה מחשבתו לפני חמש וארבעים שנה, ובמחשבה הזאת עבדתי כל חיי בעבודה הציונית אשר, ב"ה, הייתי אחר ממיסדיה אם לא מגדולי המיסדים. ובמחשבה הזאת נהייתי למזרחי בראשית הוסדה על-ידי ידיד נפשי הגאון רייניס זצ"ל.

(מתוך מכתב לרב יוסף בן ציון באב"ד, מו'ץ
במיקליניץ; ו' בכסלו תרפ"ד. מלכי בקדש, ו', עמ' 116)

חרדיות וחרדים

האינסטינקט של החרדים איננו אינסטינקט לשמירת קיומם,
רק מאותו החפץ הטבעי להתנגד לכל דבר חדש
מקוצר ראות הטוב שבחדש
או מקוצר ראות ההכרח שבחדש.

(מלכי בקדש, ד', עמ' 108)

על היחס המוטעה של החרדים אל הציונות

על דבר בחירת נשים גם כן טעה כבוד תורתו על-ידי השפעת החשוכים עליו, לחשוב כי בחירת נשים היתה נותנת כח להחפשים, והדבר באמותו בהיפך. והוא ממש כמו עם הציונית בכלל. לו חכמי ורבני ישראל היו לוקחים תכף בהולד הרעיון הציוני חלק אקטיווי בו, אז היתה באמת "ארץ-ישראל לעם ישראל על-פי תורת ישראל". אבל התפלפלו והסופרים הטובים שבהם, כמו הגאון פרייל זצ"ל, שפך קיתון של חמים על המשכילים, והחפשים לא התפלפלו רק עשו. לקחו הכל בידם ועשו מה שעשו. וכן הוא בדבר הבחירות. לו לקחנו חלק בהבחירות אזי היה, בלי ספק, הועד הלאומי רובו מיראים, והיה נתקן הרבה דברים לטובת היהדות כאשר בארתי זה באר היטב בתוך התשובה ובחלק מהמכתבים.

(מתוך מכתב לרב ששמו לא פורסם. ג' כסלו תרפ"ה.)

(חידושי הרח"ה להוריות, ג', ל"ד ע"ב)

על הניתוק שבין הציונים ובין "הישוב הישן"

חלקו של "הישוב הישן" בבנין הארץ

בני מערבא היום טוענים ומתאוננים. טוענים כי כל הקידמה הציונית וכל הצהרת באלפור והסכמת מלכי העמים עליה, באו רק בזכותם של יושבי ארץ-ישראל מאז, אשר קוראים את עצמם בשם "ישוב הישן". לו לא בחרו הם מאז להסתופף בחצרות ה' בארצנו, לו לא החזיקו הם את הקשר בין ישראל לארצם, לקיים מצות התורה של ישוב ארץ-ישראל בלי שום כוונה פוליטית, לא היה בא עתה הצעד הפוליטי של הצהרת באלפור ורעיון הציוני בכלל, אשר נולד בראשונה בלבנות גאוני ישראל מהדור הישן - הרצ"ה קאלישער, רע"ק אייגער, ר' אליהו גוטמאכער, זכר כולם לברכה - והתפתח כמו ילד נוצר במעי אמו אשר אור תורה היה דלוק על ראשו, ויצא לאור העולם על-ידי ד"ר הערצעל ז"ל. ואם שבא מלאך וסטרטו על פיו ומשכחו כל התורה כלה, אבל משביעים אותו תהי צדיק וכו', והוי יודע שהקב"ה טהור ומשרתיו טהורים ונשמה אשר נותן לעם עליה טהורה היא, וירחי קדם אלה ימי אלוה ישמרוהו (נדה כ"ט ע"ב), היו רק על-ידי יושבי הארץ מאז, אשר עברו במצרא וגגדרו בעפרא לרצות אבניה ועפרה לחונן. וטענותיהם אלה טענות אמתיות הן. כי לולא הם, אפילו היו מתקבצים כל ישראל מכל קצוי תבל לבקש מהממשלות שיסכימו להשיב את ארץ-ישראל לישראל בעת אשר ישראל יושבים בארצות אחרות, לא היו נוטים אוזן קשבת לדבריהם, וללא הקידמה של הישוב, אשר הביאו ישראל על-ידי המושבות והרחבת הישוב והבאת ההשכלה בארץ, אשר גם הערבים התקדמו רק בזכותם, לולא זה אזי לצחוק היתה נחשבת בקשתם זאת, וגם לא היתה באה כלל מחשבה ליהודים לבקש על זאת, והיו רוב

היהודים נטמעים בין העמים ובניהם ובנותיהם היו נתונים מעצמם לעם אחר, והיה נשכח, ח'ו, שם ישראל. ורק בזכות המתישבים הראשונים והנולדים בארצנו, ובזכות התפתחות המושבות באה עלינו כל הטובה הזאת ואשר עוד מקוים אנו לטובות יותר גדולות.

ומי היו הראשונים להרחבת הישוב הלז? הלא ילידי ארץ ובני הישוב הישן. המגרשים הראשונים מחוץ לעיר, אשר התרחבו ונסבו ונעשתה ירושלם על ידם לעיר גדולה לאלקים, נבנו על-ידי בני הישוב הישן, החברות "נחלת שבעה" "מאה שערים" ועוד. וזכרני בהיותי אז נער קטן איך תלמידי החדרים ואנכי הלכנו לטייל מחוץ לעיר עם תנ"ך בדינינו לבקש אם המגרשים האלו שקנו מתאימים עם נבואת ירמיהו וזכריה בבנין העיר מחוצה, והצטרפנו אשר הנבואה בזכריה אומרת 'נגב ירושלים' (זכרי, י"ד י') והחברות התחילו מצפון ירושלם. ואחד התלמידים אמר בשמחה, שהנביא לא אמר "מנגב לירושלים" רק "נגב ירושלים", שהכונה שירושלים תהי כנגב, והביא ראיה מ'הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב', אשר ציון היא באמת בדרום ירושלים, הכונה שעיר אלקינו הר קדשו היא בירכתי צפון של ציון ושותא דינוקא זאת היתה של כל העם כולו בעיר, הגדולים עם הקטנים. אלה דברו ממגדל חננאל ואלה מיקבי המלך. והתעורה היתה לבנות את עיר הנבואה של ירמי' וזכרי'.

ומי היו הראשונים אשר יסדו המושבה היהודית הראשונה לעבודת אדמה אשר הפכו את "עמק עכור" ל"פתח תקוה"? היו בני הישוב הישן, אשר מקודם חפצו לבנות את יריחו, למרות התנגדות רבנים אחדים, וכאשר נתבטל הדבר על-ידי הממשלה לא נחו ולא שקטו עד אשר קנו את המושבה אשר נקרא היום בשם פתח תקוה, ובמסירת נפש ממש יסדו את המושבה הזאת, אשר רבים מהם מתו במחלת הקדחת הירוקה אשר שלטה מאז סביבת נחל הירקון, אשר טרם ידעו לנטוע שם עצי הקאליפטוס היה הנהר הזה קן להמחלה הזאת, והרבה מהערבים אשר ישבו סביבו נהפך פניהם לירקון, אך מפני ישיבתם שם מכמה דורות לא הזיק להם כאשר הזיק ליהודים אשר התישבו בראשונה. ודורשי חמורות אמרו, שזה סבת שמו ירקון מאז. ובכל זאת לא הניחו את המושבה והחזיקו בה במסירת נפש ויסדו מקרוב לה, רחוק מהירקון, את מושבת יהודיה לנשיהם וטפם. ומאז התחיל רעיון המושבות ונתרבו, בעזרת ה', על-ידי הנדיב הידוע ביסוד מושבת ראשון לציון וזכרון יעקב, אבל הראשונים היו ילידי ארץ-ישראל.

הציונים מתעלמים מ'הישוב הישן'

ועתה ילידי ארץ-ישראל ובני הישוב מתאוננים על הציונים על כי ראשי הציונים לא שמים לב אליהם ומרחיקים כמעט אותם, וכל עבודת הציונים היא רק עם החלוצים מארצות אחרות, הזרים לטבע הארץ ולתכונת ישוביה, וגם החנוך וכל תנועת הקידמה נתנו ביד זרים, ונתקיים ביושב הארץ מן הישוב הישן אחיך, הגר אשר בקרבך, עולה מעלה מעלה ואתכם, אזרחי הארץ, יורידו אתכם מטה מטה. ואפילו "המזרחים" וכל העוסקים עתה בבנין הארץ הולכים עתה בשטה הזאת.

חרדי אירופה מתעלמים מ'השוב הישן'

גם בזמנינו לא התחשבו ישובי אורפא האשכנזים עם הישיבות בארץ-ישראל לקחת מהם רבנים, אם שידעו כי כל בני ארץ-ישראל תורתם אומנתם ויושבים על התורה ועבודה לשמה מן הבקר עד הערב. בכל זאת לא קרה אף פעם, שעירה אחת מחו"ל תבקש מהישיבות בארץ-ישראל שישלחו להם רב כאשר דורשים מיישיבות אחרות - אשר אולי נזכה לזה כאשר תסתדר הישיבה המרכזית של גאון עוזנו מארי דארעא דישראל הגראי"ק שליט"א וישיבת סלאבודקא בחברון. אבל עד עתה, לא עלה כלל בדעת עירה-מה בפולין, ליטא, גאליציה וגרמניה, שידרשו מהישיבות בארץ-ישראל שישלחו להם רב, כי ידעו יושבי מדינות אלו היטב את מצב הישיבות בארץ-ישראל, אשר אם שמתגדלים בהם גדולי תורה, גדולי הדור, מאורי ישראל, אבל אין בסדרי הישיבות בארץ-ישראל עבודה שלמה מסודרה לחנך בהם רבנים. מחנכים בהם גדולי תורה, לומדי תורה לשמה וזה אי שלמות בהישיבות שבארץ-ישראל, על כן לא מתחשבים עמהם, אם שתלמידיהם המה גדולי תורה כגדולי הרבנים באורפא, ואחדים עוד גדולים מהם.

סיבת הנתק שבין הציונים ל'ישוב הישן'

זוה ממש הסבה אשר העוסקים בעתידות בנין עמנו המה פונים יותר לעבודת החלוצים ולכל אלה אשר באים בשיטה שלמה לבנין ישיבתם בארץ. לא כן בני ארץ-ישראל. בעצמם עושים דברים טובים ומבינים הם את הדברים, לפעמים הרבה יותר מאלה שבאו מחדש, אפילו מהגדולים שבהם. אבל לבני הישוב הישן לא מעניין רק פרטי הדברים אשר מדברים ועוסקים בהם, לא שלמות של הרעיון הגדול בכלל. אדרבא, נמצא בהם אחדים, אשר מפני שלמות ענינים פרטיים אשר דורשים, יכולים להקריב את כל הרעיון בשבילם. ולזאת, אלה אשר כל מטרתם היא שלמות הרעיון כבד להם לבוא בקשר עמהם, אפילו עם הנכבדים שבהם, בחששם שלא יקריבו את שלמות הרעיון הגדול על מזבח הפרטים. כי מחשבות אלה אשר שלמות הפרטים יותר יקר להם מן שלמות הרעיון לא יכולים להתאים עם מי ששלמות הרעיון הוא העיקר אצלו ואינו מתחשב כלל עם אלה. ובאמת, אחדים מבני ארץ-ישראל, אשר נתונים גם כן בכל לבבם ונפשם אל שלמות הרעיון, המה, באמת, מתאימים עם ראשי הציונים והולכים על יד ומתחשבים אלה עם אלה.

(מתוך: חידושי הרח"ה למסכת הוריות, ב', ירושלמי,
עמ' 7, 8, 11. במקור שם המאמר: "גורל תלמודא דבני
מערכא מאז כגורל בני מערבא היום")

החרדים מתנגדים לכל דבר חדש

אם ההתנגדות לבחירות נשים באה מצד האינסטיטוט של החרדים - איננו אינסטיטוט לשמירת קיומם, רק מאותו החפץ הטבעי להתנגד לכל דבר חדש, מקוצר ראות הטוב שבחדש או מקוצר ראות ההכרח שבחדש, אשר מוכרח לבא. ובמקום להתנגד וללחום נגדו ללא תועלת, היה יותר טוב להשתדל שיפחת מגרעותו ויביא רק את התועלת ולא את המגרעת או על כל פנים במדה קטנה שאפשר.

וזה היה עוד בימי ילדותינו בההתנגדות לבתי הספר בכלל. כאשר נתיסד בית-ספר "דורש ציון" של בלומענטאהל היתה המלחמה נוראה בירושלים. ואז נתחדש החרם הידוע על בתי-הספר על-ידי ההשתדלות של חסידי וואלין וגאליציה. אמנם, הגאון הגדול ר' מאיר אויערבאך זצ"ל בעל אמרי בינה, והגאון ר' יצחק פר"ג זצ"ל, והרב היקר ר' יונה מענדילזאהן ז"ל, המה ראו נכוחה. כי ענין של בתי-ספר הוא הכרח הזמן בכל העולם, ויבא סוף כל סוף, אם קודם או אחר-כך בארץ-ישראל. ולא פחדו מקול קרנא משרקותה וייסדו את הבית הספר הזה באופן שיש לו יותר תמונה של ישיבה מבית-ספר. למדו בו לשון וספר ושפת המדינה אך העיקר היה בו למוד התורה תחת השגחת ר"י פר"ג זצ"ל. וכמה סבל הגאון ר' מאיר אויערבאך זצ"ל צרות ובזיונות, קול חרמות וכתבי פלאסטער. ועזי פנים הדביקו על גנובתא דכלבא פתקאות "קאלישער שקאליווער" (מפני שהיה נקרא בירושלם בשם "קאלישער רב" ובתי הספר בשם "שקאליס").

(מתוך מכתב לרב חיים מיכיל מיכלין, (ללא תאריך).

מלכי בקדש, ד', עמ' 108-נ"ה)

החרדים נגד הראי"ה קוק

ובהתימי את מכתבי אמרתי להודיע למעלת כבודו מעט ממילי דמתא, אף שאין דרכי לכתוב בענינים כאלה כי אם באנו לכתוב אין אנו מסתפקים. אחרי ששמעתי כי יהיה לתועלת מוצא אני לחובה לגלות פני הלוט מהנהגת העיר בפה. הנה הגאון מוהרא"י הכהן קוק שליט"א נתקבל פה לרב מרוב מנין של קהלת הקדש דפה. ובני כולל אונגרן, כבר ידוע כי עינם צרה באחינו גולי רוסיא ופולין. וביותר, שכדי שתגדל הכנסתם המיוחדת דוקא לבני אונגרין, לא טוב להם שהרב הכולל של עיר הקודש יהיה שלא מבני אונגרין. ומה עשו אחדים מבני כולל אונגרין? נתלקטו מתי מספר מהם ובראשם "הנער הזקן" ועשה תעמולה ליסד ועד אשכנזי. ו"הנער הזקן" הזה הוא מומחה גדול לסדר בחירות בדעות נעלמות מכל וגלויות אליו לכל סדר הבחירה שהוא עושה, בבחינת רואה ואינו נראה. וקשה לתאר בכתב כל חריצותו בענין זה, באופן שהוא מסדר לו רשימה של ועד גדול וגם ועד הפועל - הכל בסדר נאה מבחוץ ומקור מושחת מבפנים כי מבני אונגרין וגאליציען הוא בוחר בצעירים ביותר, ומשאר הכוללים הוא כמלקט שבלים בראש

ההר, כאשר רואה איזה זקן או שוטה, שלא יבין מעשה תעתועיו, הוא מכניסו בתוך הועד. ובכך יוצא הבחירה הסתומה מן העין, הוא המזכיר הראשי ואברך צעיר יו"ר, והם כותבים וחותמים לאלפים ולרבבות בכל אמעריקא ובכל העולם בשם כל האשכנזים שבירושלם כי הרב ר' חיים זאננפלעלד הוא הרב בפה. במקום שהכול רואים ויודעים כי ר' חיים זה לא היה מעולם רב ולא יהיה כי הוא איש זקן וחלוש ואי אפשר לו להתערב בעניני העיר כלל, ורק זה "הנער הזקן" משתמש בו ובשמו לכלי חפץ להחריב עיר ומלוואה. את הגאון קוק שליט"א יבזה - הוא ואחוזת מרעיו, רקים ופוחזים - בראש כל חוצות בחציפות נוראה מאד, תצלנה אזנים משמוע.

ו"הנער הזקן" הנזכר נתחבר אל סופרים צעירים באי בית הישיש הרב ר' יצחק ירוחם דיסקין נ"י, כי על הזקן הזה רובצת השפעת נערים סופרים, שהם יטוהו לכל אשר יחפצו מקבלים ממנו חתימות על כל תעלוליהם, ולפי השערתי, אין הוא אשם כלל, כי הוא אינו רואה בכתב וגם החתימה קשה לו. והסופרים עשו לו חתימת ידו בדפוס של חותם ממש בכתיבת ידו, והם כותבים וחותמים כל מה שירצו. ואוי לו לדור אם סופרים-נערים כאלה ושועלים-קטנים המה מנהיגיו. זה כששה שבועות דברתי עם הרב ר' חיים זאננפלעלד ובתוך הדברים שאלתו באיזה צדק הוא חותם על עצמו כי הוא רב לאשכנזים שבפה עיר הקודש? השיב לי, כי בעצמו, באמת, אינו חותם כך, רק הם עשו לו חותם וכתבו עליו כן.

באמעריקא עשו שגיאה גדולה, כי משם הודיעו כי בתוך הועד שיבחר על-ידי הרב אבראמאוויטץ יהיו גם אנשים מצד דיסקין וזאננפלעלד, וזה היה פגיעה גדולה בכבודו של הגאון מהרא"י קוק שליט"א, שהוא הרב בפה וכל המוסדות היותר גדולות המה תחת נשיאותו, והוא רב העיר ונושא עבודת הצבור. והמה שמו מרחוק פה אנשים חדשים, שלא נסו כלל לשאת עליהם עבודת הצבור ורק נותנים חרב פיפיות ביד אלה החנפים ועזי פנים המתחככים להנאתם אצל הזקנים הללו ובפעולות כאלה המה מחריבים הכל. ובדברי חנף של הצעירים מן האונגאריין והנלויים אליהם נמשך הרב אבראמאוויטץ להם והוא כנגד גאון עוזנו הרב קוק נ"י.

(מתוך מכתבו של מחותנו הרב צבי פסח פרנק. ר"ח

אדר ב' תרפ"א. מלכי בקדש, ד', עמ' כ"ב-44)

המחלוקות בציבור החרדי

בדבר המצב מעניני ארץ-ישראל אשר מודיע כבוד תורתו במכתבו. זה מצב מכאיב מאד אבל לא חדש. כי מאז התישבו אחינו בני הונגריא בארץ-ישראל נתרבה המחלוקת והפירוד. אם שיש ביניהם תלמידי חכמים גדולים וצדיקים באמת, אבל יש בהם מחלה מדינית, אשר לדאבון לבבנו הגלות בכל עם ומדינה הדיק את מחלותיו באחינו אשר גלו שמה. והמחלה המדינית של בני אונגריא מאז, היא פירוד הכתות והרבות קרעים שאינם מתאחים. ופשוט, שבכל כתי וכתה יש חוחים וקוצים הסובבים את השושנה העליונה, והמה עזי הפנים שבדור וכפות הבוחשות המגיסים בקדרה שבישל בו רבם, ומביאים דלטורים להתלמידי חכמים אמתים שבהם. וביחוד יש גם בתלמידי חכמים שבהם מחשבה אשר ירשוה מעת התחלקות הכתות במדינתם לחשוב שהם - רק הם - המה הערבאים והאחראים עבור כל היהדות בעולם. וטעו גם בימי גאוני ירושלם, הגאון בעל זית רענן, והגאון בעל אמרי בינה, וגאון ר' שמואל סלנט והגאון ר' יהושע ליב דיסקין, זכר כלם לברכה. לבד מגדולי וגאוני רבני הספרדים, הי"ו, שהיו אז, זכרם לברכה. בימי הגאונים האלה טעו האונגאריין לחשוב, שרק המה המה הם אשר יחזיקו את הדת בארץ-ישראל. והשם אשר נתנו לקהל שלהם "שומרי החומות" [נטורי קרתא] הוא די להראות על מחשבתם, שרק אותם הפקיד ה' על חומת ירושלם אשר לא יחושו יומם ולילה. ואם שיש קצת תועלת במחשבה הזאת, אבל כאשר מתערבים גם אנשים אשר רק נטיות ופניות עצמיות של עניני כסף, אשר הזכיר כבודו במכתבו, ואנשים קלי הדעת, אשר כל מחשבתם להביא קטגוריא בין תלמידי חכמים, פשוט שזה אחת מחורבות ירושלם אשר השכינה מנהמת שם כיונה ואומרת: אוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם. והצטערתי מאד על חלשות הדעת של מארי דארעא דישראל הגאון קוק נ"י מכל הדברים האלה, אבל לא צריך לפול לבו עליו כי עד ארגיעה לשון שקר ושפת אמת תכון לעד.

(מתוך מכתב למחותנו הרב צבי פסח פרנק, ב' בסיון תרפ"א. מלכי בקדש, ד', עמ' 56. תשובה למכתבו של הרב צ.פ. פרנק, שלעיל, "החרדים נגד הראי"ה קוק", עמ' 93)

הישיבות מנותקות מהחיים

הישיבות הגדולות בתי אולפנא לעם ישראל נתבטלו בעוונותינו הרבים לא מסבת פרעות המלחמה, כי סבות וגזירות כאלה עבידי דבטלי. והנני חושב כי לא אטעה אם אומר כי אחת מן הסבות להמצב הנורא הזה היא אשר גם בעת אשר היו הישיבות בתי אולפנא לעם ישראל העמידו את דבריהם רק על דין תורה ההלכה והפלפול. וכאשר החיים השוטפים וריבוי הנדודים של עם ישראל, וביחוד כאשר הבנים גלו מעל שלחן אבותיהם ונפרדו לארצות השונות לבקש מחיתם, נעשה הלמוד הזה רק לרשות היחיד של יחידיים חכמי תורה, לא כהמטרה של תורה העולה על החכמה במה שנתנה בטובת עין לכל העם כלו. לא כהחכמה שנתנה רק לחכמים וכל מקצוע בה רק למי שיש לו תכונה להמקצוע הזה. התורה וכל ענפי החכמה והחיים הקשורים בה נתנו לכל העם. ולו היו תלמידי הישיבה עוסקים עם ההלכה גם בשאר ענפי החיים אשר בתורה, היו נשארים הישיבות בתי אולפנא לעם בכל דרכי החיים אשר בוחר העם בהם או מוכרח להם לפי המצב.

הנה שאלת הרכוש והפועלים אשר בארתי בתשובה א', אשר יש בה כל כך הרבה בתלמוד, כמעט מסכתא שלמה, ואשר למדו אותה בהישיבה במחלקת המתחילים, ולא שמו לבם בהישיבה לקשר אותה עם שאלת הזמן של הרכוש והפועלים. וכדומה שאלות הרבה בענינים המתחדשים בכל יום. וכאשר לא היה להתלמידים בהישיבות יד ושם בעניני החיים - חדלו הישיבות לאט לאט מלהיות עוד בתי אולפנא לעם כלו, ונפסק לשד עצמות העם ויהיו לעצמות יבשות.

(מתוך: "אחרי היאוש לא נתיאש". מלכי בקדש, ד')

עמ' 258)

בקורת דרכי הלימוד בתלמוד תורה ובישיבות

אמנם אנכי חושב, שהגורם בקצוץ הנטיעות מן השרשים והפסקת השלוליות מן מקור מים חיים הוא עקום סדר הלמוד בבתי הת"ת והישיבות. בבתי הת"ת למדו הילדים רק התלמוד בלעדי המטרה של הלכה למעשה, ובהישיבות השתדלו שעיקר הלמודים יהיו להלכה למעשה בלתי קשור נכון להמקור הלמודי. אשר זה גרם, שאלה אשר לא השתמשו כל צרכם ובכל זאת חפצו להגיע למטרתם בלעדי עמל ויגיעה, שמו לבם רק ללמוד קצורי הדינים אשר בשולחן ערוך, והלומדים שבהם הסתפקו בציוני המקורות אשר בנושאי כליו, והמתרשלים לא חפצו לבקש אחרי המקור כלל, אדרבא בקשו למצא עוד קצורים אחר קצורים, עד שהגיעו "לקיצור חיי אדם העליון". ולזאת, עוד לפני שלשים שנה, בשנת התרנ"א, השתדלתי להדפיס ספר קטן להתחלת למוד התלמוד לתלמידים אשר מטרות רבות בו, כאשר יראה כבוד תורתו, אשר אני מתכבד לשולחו אליו. ואחת מן המטרות היה בו לקשר את הדינים עם המקור והמקור עם פסק ההלכה. אשר על כן, הצבתי אחר כל פרק ופרק מלקוטי התלמוד את פסקי ההלכה מהרמב"ם ז"ל בלשונו, והערתי את המורה לשאול להתלמיד על כל הלכה והלכה מאיזו מקום בגמרא בהפרק מוצאה, למען

להרגיל גם את התלמידים הקטנים לקשר את המקור עם ההלכה וההלכה עם המקור. ואם שהספר הקטן הזה נדפס בניר רע ומאותיות מטושטשות וגם בשגיאות הדפוס, מפני מצב העוני שהייתי עוד בו כרוב חכמי ירושלים אז, אבל יש בו מטרות נפלאות כאשר יראה כבוד תורתו. פשוט, שאינני מדמה את ספרי הקטן להמטרות הגדולות אשר חפץ כבוד תורתו לעשות בעבודתו הגדולה, אשר בודאי גדולה ורחבה היא כרוחב לב חכם כמהו אין חקר. אמנם חושב אני, שגם למטרתו הגדולה והנכבדה טוב להתחיל כמצער ואחריתם ישגא מאד. להתחיל בראשונה בספרי פדגוגיא לבתי ת"ת ולהשיבות, אשר אם יצאו מאת הבי דינא רבא דארעא דישראל וכבוד תורתו על גביהם יקובלו בכל תפצות ישראל, ויהיו לכבוד גדול לציון וירושלם אשר בצדק יאמר: "כי מציון תצא תורה" וגו'.

(מתוך מכתב לרב קוק, (ללא תאריך), שהוא תשובה למכתבו של הרב קוק מכ"ד באדר ב' תרפ"א. מלכי בקדש, ד', עמ' ו')

הראי"ה קוק על מוסדות החינוך וההוראה בארץ-ישראל

ראיתי את תלישות הכוח ודלדול החיים שבמוסדים שהם עמודי התורה והיהדות שבישוב הישן, ולעומת זה את הריקנות והזהמא של הנכריות, הקוראה לעצמה עבריות... שבמוסדים שבאו לרגלי הישוב החדש... הנני קורא להרים את דגל של קיבוץ הטוב והבריא שבשני הישובים, וללחום נגד הרקב שבשניהם.

(אגרות הראי"ה, ב', י"ב-י"ג)

חילונית וחילונים

אנשים האלה הם אחינו ברעיון הלאומי.
הנקרבם או נדחה אותם בשתי ידיים?
חיוב אהבת ישראל ורגשי אחוה לכל זרע
אברהם יצחק ויעקב אינם משתנים בשינוי
הזמנים והמצבים.

(מלכי בקדש, ב', עמ' 100)

חטאי עם ישראל בעבר

צעירינו אשר התבוללו בארץ צלמות - אור נגה עליהם בראשונה, לשוב לעמנו ולארצנו הקדושה, לכתוב ידם לה' להיות לברית עם. אך לא ברגע אחד יכלו להסיר מהם את חלאת הגולה, כי גם בימי צאתנו מארץ מצרים אשר נשקענו בעבדות במ"ט שערי אלילות לא יכלנו בפעם אחת להסיר כל תועבת מצרים מקרבנו ויצאנו במחולות ורקודים לפני עגל הזהב.

ועל פסל מיכה דרשו חז"ל ויעבור בים-צרה שהביאו אותה עוד ממצרים. ויהושע האסיף את כל שבטי ישראל שכמה ויאמר להם: "והסירו את אלהים אשר עבדו אבותיכם בעבר הנהר ובמצרים ועבדו את ה'" (יהושע כ"ד י"ד). אות היא כי הביאו אתם אלהי-עבר-הנהר ואלהי מצרים.

לזאת עיקר השאלה היא בארצות הגולה על המתנדבים בעם לשוב לארצנו בפועל או על כל פנים ברוח. מה נעשה באלו אשר נכשלים בעון הנורא הזה ובו הם נמקים. ואי אפשר לנו להסיר מהם בפעם אחת ולא ביום ולא ביומים את המכשלה הנוראה הזאת. ובכל זאת אנשים האלה שלמים הם אתנו בהרעיון הלאומי, זה יאמר לה' אני, וזה יכתוב ידו לה', ומסכימים גם כן כי ארץ-ישראל לעם ישראל תהי לנו לנחלה רק על-פי תורת ישראל. מה נעשה לאחינו אלה ביום שידובר בהם - הנקרבים בימין מקרבת או נדחה אותם בשתי ידיים לאמר להם: לא לכם ולנו לבנות נחלת ה'?

אך טרם נבאר את תשובתנו בזה, על-פי דרכי ההלכה לפרטיה, הנני מוציא לי לחוב להעתיק פה את דברי הרמב"ם ז"ל בהקדמתו ל"אגרת קדוש השם" נגד האנוסים בארצות ישמעאל. ואם כי הסבות להמכשולים אינם דומים היום לאשר אז, אבל חיוב אהבת ישראל ורגשי אחוה לכל זרע אברהם יצחק ויעקב אינם משתנים בשנוי הזמנים והמצבים, כאשר יתבאר גם מתוך דבריו החוצבים להבות אש-אהבה לעמנו, וז"ל: ואומר, שהמפורסם בדחז"ל, שישראל בימי משה קודם יציאת מצרים הפסידו דרכם והפירו ברית מילה ולא היה בהם מהול אלא שבט לוי בלבד, עד שבאה מצות פסח ואמר האל למשה "כל ערל לא יאכל בו" (שמות י"ב מ"ח), וציווים בעשיית המילה. ואמרו, ע"ה, שהם קלקלו בעריות. וכמו כן ישראל בימי אליהו היו כלם עובדי עבודה זרה ברצון, בעונותיהם.

אסור ללמד חובה על ישראל

ועם כל זה, כשעמד ללמד חובה על ישראל בחורב כמו שאמר (שם ה', ט', י'): "ויאמר: מה לך פה אליהו? ויאמר: קנא קנאתי לה' אלקי צבאות כי עזבו ברייתך בני ישראל. אמר לו: שמא ברייתך? אמר לו: אף מזבחותיך הרסו. אמר לו: שמא מזבחתך? אמר לו: ואת נביאך הרגו בחרב. אמר לו: והרי אתה קיים. אמר לו: ואותר אני לבדי, ובקשו את נפשי לקחתה". השיב הקב"ה: עם שאתה מלמד חובה על ישראל לא יהיה לך ללמוד על אומות העולם, שיש להם בית ועד לזנות, בית לעבודה זרה, ותלמד חובה על ישראל! כל זה מובן לחכמים ב"מדרש חזית" (א' ו'). וכמו כן ישראל בזמן ישעיהו הרבו עונות והיו בהם עובדי עבודה זרה, והיו בס, כמו כן, שופכי דמים. וכמו

כן, מחללי שם שמים. ואם כל זה, בשביל שאמר "ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב" מיד "ויעף אלי אחד מן השרפים וגו' עד וחטאתך תכופר". ולא כופרה עד שהרגו מנשה, כאשר אמרו ע"ה (סנהדרין ק"ג ב'). וכאשר עמד המלאך ולימד חובה על יהושע בן יהוذاק בשביל בניו, שהיו נושאים נשים שאינן ראויות לכהונה, הרחיקו האל, כמו שאמר: (זכרי' ג' ב') "יגער ה' בך השטן, ויגער ה' בך הבוחר בירושלם, הלא זה" וגו'.

ואם כך נענשו עמודי עולם - משה, אליהו, ישעיה, ומלאכי השרת - כשנשאו בעדת ישראל מעט דברים, כל שכן קל מקלי עולם יתיר לשונו על קהלות ישראל וכו', כהנים לויים, לקרא אותם פושעים ורשעים וגוים ופסולי עדות וכופרים באלקי ישראל! עד כאן לשון הרמב"ם ז"ל החוצב להבת-אש-אהבת-ישראל.

ללמד זכות על ישראל

ולזאת מחויבים גם אנחנו להביט על אחינו בארץ אמעריקא, באיזו מדרגה שהם, בעין-רחמים וחמלה ואהבת אחים. ובפרט כאשר אנו יודעים את גודל צדקת-פזרונם להחיות עם רב מישראל, בימי המלחמה העולמית, אשר לולי הם כבר תמנו, ח"ו, לגוע. וגם תקות בנין ארץ-ישראל תלוי בנדבת לבכם וצדקת פזרונם. כל אחד, אפילו הקטן שבישראל, יש לו רשות ללמוד עליהם זכות. ובקטן נחל ובגדול נכלה ללמד זכות על ישראל, אשר אלקים חושב מחשבות לבל ידח ממנו נדח. ובפרט בעת כזאת, אשר נפש כל איש ישראל יקר לנו מאד לבנין עמנו ועתידתינו. כי גם עזרא וסיעתו עשו את בבל כסולת נקיה ועשרה יוחסין שבעה מנדחי ישראל עלו מבבל ומהם בנה ה' את ירושלם, בשובו את שיבת ציון, אשר, בלי ספק, גם אז רננו צדיקים מתחסדים עליהם.

ועלינו לידע כי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים אנו למכשולים בעולם, ומי יכול לאמר: זכיתי נפשי, טהרתי מחטאתי - אני וביתי ובני בני, ולא נכשלנו פעם לא רק בטירחא שלא לצורך יום-טוב אך גם באיסורים גמורים! ואם דואגים אנו לדורותינו, אשר לא נלד, ח"ו, לבהלה, עלינו ללמד זכות על נכדי דורות קדומים אשר אבותיהם בודאי מבקשים עתה רחמים עליהם כי ישוב לב בניהם אל אבותם. לאנשים אלה, שאם בא לבית-הכנסת ולוקח ספר תפלה בידו להתפלל הוא מראה בזה שחפץ להיות יהודי, ומכל שכן כשאמר זה בפה מלא, שבודאי הוא נאמן, כדברי רבינו יונה בשם חכמי צרפת. אשר על כן, אם שאנו יודעים שביאתו לבית-הכנסת היא רק על-ידי הכרח של נמוס הכבוד לאבותיו או לאשתו או לרעו, אך כיון שעושה על-ידי הכרח את הדבר שמחויב לעשותו על-פי התורה הוי כאילו עושה זאת ברצונו. וכיון שגלה דעתו שברגע זה הוא חפץ להיות יהודי, הרי הוא עושה תשובה ואין תפלתו תועבה. ואף על-פי שגלוי וידוע לפנינו שאחר-כך ישב לסורו, אין אנחנו מביטים על זה רק במצב אשר הוא עתה, כאמרם על "זישמע אלקים את קול הנער באשר הוא שם", אמר ר' סימון: חפצו מלאכי השרת לקטרגו. אמרו לפניו: רבון העולמים, אדם שהוא עתיד להמית את בניך בצמא אתה מעלה לו בארז! אמר להם: עכשיו מהו - צדיק או רשע? אמרו לו: צדיק. אמר להם: אין אני דן את האדם אלא בשעתו (ב"ר פ" נ"ג). ושם דרשו, שישמעאל היה מומר לעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכת דמים, עיין שם. ר"ל, שאף על שלש עבירות חמורות האלה אנו

דנין אותו רק באשר הוא שם. ובשמות רבה פ"ג דרשו כזה גם נגד ישראל: ראה ראיתי את עני עמי - זו ראית העגל וכו'. אף על-פי כן איני דנם לפי המעשים העתידיים לעשות אלא לפי הענין דהשתא. ואמרו על זה שם: הדבר הזה שפט עתניאל בן קנז לפני הקב"ה. אמר לפניו: רבון העולמים, כך הבטחת את משה - בין עושין רצונך בין לא עושין רצונך אתה גואלם. לאמר, אם כי לא עשו תשובה שלמה, אם רק התחילו מעט בתשובה.

(מלכי בקדש, ב', עמ' 100, 110-113, 142, 164)

היחס אל החילוני

אמנם היהודי הדתי יכול לומר גם על היהודי החוטא - אפילו הכופר הכל, ואפילו על עובד עבודה זרה - כל זמן שלא פירש מן הצבור ולא החליף בעצמו את לאומיותו להמיר דת ולהתבולל בעמים, על כל אלה יכול היהודי הדתי לומר: אף על-פי שחטא ישראל הוא. וזה לא מפני שהדת איננו חלק של הלאומיות. רק שהדת היהודית הוא עושר וקנין לאומיות ישראל. והשולל נקודה אחת מן דת יהודית גזול הוא את לאומיות ישראל ומעני אותה. וכששולל את כל דת יהודית עושה את לאומיות ישראל ריקה. ואיש יהודי לאומי אשר איננו שומר דת או איננו מאמין בדת ישראל ראוי לרחם על המסכן הזה ולהשתדל עליו להאציל מרוחנו לעשותו לדתי, לא לדחות את האבן אחרי הנופל, לדחותו מלאומיות ישראל.

(מתוך מכתב אל הרב יוסף בן ציון באב"ד, מו"ץ

במיקליניץ, ו' כסלו תרפ"ד. מלכי בקדש, ו', עמ' 115)

יחסו של הראי"ה קוק אל הציונים החילוניים

א

על דבר ידידינו הגאון קוק שליט"א כתב בזה הלשון: אשרינו, שזכינו לרב בארץ-ישראל, שיש לו האומץ לדבר דברים כאלה ולא יחת מפני העטלפים החשוכים וכו'. על זה אשיבו מעט. דע נא, כי גם אנכי מכבד את כבוד הגאון קוק, אבל הלא נברא הוא ולא איש אלקים הוא, אשר אסור להרהר אחריו, ומותר לומר האמת גם על גדולי הדור. אם יש לו האומץ לדבר ולא יחת מפני העטלפים החשוכים, מדוע הוא נחבא תחת בני הציונים והוא ירא מפניהם לצאת בגלוי ולקרא בקול גדול: מדוע מחללים המורים-הרשעים את השבת קדש בפרהסיא לעיני כל ישראל? ובהמטבח שלהם יאכילום נבילות וטריפות בגלוי? ומדוע בשבתו בנויארק לא עשה כלום לעשות פראטעסט נגד מעשיהם? וכי הוא רק איש גבור ולא יחת מפני

הבטלנים, אבל מחמת הציונים הוא נחבא אל הכלים ושתיקה יפה? והקולר תלוי בצוארו, כי הציונים מקדישים ומהללים אותו בשביל זאת והוא ירא מפניהם. כי בשעה שישמיע על דבר מעשיהם הרעים לעיני השמש, אזי אין לו על מי להשען וכסא הרבנות יתמוטט מתחתיו, כידוע. לא כן הוא ידידי, אסור לחניף לרשעים וסוף נופל בידיהם. ואל יחשוב כי הנני נחשב בין הקנאים, חלילה, כי לא על החלוצים בעצמם אני כועס רק על מנהיגי הדור החניפים למנהלי הציונים פן יבולע להם, ועמי מאשרך מתעים.

(מתוך מכתבו של רב ששמו לא פורסם, (ללא תאריך).
חידושי הרח"ה להוריות, ג', ל"ג ע"ב)

ב

וגם כבוד תורתו מביט אחרי משה - על הכהן הגדול הלז אשר שפתיו ישמרו דעת. וכבודו כתב עליו שלא מוחה במחללי שבת ואוכלי נבילות וטרפות. ואנכי יודע, שהשתדל ועשה מה שבכוחו, והלך בעצמו להחלוצים והטיף להם דבר מוסר בנחת ומעומק לב. ועשה שלא ישלמו גאבעלא אם יקנו בשר כשר. וכמה שעזר השתדלותו, אם מעט ואם הרבה, לא ידעתי, אבל ברור שחובתו עשה. ומה שחושבים שלא עשה נתפסים בעון של מהרהר אחרי רבו, כי בודאי דן על-פי דרכי התורה מה שמחויב ומה שלא מחויב, מה שמצוה לומר ומה שמצוה שלא לומר. וכבוד תורתו בדרכו לבקר תמיד אחרי מומי רבני... התרגל גם כן לדבר על רבני ארץ-ישראל, ישמרם האל, ועל גדול הדור כמו הרב קוק שליט"א. וגם נגד רבני... לרוב לא היה הצדק את כבודו אשר דן אותם טרם הגיע למקומם, ומכל שכן שעל דבורו, אפילו רק על מחשבה, נגד הראי"ק שליט"א צריכים סליחה. ולא כמו שחשב כבודו שכסא הרבנות של הרק קוק שליט"א יתמוטט, ח"ו, כאשר ידבר נגד הציונים וכתב על זה "כידוע". וזה לא ידוע ולא אמת כלל וכלל - כי לא כסאו ולא פרנסתו המה מהציונים. מגיד קטן באמעריקא יש לו כפל כפלים משכירות של הרב קוק שליט"א, והיה יכול לשבת באמריקא בעושר ובכבוד ולהיות ראש רבני אמעריקא. הלא יכול לראות, כשבא לאמעריקא יחד עם שני צנתרא דדהבא, גדולי וראשי רבני רוסיא - איך הכניעו את עצמם לפניו והכתירו אותו כמו ראש עליהם, כי בצדקתם וביושר לבבם הכירו את גדלו ואת צדקתו ואת לבבו הנלבב כי ראוי הוא לאותה איצטלא. והרב קוק שליט"א בחר להסתופף בבית ה' ולהועיל מה שאפשר בידו, ויודע את אשר לפניו מתי שצריכים לדבר ומתי שצריכים לשתוק, והמהרהר אחריו כמהרהר אחרי השכינה. וידוע, שהשכירות הצנומה שהוא לוקח הוא מהישוב הישן, לא מן החדש ולא מן הציונים.

ואל תחשבני, ידידי, כי אנכי מאלה אשר הולכים כסומים אחרי הגדולים, הלא יודע כבוד תורתו, שרבים חושבים לי לעון שאין דרכי לקבל גם דברי הראשונים ז"ל זי"ע, טרם בחנתי את דבריהם. וספרי "הלכות עולם" כתבתי עוד לפני כמה שנים נגד דעת הרב קוק שליט"א בענין אתרוגים המורכבים, וגם בשיטותיו הפילוסופיות יש לי שיטות אחרות אשר הוא בעצמו יודע את זאת, אבל זה לא מקטין, ח"ו, את ערכו אצלי אפילו כחוט השערה לחושו, ח"ו, לעושה דברים שלא בצדק ומשפט ושלא על-פי דרכי התורה, ח"ו, או שמתעצל, ח"ו, לעשות חובתו בתור ראש רבני ארץ-ישראל.

(מתוך מכתב לרב ששמו לא פורסם, ג' כסלו תרפ"ה.
חידושי הרח"ה להוריות, ג', ל"ד ע"ב)

א

רק אני דן אותו לכף זכות, שאורייתא היא דקא מרתחי ביה וצעריו על הפרת דת בארץ הזאת גרם לו שמתוך כאב לב לא יבחין וכו'. אך, אם לבו כל כך כאב לו עד שלא יכל למצא שום זכות על אחינו באמעריקא, ודעתו שכלם חייבים סקילה, ולו היה לנו בית דין הגדול היו מקבצים, לדעתו, את כל אחינו שבאמעריקא והיההבית דין עושה פאגראם עליהם ולהכחידם כהקיקיון דיונה, מדוע יושב בארץ לא מטוהרה כזאת? מדוע בשביל נזיד עדשים נשאר בארץ ולא הולך לארץ-ישראל להסתופף בנחלת ה' ולא לדור באהלי רשע? ידעתי שימצא לעצמו זכותים על זה, שיש די זכותים לזה, אבל בעת שאדם דן את עצמו לכף זכות צריך לדון גם את חברו לכף זכות, וכל שכן לדון את רוב אחינו באמעריקא, אשר יש בה עשר פעמים יותר מן ננוה העיר הגדולה, מאלה אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם ולא יודעים במה יכשלו. ואין לקרא בשם "עם-ריקא" לזרע יעקב אשר על ידם נושעו כל ישראל באורפא ובארץ-ישראל בעת צרתם. וה' ירחם על עצמו ועל ארצו, וישיב בנים לגבולם שופטנו כבראשונה ויועצנו כבתחלה, אור בקר זא"ז כהכירו הוי אחי והוי אחות הגבירו ואת והב בסופה, כעת"נ הנעלב.

(ממכתב אל הרב נתן בר' יעקב מבופלא, ארה"ב. י"ד חשוון תרפ"ה. חידושי הרח"ה למסכת הוריות, ג', כ"ה ע"א)

ב

סוף כל סוף זכיתי למכתב ממנו בסגנון מנומס קצת, אם שגם בו לא חסרים קצת עקיצות מאלה שאני מדפיס ומאלה שהוצאתי מפני כבודו, כבוד ת"ה, שכנראה זה מטבעו ואי אפשר לשנות. גם הויכוחים בהענינים אשר במכתבים הקודמים אין עוד מקום להתוכח, כי נתבררו כבר הדברים וההבדל בינינו הוא רק בדרכי המחשבה אשר לא מועיל בהם ויכוחים.

מה ששופך בוז על כל רבני אמעריקא בלי הבדל, על סדרם קדושין לצעירי אמעריקא, אשר לדאבון לבבנו אינם שומרים אחר-כך דיני הטבילה והטהרה, ומסייעים הרבנים, לדעתו, בזה ידי עוברי עברה - אין הצדק כלל לכבודו בזה. כבודו הולך, עדין, בשיטתו הנוראה במכתבו הראשון, שצריכים להכחיד, ח"ו, כל עדת ישראל באמריקא על סרם מדרך התורה. לא ניחא להו למרייהו דתימא הכי. גם בעת שהיו ישראל עובדי עבודה זרה וידם דמים מלאו, הנביאים הטיפו להם תוכחה קשה, אבל לא דברו עליהם רע שלא בפניהם, ולא חפצו למנוע מהם פריה ורביה ולהכחידם, ח"ו, מגוי. ואדרבא, בקשו רחמים עליהם, ומשה אמר: אם לא תשא להם - מחני נא מספרך אשר כתבת. והושע, שאמר להקב"ה החליפם באומה אחרת, אמר לו אלקים: לך קח לך אשה מנאפת וכו'. וכבר הארכתני בזה בספרי מלכי בקדש חלק ב', בתשובה לשאלה ג' צד 110-112. ולבלי לסדר קדושין להם נמעט פריה ורביה מישראל. ועל כה"ג אמר ישעיה' לחזקיהו: "בהדי כבשי דרחמנא למה לך?" או שנגרום שיהיו בלי חופה וקדושין, ובזה תהי הרבנות מסייעת ידי עובדי עברה

והכחדת הדת והתורה, ח"ו.

הרבנים עושים את שלהם להטיף מעל הבימה לטהרת המשפחה ולהשגיה על המקואות שיהיו כשרות, אבל אינם צריכים לחשוך לזוג שבא לישא כדת משה וישראל, בחופה וקדושין ובמנין עשרה מישראל בני חורין, לחשוך אותם שהם לא ישמרו דיני נדה. ואם שסדור קדושין גם כן דין הוא, אבל כהוראה הוא, וכשנכנסין לפניך יהיו בעיניך כזכאין ואין אתה צריך לתהות כלל על קנקנם רק בעיני עריות – אם הם לא קרובים או אשת איש וכדומה – ולא מה שיעשו כאשר יוצאים מלפניהם. "בהדי כבשי דרחמנא למה לך"? ויש גם דבר שאסור לגלות רק לפני תלמיד חכם שיש בו דעה. וישראל, אם אינם נביאים בני נביאים הם, וכמעשה דפסח שחל להיות בשבת, ועושים מעצמם דבר אשר זכות הוא להם. ועון גדול הוא לדמות הרבנים כלם באמעריקה לכותבי כתובה לזכרים. והציון לדברי רש"י ז"ל, חולין צ"ב ע"ב, מגדיל עונו. וצריך לקבל תשובה, ירחמהו האל.

(כנ"ל, כ"ז ע"א)

[כתובה לזכרים: "שלושים מצוות שקבלו עליהם בני נח ואין מקיימין אלא שלשה: אחת, שאין כותבין כתובה לזכרים. (ב. חולין, צ"ב סע"א-רע"ב).
רש"י: "שאין כותבין כתובה לזכרים": דאף על-פי, שחשודין למשכב זכור ומייחדין להם זכר לתשמישן, אין נוהגין קלות ראש במצוה זו כל כך, שיכתבו להם כתובה.]

בגנות החילוניתזציה

אמנם באמרי "אחרי היאוש" ליאוש אחר כונתי – להיאוש הגדול אשר רבים, גדולים וטובים המה כמתיאשים. היאוש אשר נועד מאז בחזיון רוח הקודש אשר נחה על חכמינו ז"ל, הדבר אשר עינינו רואות וכלות כל היום ואין לאל ידינו לעזור, כי יעדוהו חכמינו ז"ל מראש, באמרם: עתידה תורה שתשתכח מישראל. והיעוד הזה נתקיים במדה גדושה הרבה יותר מאשר יעדו הם. האמהות לא יגדלו את בניהם לתורה והאבות יאכלו בוסר באין מוסר, ושיני בנים תקהנה בלמודי הגוים אין תורה. מאז היה ישראל לגוי למדו בנינו ידיעות שונות וידם היה רב להם בכל חכמה ומדע במדה יותר מסוימה מן בני העמים לפי ערך מספר הנפשות. אך כל ידיעותיהם, כל מדעיהם של בני עמנו, מקושרות היו עם למוד התורה. היא היתה הגברת ושאר בנות-החכמה היו לה לרקחות ולטבחות. לא כן עתה. בני העם מגודלים רק לברות למו, נתנו מחמדיהם באוכל ובתענוגות בני אדם, ובני החכמים ללמודים זרים, וגם בני הרבנים נהו אחריהם, ותורה מה תהי עליה?

(מתוך: "אחרי היאוש לא נתיאש". מלכי בקדש, ד';

עמ' 256-קכ"ט)

מעמד האשה וחברה מעורבת

זה ודאי ברור שנשים נאמנות, ואין קלות
הדעת שחושדים אותן בו גורם לפסול
מהימנותן. בנות ישראל נאות הן אלא
שעביות דעתנו מנולתן.

(מלכי בקדש, ב', עמ' 181)

תוכן העניינים

111	נגד גדרי מוסר מופרזים
111	נשים מורות וגדרי צניעות
114	זכות בחירה והיבחרות לנשים
119	תלמוד תורה לנשים
120	השפלת נשים בפולין
120	האיש קודם לאשה להחיות?

נגד גדרי מוסר מופרזים

גם שמחתי על השתדלו להמליץ טוב על בעלי הישוב הישן על התנגדותם לבחירת נשים. גם אנכי מצדי לא מזיגנא רישא אבי סדיא עד דהמפכנא בזכותם, לומר כי לא מרוע לב ולא משנאת המין בא, ח"ו, התנגדותם. רק מתום לבב, בחשבם כי מטיבים המה לעמם בגדרם גדר להחזקת המוסר והצניעות. כי האנשים השלמים האלה - בהתגדלותם על מעיני המוסר, וחיים חיי מוסר, והררי מוסר ומדות סביב להם, ויראת ה' סביב למרכזם, החיים בתום דרך כזה לא יוכלו נשוא שום נטיה מהדרך אשר הורגלו בו, ומפחדים על כל שיחה קלה שבין איש לאשה כי תעורר תאוה ופריעת המוסר - לא יוכלו להשיג, כי אנשים אשר לא הורגלו בדרכם לא יפריעו מוסר. ולא ידעו כי המוסר האמתי נשמר לפעמים בלתי גדריים מופרזים, הרבה יותר מאשר מגדירים את האיש יותר מדאי, והדברים האלה מרומזים די בספרי.

(מכתב לרב חיים מיכיל מיכלין, (ללא תאריך). מלכי בקודש, ד', עמ' נ"ד)

נשים מורות וגידרי צניעות

השאלה

בין הסכסוכים הגדולים בין בעלי הישוב הישן ובעלי הישוב החדש, יברך ה' את שניהם, לוקחת בראש שאלת החנוך עוד יותר מן שאלת הבחירה לנשים. אמנם לא אבא בחלק זה מספרי לברר את כל השאלות בהחנוך, אבל אתן לבי להתלונה הראשונה, שהיא תלונה קטנה מאד בעיני העם, ובפרט ליושבי אירופא ואמעריקא כמעט שלא מענינת כלל, ובכל זאת גדולה היא מאד לבעלי הישוב הישן מפני שספרם בידם. דין מפורש בשולחן ערוך אה"ע אשר אי אפשר ליהודי משלומי אמוני הדת לעבור בשאט נפש דין מפורש בשולחן ערוך. ומענינת לתלמידי חכמים, שלא יורו הלכה מתוך משנתם אפילו המפורש בשולחן ערוך, עד שיעמדו על ברורם של הדברים מיסודי ההלכה הנאמנה בגפ"ת.

שאלת המורים - בחורים וגם בתולות - המשמשים בבתי-ספר של בעלי ישוב החדש. טענת בעלי ישוב החדש בדבר המורים הצעירים - בחורים וגם בתולות - היא כי חכמת הפדגוגיא התרחבה ונעשתה לחכמה שלמה, ולפי תנאי החיים אי-אפשר שהתלמידים ימצאו ברכה בלמודם אם לא ילמדו על-פי דרכי החנוך וחוקי הפדגוגיא, ולזה צריכים מורים אשר משתלמים בבתי-ספר גבוהים המיוחדים לחכמה זו, ואין אנשים זקנים ונשואים הולכים לבקר בתי-ספר כאלה, ומוכרחים לקבל בחורים וגם בתולות אשר השתלמו בחכמה זו, ורק על ידם יראו התלמידים ברכה בלמודם. אך בעלי הישוב הישן טוענים כי אין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד הכתוב מפורש בשולחן ערוך, אה"ע סימן כ"ב סעיף ב': מי שאין לו אשה לא ילמד תנוקות, מפני שאמות הבנים באות לבית הספר לבניהן ונמצא מתגרה בנשים.

וכן אשה לא תלמד קטנים, מפני אבותיהם, שהם באים בגלל בניהם ונמצאים מתיחדים עמה.

השאלה היא שאלה אשר יתמה עליה איש אורפא או אמעריקאי, מפני שנוהגים בכל מקום באורפא ובאמעריקא לקבל מורים ומורות – בחורים וגם בתולות, וידעו רבנן בהאי מלתא, ובכל זאת אין מוחים בזה, ומניחים להתפשט מנהג בישראל הנעשה לשם שמים, שלא כהלכה הנפסקת בשולחן ערוך. ולפני איזו שנים באה תלונה הזאת לפני מעירי נוי-ראשעל, פלך נויארק, אשר ועד מחזיקי תלמוד-תורה שם פנו אלי בשאלתם על אשר בעל הבית אחד ערער ועשה קטטות ומריבות על אשר היתה נערה אחת למורה בתלמוד-תורה שם. ואנשי הועד טענו כי עלמות אין מספר, יוסיף עליהם וגו', מורות לשון עברי בבתי תלמוד-תורה באמעריקא, ובמקומות רבים רואים התלמידים ברכה בלמודם. ואמרתי לבעל הבית המתלונן: אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו, כדברי הלל הבבלי: הנח להם לישראל – אם אינם נביאים, בני נביאים הם, כאשר תתבאר, בס"ד, בהתשובה.

(מתוך: "שאלת המורים בחורים וגם בתולות", מלכי בקדש, ב', עמ' 15-17)

התשובה

צניעות מופרזת – תקלה

כבר בארנו בהתשובה הקודמת כי מפריזים העם בגזירות משום פריצותא, וכל גזירה ממין זה, אשר איננה בנויה על יסודי ההלכה בתלמוד ופוסקים, איננה מביאה לידי מוסר וצניעות, ואדרבא מגרים יותר את היצר ואת התאוה הנמכזה. ובלי ספק, אצל עמים אחרים נוצרה הצניעות הנפרזה כדי לגרות את התאוה, כנאמר "ויחשבה לזונה כי כסתה פניה" (בראשית ל"ח ט"ו). ופשוטו של מקרא הוא, כי הצביעות מהצניעות היתירה של כסוי הפנים וההתעלפות היתה אות לתזנותה. וקרוב לזה כתב גם הרמב"ן ז"ל: והאות כי רבקה רכבה על הגמלים ולא התכסתה בצעיף לעיני אליעזר והנערים אשר אתו, גם לא בעת השקתה את הגמלים של איש זר אשר לא ידעה עוד מי הוא, ורק בעת ראתה את יצחק ואמר לה העבד כי הוא דודה הדגול מרבבה, אז, רק אז, לקחה את הצעיף ותתכס (בראשית כ"ד ס"ה), להעיר ולעורר את אהבה עד שתחפץ. וידוע ספורי החסידים, המספרים מן צבועים אשר התחפשו למגידיים, ולא הביטו פני אשה ולא חפצו לשבת אתן בשולחן, ונתפסו אחר-כך בתזנותם עם השפחות. וידוע גם ספורי בדים [=ספרות יפה] כאלה מעיטי צבועים, אשר כתבו הסופרים האחרונים, והם מתמונת החיים. ואנכי חושב כי הרבה מהם לא היו צבועים רק מצניעותם היתירה, שלא כתורה, גירו בהם את היצר ולא יכלו קום. וידוע תוכחת אשה חכמה לתלמיד חכם אחד בוילנה, אשר אמרה לו, כי פחדו הנפרז מנשים מראה כי בסידור תפלתו נמצאת זכירה שביעית והוא – לזכור תמיד כי זכר הוא. ולזאת, בכל טענות העם משום צניעות ומשום פריצות עלינו להתבונן ביסוד ההלכה בזה, ורק על פיה נוציא איסורים וכושרות.

עיקרא דהא מלתא בקדושינ (פ"ב ע"ב), במשנה "לא ילמד רוק סופרים לא תלמד אשה סופרים", ופי' רש"י ז"ל כלומר "לא ירגיל" עצמו להיות מן הסופרים. וכן נמצא בתוספות ר"י הזקן ז"ל. ונמצא שורש למד על מושג "הרגל" הרבה מאד בתלמוד וגם במקרא, כמו "למדו לשונם דבר שקר" (ירמיה, ט' ד'), "מצות אנשים מלומדה" (ישעי' כ"ט י"ג), "פרא למד מדבר" (ירמי, ב' כ"ג), "מלמד ידי למלחמה" (תהלים, י"ח ל"ה). ובמשנה, "אם היה כהן או עני למודים לאכול אצלו" (דמאי, פ"ד מ"ד), ובתלמוד, סוכה כ"ט, "מלומדים במכות", ובסנהדרין ק"ט ע"ב, "מלומד בניסים", וכדומה הרבה.

ולפי פירוש זה, אין זה כלל דין והלכה רק עצה טובה ולמוד מדות, כמו הנזכר שם במשנה שאחר זה: לא ילמד אדם את בנו חמר, גמל, קדר, ספן, רועה וחנוני, שאומנתם מלאכת לסטים. ולא יעלה על דעת שזה דין והלכה, שאסור לאדם מישראל לעסוק בפרנסות אלה, וכשיהיו ישראל לעם בארצם יתחננו לאומות העולם כי יחוננום בבעלי אומניות האלה, דבר אשר השכל הבריא לא יוכל לחשוב.

אשר על כן, לא הזכיר הרמב"ם והטור ז"ל להלכה, שלא ילמד את בנו חמר, גמל וכו', כי כל הדברים האלה נאמרו רק לעצה טובה, שלא ללמוד את בנו אומנות מאלה האומניות אשר בעליהן רובם רשעים, ויביא את בנו לידי נסיון, ואולי יכבד לו לעמוד בנסיונו ולהיות מן המעוט הצדיקים. וכדומה יש הרבה במשנה ובתלמודים, אשר נאמרו לעצה טובה, וקצת הפוסקים הביאו אותם, בלא דיוק להלכה. ואם כי שומע לעצה חכם, אבל כל עצה משתנה לפי הזמנים והמצבים.

אך בנידון דידן גם גדול המורים, הרמב"ם ז"ל, לקח רישא של משנה זאת להלכה וכתב בפ"ב מהלכות תלמוד תורה ה"ד: מי שאין לו אשה לא ילמד תנוקות, מפני אמותיהם הבאות אצל בניהם, וכל אשה לא תלמד לתנוקות, מפני אבותיהם שהם באים אצל בנים.

והרמב"ם ז"ל מבאר הלכה זו ביותר אריכות בהלכות איסורי ביאה (פ' כ"ב הי"ג), וכתב: מי שאין לו אשה לא ילמד תנוקות, מפני שאמות הבנים באות לבית-הספר לבניהם, ונמצא מתגרה בנשים. וכן אשה לא תלמד קטנים, מפני אבות הילדים, שהם באים בגלל בניהם ונמצא מתיחדין עמה. וממנו העתיק הטור, בטור אה"ע סימן כ"ב, והסמ"ג, לאוין קכ"ו, להלכה גמורה, ומהם בשולחן ערוך. אולי כיון גם לזה בלשון "כל אשה", ר"ל, אפילו נשואה שבעלה בעיר מפני דהוי כמו לבו גס בה ויש איסור יחוד.

בבתי ספר של הדורות האחרונים אין איסור

אין שיהיה אפילו אם נסכים לפירוש הרמב"ם ז"ל, כל זה במקום שיש יחוד, רוצה לומר בבית אשר אין פתחו לרשות הרבים, אבל בבית תלמודי התורה באמעריקא, ובתי-ספר בארץ-ישראל, ובתי הבחירות ובתי הועד, אשר כל פתחיהם פתוחים לרשות הרבים, אשר אין שום חשש בהם ליחוד כדאי' בקדושינ פ"א ע"א: אמר רבה: בעלה בעיר - אין חוששין משום יחוד. אמר רב יוסף: פתח פתוח לרשות הרבים - אין חוששין כלל משום יחוד ואפילו איסורא ליכא. וכן דעת הרמב"ם ז"ל בפכ"ב מה' איסורי ביאה הי"ב, ונפסק כן בשולחן ערוך, אה"ע סימן כ"ב סעיף ח', ט'. מנהג כל ישראל מאז, שנשים מלמדות לבנות הקריאה והתפלה, וגדולי הרבנים נתנו להן בנותיהם, ולא רק בבית-הספר, אלא אפילו כשאשה לומדת בביתה נהגו גדולי הרבנים מאז ליתן להן את בנותיהם. ולדעת הב"ח ז"ל, אין בבית-הספר כלל

איסור יחוד מפני רבוי הילדים, גדולים וקטנים, והאיסור הוא רק כשהיא מלמדת בביתה, שתוכל לפעמים להתייחד, כשלא יש רק ילד קטן אחד ואין הפתח פתוח לרשות הרבים. ובכל זאת, גם בבית נותנים גדולי הרבנים להן את בנותיהם בלי שום פקפוק. והגאון ר' שמואל סלנט זצ"ל נתן את בתו ואת נכדיו ללמוד להאשה רחל ראשע, המורה אשר השר מאזיס מאנטיפיורי ז"ל נתן לה שכירות שתלמד בביתה לבנות ירושלם, ולא חש הגאון הנ"ל לשום דבר, אם שביתה לא היה פתוח לרשות הרבים ובעלה לא היה בעיר.

ופשוט, שבמקום שאין יחוד, כגון אם הפתח פתוח לרשות הרבים או בבית-ספר שיש הרבה ילדים, אין שום איסור ושום חשש, לא בבנים ולא בבנות. וכמו שכתב הבית שמואל ז"ל בס"ק כ"א.

אין שיהיה, גם לדעת הרמב"ם ז"ל המחמיר, אין זה בבתי-הספר שלנו הפתוחים לרשות הרבים ועומדים תחת השגחת ועד החנוך, ולא האבות ולא האמהות מביאים את הילדים לבית-הספר, כי ילדי דורנו חיים הם, ב"ה, בטרם תביא יולדיהם אותם הם כבר היו בשוקים וברחובות. ובאמעריקא ואורפא בבתי-ספר העירוניים, ובאים מעצמם להתלמוד-תורה ולבית-ספר. אין שום נדנדוד אסור, לא לרוק ולא לאשה, ללמד סופרים. וכמו בתכשיטי נשים לצאת בשבת, אם שפרק שלם לנו במשנה ותלמוד "במה אשה יוצאת", וסימן גדול בשולחן ערוך סי' ש"ג, בכל זאת כתב השולחן ערוך, שם בסעיף י"ח: והאידינא, נשי דידן נהגו לצאת בכל תכשיטין. ומסיק הרמ"א ז"ל, דעכשיו שכיחי תכשיטין ויוצאין בהם אף בחול וליכא למיחש דלמא שלפי ומחוי. ולא דומה זה לגזירה שנתבטל הטעם, שצריך מנין אחר להתיירה. שזה רק בגזירה מפני טעם מקריי, כמו שמא יבאו העדים מן המנחה ולמעלה וכדומה, אבל בגזירה שהיא משום חשש ובמקום שלא יש חשש לא גזרו כלל. וכמו כן בצעירנו המלומדים, אשר גמרו בתי-ספר והשיגו תעודת מורה, אין חשש התגרות, ולא גזרו בכה"ג כלל, ואיסור יחוד אין בבתי-ספרנו.

והעיקר, צריכים להשתדל כי יהיו המורים בעלי נימוס, בעלי מדות טובות ויראת שמים, יודעי אומנתם, ויעשו מלאכתם באמונה, ויהיו אוהבי עמם, תורתו, ואלוהיו, וזכות תינוקות של בית רבם יגן עליהם שלא יכשלו בשום מכשול ועון, ודגן בחורים יתברכו בצבא התלמידים להיות דור ישרים מבורך. אמן כן יהי רצון!

(מלכי בקדש, ב', עמ' 209-211; 213-215)

זכות בחירה והיבחרות לנשים

השאלה

ועד הסתדרות ירושלם אשר נוסד בחורף זה (שנת תרע"ט) מבני הישיבה ובעלי בתים מחזיקי תורה, העריך שאלה לפני הגאונים הזקנים ר' יצחק ירוחם דיסקין נ"י, בן הצדיק הגאון המפורסם ר' יהושע ליב זצ"ל מבריסק, ור' חיים זאזענפעלד נ"י מאונגריין, בשאלה אם מותרים להשתתף בהבחירות של האסיפה המיסדת, אשר צריכה להמצא בל"ג בעומר שנה זו, מפני חפץ קוראי האסיפה שגם נשים יקחו חלק בהבחירות להיות בוחרות ונבחרות? ולתשובת השאלה הזאת יצאו שני הרבנים

האלה במכתב גלוי בשם "חות דעת תורה מרבנן קדישא די בארעא דישראל", ואמרו "הבדלו"! וכמו כן פנה הועד הלז בשאלתו אל ועד "כנסת חכמי ישראל" אשר הרב מיכל טוקאצ'ינסקי עומד בראשו, והוא הכניף את כל חברי הועד, כשמונים איש, ויצאו במכתב גלוי בשם "דעת תורה אל קהל ישראל", ובו מזהירים לא לקחת חלק באסיפה המיסדת אם היא תתן זכות לנשים להיות בוחרות ונבחרות, ומכתביהם נדפסו ונדבקו בבתי כנסיות וברחובות, ותהום כל העיר.

לעומת זה אנו מוצאים כי הרב הגאון ר' צבי פסח פראנק נ"י, דיין מן "משרד הרבנות" בירושלם, יצא במכתב בהעתון "חדשות מארץ-ישראל", אשר מוציא־הממשלה האנגלית באלכסנדריה, קריאה לארטידוקסי ארץ-ישראל, שיעמדו על נפשם ועל תורתם בארץ-ישראל. ולמען נצליח שארץ-ישראל תשאר במנהגיה על-פי תורת ישראל עלינו להשתדל כי הנשים, אשר רובות צדקניות ונאמנות עדין לה' ולתורתו, שיקחו חלק בהבחירות, כי שלילת הזכות הזאת מנשינו נשלול כח גדול מן היהודים הארטידוקסים, והנהגת ארץ-ישראל תשאר בידי חפשים מן הישוב החדש, והישוב הישן ורוב חכמי ישראל ושלומי אמוני ישראל מן בעלי הבתים יהיו אחרי כן מן הצועקין ואינם נעניין.

ועלינו להזהר מאד לבלי לנגוע לרעה בדברים אשר באמת אינם נגד תורת ישראל לאמר עליהם שאינם על פי דעת תורה, כי שתיים רעות עושים בזה: א) כי עוברים בזה את מקור מים חיים - אמיתת תורת ישראל - ובודים עליה דברים אשר לא צותה אותם, ועוברים בזה על לאו ד'בל תוסיף', כמו שכתב הרמב"ם ז"ל, בפ"ב מהלכות ממרים ה"ט, שאם יאמרו על דבר המותר שאסור מדאורייתא עוברים על בל תוסיף, אפילו אם יש בזה איסור דרבנן. ואחרי שהאומר על איסור דרבנן שהוא אסור מדאורייתא יש איסור בל תוסיף, אסור גם לומר 'אסור מדרבנן' על דבר שלא אסרו, כי שקר אנו בודים על חכמי ישראל ומוסיפים על 'עשה', דוכל אשר יאמרו לכם תעשו, ועל 'לאו', דלא תסור מן הדבר אשר ירוך. באיסור זה שאנו אומרים שרבנן אסרוהו ומזהירין להעובר על זה בעשה ולא תעשה, עוברים בזה על בל תוסיף. ואפילו אם אומרים אסור סתם, ואין אנו מזהירים בעשה ולא תעשה, גם כן אסור משום שקר. על כן אמרו, כשם שאסור לטהר את הטמא כן אסור לטמא את הטהור (ירושלמי תרומות, פ"ה ה"ג), שפירושו שם לאסור את המותר, עיין שם. עיין קצור הוראת או"ה להש"ך ז"ל, יו"ד אחרי סימן רמ"ב, ובתשובות הרדב"ז ז"ל, סימן ק"ב, ט. ב) כי נגרום להעם לבעוט גם בדברים אשר הם באמת על פי תורת ישראל. ואפילו בגזרות חכמים ובדברים שרוב הצבור יכולים לעמוד בהם, ויש להם רשות לגזור, נשמרו חכמינו ז"ל מאד באופן גזרותם, שעמי הארץ לא יבעטו בהם. ולא יבעטו בהחכמים בכלל.

וביחוד על החכמים להזהר בדבריהם ובדרכי לשונם, שלא להוציא את החרב מתערה ולפוגמה בלישנא לאמר בלשון חזק כזה: "הבדלו" לכנות את קהלות ישראל מבקשי השלום וחורשי אהבה בשם "העדה הרעה", אשר רק המחזיקים במחלוקת מכונים בשם נורא כזה, אשר עוברים בשאט נפש על לא תעשה של לא יהיה כקרח וכעדתו. לא על זרע יעקב, העובדים בכל כחם לאחד את ישראל ומוטרים נפשם על תחית עם ישראל וחרות ארץ-ישראל, אפילו אם טועים באיזה דבר. והנני חושש להבודלים שלא יכשלו, ח"ו, בעון של הפורש מדרכי צבור.

מפני שאין גופי המודעות הנדבקות אתנו, ואין אנו יודעים עד מה רק מן המודיעים ולחוץ בעתונים, אשר מקצרים לפעמים במקום שראוי להאריך, אין עלינו

לדון מהם לא על כותבי המודעות ולא על המבעטים בהם, ולא נוכל לידע אם נעלם דבר מעיני העדה או מעיני הקהל ועשו, רק עלינו לעמוד על הדבר עצמו לבררו מצד ההלכה אם יש איזה איסור מדאורייתא או מדרבנן להיות נשים נבחרות או בחרות.

(מתוך: "זכות הבחירה והמניה לנשים", מלכי בקדש, ב', עמ' 12-14)

התשובה

אינן בסיס הלכתי לאיסור

כתבתי תשובה זו בראשית הסכסוך בקיץ תרע"ט כאשר נדבקו המודעות נגד האסיפה המיוסדת אשר היתה צריכה להיות בל"ג בעומר אז, וכרוז קרא בחיל לא ברוח, הבדלו! והיה בדעתי להדפיסה עוד בהחלק הראשון מספרי זה. אמנם החלטתי לחכות בהרפסת דבר בענין זה, עד אשמע דעות חכמי ירושלים בהלכה בזה, אשר קוייתי שבודאי יצאו שני הרבנים הגאונים הזקנים בירושלים גם במאמרי הלכה בענין זה, באשר כן יאות לגדולי ישראל. כאשר ידוע לנו מספרות גאוני קדמאי בתשובותיהם אשר חלק גדול מן התורה נתחדש לנו על-ידי סכסוכי דברים בהקהלות ובהיחידים, ולומדי תורה לשמה מצאו כי כל פועל ה' למענהו והסב הסיב ה' בהתרגשות הענינים למען יגדיל תורה ויאדירה. ובאמת הספרים היותר נכבדים בספרות התלמודים בתשובות, כתשובת הריב"ש, תשובות מהר"י קילן, תשובות הרשד"ם, תשובות הרלב"ח וכדומה למאות, זכר כלם לברכה, כלם מסכסוכי הקהלות יצאו. ומה לנו לבקש הרבה ראיות, הלא גם משה רבינו ע"ה, ספרא רבה דישראל, אמר: והודעתי את חוקי אלקים ואת תורתיו, רק אחרי אשר היה להם ריב ובאו אליו ושפט בין איש ובין רעהו וגו' (שמות י"ח ט"ז).

אך כבר עברה השנה וקול ענות גבורה וקול ענות חלושה שמענו, אך לא קול מלחמה במלחמתה של תורה שמענו, מן הרבנים הגאונים האלה בעצמם, אפילו לא מהרה"ג ר' מיכל טוקיצניסקי נ"י. אמנם בשאלה הזאת של זכות הבחירה והמניה לנשים, אשר היה אחד מגדולי הלוחמים במעשה, לא שמענו לא ממנו ולא משני הגאונים הזקנים ממנו, יאריך ה' ימיהם, דבר ב'דבר ה' - זו הלכה". אות הוא כי ידעו הגאונים האלה ברוחב דעתם כי מצד ההלכה אין בזה הרבה לדבר - מקרא מועט והלכות עוד מועטות ממנו. דבריהרמב"ם ז"ל בזה ידועים, וזה די להם.

ואחד מרבני ירושלים, הרה"ג מוהר"ר ישראל זאב מינצבערג נ"י, יצא בקונטרס "זאת חוקת התורה" אשר חוקה הוא חוקק גזרה הוא גזור - בכח הפלפול, ובכח הקבלה ובכח האגדה - לשלול כל זכיה מנשים אפילו מלהיות נשים. והגאון המוסרי, מרא דארעא דישראל, מיחוסי כהונה, ר' אברהם יצחק הכהן קוק נ"י, כתלמידו של אהרן הכהן יצא במאמר מוסרי לרדוף שלום, ודבריו הם יותר מוסריים מהלכה, נעתק ב"העברי", גליון כ', משנה זו.

ולו היה בזה באמת יסוד חזק להלכה אשר לא ימוט לעולם, הייתי אומר כי מחשבתם לאחד ולא לחלוק, לקבץ ולא לפזר, רק לבנות את לאומיותנו על יסודי תורתנו, וברוכים היו לה' על האמרה "ארץ-ישראל לעם ישראל על-פי תורת ישראל". אבל אחרי שאין בזה באמת יסוד הלכתי אמתי, כאשר בארנו, השמוש בהלכה שלא כהלכה מביא הירוס לדת ונותן יד לפושעים לומר שכל יסודי תורתנו, ח"ו, הם רק דברי הזיה ומצות אנשים מלומדה, הרהורים התלויים בהשערה של כל

לומד מקופיא. ומהרהורים יצאו הרים לכפות כגיגית על אסיפה המיסדת לאמר: שם תהא קבורתה. ולא ידעו כי במפלתה יהיה כל ישוב הישן למעי מפלה, כי מתנגדיו ירימו ראש ויאמרו: אין דבר לנו עם בעלי החלוקה.

אומנם כל כח לאנשים על הנשים בימים הקדמונים היה מסבת מצב העקינומי ומסבת מצב המוסרי הבלתי מפותח, אשר חשבו אז כי יתכן דת בלתי מוסר – כדתי האלילים השונים – ואי אפשר למוסר בלתי דת, היפך ממה שהתפתחות לימדה לנו, כי אפשר למוסר בלתי דת ולא יתכן דת בלתי מוסר. ודת עם מוסר יחד היא דת תורתנו הקדושה, או יותר טוב לומר כי דת עם מוסר יחד היא "תורה", וזאת התורה היא תורתנו הקדושה. אין למדין להלכה מן המצבים הקדמונים, רק אם התורה רמזה ללמוד מהם וחז"ל לימדו לנו ההלכה, אם מדרשה או מקבלה או מה שחידשו מדעתם בגזירותיהם ותקנותיהם, ולא ממנהג עקינאמי קדמון. כמו שלא למדנו, שאנחנו מוכרחים לשבת באהלים יען שאבותינו ישבו באהל, ומשכן ולנשותינו צריכים אהלים מיוחדים כמו אהל שרה, אהל רחל, אהל לאה וכדומה.

יש החולקים על הרמב"ם

אמנם נמצא מאמר אחד ב"ספרי" אשר נראה לכאורה כמו סותר את כל בנינו ושיטתנו לזכות את נשים בבחירה ובמניה, והוא דרשתם ז"ל: "שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך בו – מלך ולא מלכה" (ספרי, שופטים, סי' קנ"ז), ועל זה סמך הרמב"ם ז"ל בפרק א' מה' מלכים ה"ה וכתב שאין מעמידים אשה במלכות, ר"ל, שאשה אסורה להיות מלך. וכל שאסורה להיות מלך אסורה בכל המשימות, כמו שדרשו חז"ל על "מקרב אחיך תשום עליך מלך – כל משימות שאתה משים אל יהיו אלא מקרב אחיך" (יבמות, מ"ה ע"ב), וכמו כן, כל משימות שאתה משים יהיה כמו מלך, רוצה לומר, איש ולא אשה. וכן מסיק הרמב"ם ז"ל שם וכתב: "וכן כל משימות שבישראל אין ממנים בהם אלא איש". ואין פלא אשר חכמי ירושלם לא הביטו אחרי משה ולא פקפקו בדבריו, בידועם כי לא אמר הרמב"ם ז"ל מפי עצמו דבר אשר אין לו מקור בתלמודים ומדרשים מכילתא, ספרא וספרי ותוספתא, ובפרט כשנמצאו דבריו מפורש בספרי. ויצאו במלחמת חובה, לדעתם, להעמיד בזה את הדת על תילה.

ובעת חמום לשם שמים לא עלה כלל בדעתם לחשוב: הן אמת שהרמב"ם ז"ל לקח זה מהספרי וצירף אליו את הדרשה דיבמות, אבל אולי לא כיון הספרי לזה כלל? ודרשה דיבמות לא שייכה פה כלל? בדברים "קטנים" כאלה עוסקים רק בעת שכובשים את ספסל בית המדרש, אבל בעת מלחמה על שדה המערכה אין מטילים ספיקות בקדושים, והאימרה הנאותה להמצביא לוקחה לדגלו, ואין רשות להרהר אחריה. אמנם לו על שונאינו ומנדינו יצאו ללחום כי עתה הצדק היה אתם. אבל ללחום נגד גבורי עמנו, נגד אחינו ומאהבינו, אשר מוסרים נפשם על תחית עמנו ושיבת ארצנו. הלא הביאו עמם במלחמה הזאת אשמות לה' אלקינו לבטל האסיפה המיוסדת, והתרכזות לקהל עם, וליתן אחר כן כח בהבחירות – אשר המלכות תכיר אותם סוף כל סוף – להחפשים בדעה, אשר שומרי תורה יהיו אחרי כן מן הצועקים ואינם נענים. ליצא למלחמה כזאת צריכים לעיין היטב ולהתבונן בכובד ראש בהלכה, אולי יש מי שחושב אחרת מהרמב"ם ז"ל? ואם שהרמב"ם ז"ל הוא יקר מאד בעינינו בכל זאת הרבה דברים בהלכה אין אנו פוסקים כמותו. ולהתבונן גם כן על מקור שיטתו בשיקול הדעת, אולי אין הכונה כלל בדברי חז"ל כמו שהוא חשב, ואין הפירש כמו שהוא פירשם, ואין הקישור כמו שהוא קשרם? וכבר בארנו בהסעיפים

הקודמים, שדעת התוספות וכן דעת רבנן בבבלי, שאשה יכולה להיות דיינת. אם כן, לא מקושרת הדרשה של יבמות "בכל משימות שאתה משים" עם הדרשה של הספרי של "מלך ולא מלכה".

...והיוצא לנו מכל זה, שאין שום דעה בעולם שנשים לא נקראות קהל ועדה, וכיון שנקראות קהל ועדה יש להן כל זכויות וחובות של קהל ועדה.

ולענין שתבחרנה להיות פרנסות כבר בארתי די, שאין יסוד לאוסרין רק מספרי דמלך ולא מלכה, וכבר בארתי שאין שום ראייה מהספרי הלז, רק הרמב"ם ז"ל בחפזו חשב שדעת ספרי לאסור, והרשב"א והר"ן ז"ל נמשכים אחריו אך גם הם לא אסרו רק להיות מולכת, אבל לנהוג בה מנהג מלכות, להיות פרנסת ושופטת מותר גם לדעתם.

ובלי ספק יש כח לרבני ירושלם להטות להתירא, אחרי שבאמת כונת הספרי הוא דבר אחר מכל וכל, וכל זה למען להיות נבחרות, אבל להיות בוחרות אין שום ספק ואין שום דמיון למצא איזה יסוד דמיוני לאיסור. והאוסרים אוסרים את המותר אשר אסור הוא כמו להתיר את האסור, וגוזלים זכות של רבבות בנות ישראל בלתי צדק. ונשי עמי יגרשון מבית תענוגיהן והדרן מעל עולליהן יקחו.

אין חשש לפריצות

ומכל אלה הדברים, וביחוד מדברי הר"ן דמגילה שהבאתי, שמתרץ שלא חיישינן לפריצותא כאשר לא משנים נוסח הברכה, ולפי דברינו גם בהשנוי אין פריצותא אם לא הזכרת ברית ושנוי, ומכל הדברים האלה מתבטלים כל הני פטופטי של מעוטי תורה אשר פריצותא, פריצותא תפסי להני גברי. ולא יודעים, שגם בגזירת פריצותא יש תורה, ודינים וכללים קבועים ולא כל הרוצה ליטול את השם לבזות בנות ישראל ובני אברהם יצחק ויעקב, לחשוב אותם לשטופי זימה, ח'ז, וכל פגיעתן רעה להביא לידי פריצות, ולחשוד לכל אישי ישראל שלבם ריק מן החכמה ויצרן של עריות אורב עליהם, ותפלתן מלאה הרהורים רעים, ח'ז, ופגישת אשה בהם היא כאש בנעורת. ויהיה אסור לנו לצאת לשוק בעת אשר ברחובות תשקנה, לא ללכת בקרון ולא לנסוע במסילת הברזל. או שנשליך את נשותינו ובנותינו ההרמונה, כאשר עושים הטורקים הפראים אשר בתיהם מלא זימה. חס ליה לאיש ירא אלקים לחשוב כזאת על בני ובנות ישראל. וכמה טיילים וטליתא מטיילים בשוק ולא בא להם הרהור חטא כלל, אפילו בעמים המנומסים ומכל שכן בישראל קדושים. והנבואה מיעדת לנו "עוד ישחקו נערים ונערות בחוצות ירושלם" "בנותינו כזויות מחוטבות תבנית היכל, בנינו כנטיעים" "אין פרץ" - פריצת המוסר, "ואין יוצאת" - כנפקת ברא - ברחובותינו. אשרי העם שככה לו. ובמצות הקהל היו נשים באות לשמוע ונחשב להן לזכות. ובשמחת בית השאובה תקנו תיקון גדול לעשות גזוזטרא בעזרת נשים אשר היו באים שם אנשים ונשים וחששו חכמים כי מתוך חדות לבם יכולין לבא לידי פריצותא ועשו גזוזטרא. אבל לא נמצא בשום מקום שהיה שער מיוחד לכניסתן לעזרה לעלית הגזוזטרא, כי ידעו חכמים את נפש בניהם ובנותיהם כי לא תעכסנה ברגליהן בהליכתן ובחזירתן משמחה של מצוה. וכל עת אשר לא מתרגשים הרבה מרוב חדוה לא ישכחו את הנימוס. ולא מצינו בשום מקום איסור פגישת אנשים ונשים בהמון בעת אשר אין איסור יחוד, ואדרבא אפילו במקום שיש לחוש להרגל עבירה חשבו להתיר היכא דאיכא דעות (שבת י"ג ע"א).

הנשים גם כן יקחו חלק בעבודת הצבור ותועלתה אשר מחויבים בה כאנשים,

שאיננו מצות עשה שהזמן גרמא. רק חוב כללי לכל חבר בחברה האנושית, כאשר זכויותיה וזכויות המה לכלן בלי הבדל המין, דנשי כגברי בעי חיי. וזה לא מוסר האירי רק מוסר העברי אשר תמיד לקחו נשים העבריות חלק בכל מה שנוגע להצבור.

(מתוך: "זכות הבחירה והמניה לנשים", מלכי בקדש, ב', עמ' 171-172, 192-193, 197-198, 201-202, 205-206, 208)

תלמוד תורה לנשים

א

ומה שכתב מר הדר"ג בספרו חלק ב' אודות בחירת נשים - יפה כיון. וראיתי להעתיק לו מספר יקר המציאות, שו"ת מעין גנים (וויניצאה ש"ג), הובא ב'תורה תמימה", עקב, מה שכתב אל אשת חיל חכמה בענין היתר תלמוד תורה לנשים וז"ל: "ומאחז"ל: כל המלמד בתו תורה כאלו למדה תפלות, אולי נאמר כשהאב מלמדה בקטנותה, שגם במעלליה תתנכר אם זך ואם ישר פעלה. דודאי כה"ג איכא למיחש לרוב נשים, שדעתן קלות, מבלות זמנן בדברי הבאי וכרוכנן כן חטאו מקוצר רוח. אמנם הנשים, אשר נדב לבן אותנה לקרבה אל המלאכה, מלאכת ה', מצד בחירתן בטוב, הן הנה תעלנה בהר ה', תשכונה בהר קדשי, כי נשי מופת הנה. ועל חכמי דורן לאדרן ולהדרן לסדרן לאמץ ידיהן, ולחזק זרועותיהן וכו'. עשו והצליחו, ומן השמים יסייעוך" וכו' עכ"ל.

(מתוך מכתב של הרב יחיאל מיכל גלדברג מראדום, ב' תמוז תרפ"א. מלכי בקדש, ד', עמ' 58 ל')

ב

וחן חן לכבוד תורתו על מה שהערני על דבר תשובת "מעין גנים" לסמך לדברי בענין בחירת נשים. ומובא גם ב'תורה תמימה", עקב י"א י"ט. ואם שהגאון בעל תורה תמימה ז"ל חולק לו כבוד כיאות לתלמיד חכם ומחבר קדמון המובא בתוספות יו"ט, בכל זאת חפץ לרמוז שהיה אולי רק מדקדק ולא גאון בהלכה, כי דבריו של הגאון הנ"ל היו כנגד רוחו של הגאון בעל תורה תמימה ז"ל, וכתב: "זלא נודע מי הוא המחבר הנכבד הזה שעמד לחדש דין מחודש זה בסברה בעלמא, ובתוספות יו"ט, סוף תמיד, מביאו ומתארהו בשם מדקדק ומחבר ספר ערוגת הבושם על דקדוק לשון הקודש" עכ"ל.

והגאון ר' שמואל ארקוולטי זצ"ל לא היה, כמו שחשב הגאון בעל תורה תמימה ז"ל, מדקדק לבד, אך גם גאון מפורסם מתלמידי הרמ"ע מפאנו ז"ל, והוא הראשון אשר עשה מראה מקומות לתלמוד בספר הערוך, והיה ר"מ ואב"ד בפאדובה. ובספר "פלגי מים", במחלוקת הגדולה שהיתה שם בין רבני איטאליא על דבר מקוה, יש פסקים ותשובות רבות ממנו, וקוראים לו "הגאון הישיש". והוא היה גם מקובל

גדול. עיין, תולדות גדולי איטאליא בערכו. וכפי הנראה מדברי התוספות יו"ט ז'ל, סוף תמיד, היה בא בכתובים אתו.

(תשובה לרב י.מ. גלדברג מראדום, (ללא תאריך).
מלכי בקדש, ד', עמ' ל"ב-64)

השפלת נשים יהודיות בפולין

ולו דקדק הרב מינצבערג נ"י במשנה דנגעים, פי"ב מ"ה, אפילו תלמיד חכם ויודע שהוא נגע ודאי, לא יגזור ויאמר: נגע נראה לי בבית, אלא: כנגע. וטעם איסור זה הוא לדעתי כדי שלא להוציא לעז על בתי ארץ-ישראל, אפילו אשר לו הבית ואפילו הוא תלמיד חכם ובקי בנגעים. ואם כך חסה תורה על עץ ואבן ועפר ארץ-ישראל, ק"ו בן בנו של קל וחומר, על כבוד בנות ציון היקרות להחליטן במדות מגונות ורעות אשר אי אפשר מפניהן לבא בחברתן. וה' יסלח לו, כי ההרגל הרע של בני מדינתו להתגאה על נשותיהן, אשר לוקחים אותן רק לרקחות וטבחות ואין מסיבות בשלחן עם בעליהן וחושבים אותם כחמת וכו', ואלמלא עלמי צריכי להו היו בעי רחמי דלבטלי מן העולם, ח"ו. ההרגל הפראי הזה, אשר בעירות הקטנות בגאליציא ובקצת ערי פולין, גרם להרב הנזכר לבלי להרגיש את העלבון אשר עלב לבנות האבות והאמהות אשר קמו גם הן לאם לבנות את בית ישראל.

(מכתב לרב זאב דוד הכהן דיטענוואלד, אב"ד
סלופיא, (ללא תאריך). מלכי בקדש, ד', עמ' 98)

האיש קודם לאשה להחיות?

"האיש קודם לאשה להחיות ולהשיב אבדה. והאשה קודמת לאיש לכסות ולהוציאה מבית השבי. בזמן ששניהם עומדים לקלקלה - האיש קודם לאשה" (משנה, הוריות, ג', ז').

לפי דעת הפסוקים היינו להצילם מן המות ממש, כמבואר בשולחן ערוך יו"ד סימן רנ"ב סעיף ח' ברמ"א ז'ל, ובבאר הגולה סימן רנ"א ס"ק י"א עיין שם; והוא פירוש הבית יוסף ז"ל שם. והטעם בזה, לעניות דעתי, הוא מפני שהאדם כי ימות לא רק לעצמו מת אך גם להחיים הנשארים, שאין לך אדם שאין לו קרובים ומיודעים וחיוו מביא תועלת להחיים בכלל. ובדבר הזה תועלת האיש הוא יותר מן האשה לפי המצב אשר היה להאשה בחברה אז. שהאיש הוא עובד, עוזר ומגין - כחו וראשית אונו של החי. ואם, שמצד נפשותם הם וחייהם לעצמם, כנפש האיש וכנפש האשה יקר בעיני ה' המותה לבחירי יצוריו אשר נבראו בצלמו, וכל אשר מחויב להשתדל להציל את הנלכד בפח יקוש אשר הכין המות ללכדו בשחיתותיו - יהיה הנלכד

איש או אשה, אין הבדל ביניהם מצד זה כלל. אבל במקום שאי אפשר להציל שניהם רק לאחד מהם, פה מביטים על התועלת שהוא מביא להחיים הנשארים, אשר כל מי שמביא יותר תועלת להנשארים מוקדם יותר, וכדברי מר זוטרא, נזיר, מ"ז ע"ב, לענין להחיותו משוח מלחמה עדיף, מ"ט דתלוי ביה רבים.

וכל זה הוא כשההצלה תלויה רק בנו ואי אפשר בזמן אחד להציל את שניהם, הדבר תלוי מי שמצד הדין הוא מוקדם בזמן. אבל, אם יש עוד תקוה שיצילו את עצמם על-ידי כחם והשתדלותם, בזה מצילים את מי שיש לו פחות תקוה שיכול להציל את עצמו, דאמרינן בכתובות, ס"ז ע"א: יתום ויתומה שבאו להתפרנס – מפרנסין את היתומה ואחר-כך מפרנסים את היתום, מפני שהאיש דרכו לחזור על הפתחים ואין אשה דרכה לחזור על הפתחים.

ורק בענין כזה יש צדק להמנהג אצל העמים היום, שמצילים בטביעת האניה את הנשים קודם לאנשים, מפני שהאנשים יכולים יותר להאריך חיותם בהשתדלות ההצלה מן הנשים החלושות. ורק באחת יבערו ויכסלו, שקבעו כלל קיים לשם "נשים" בלי הבדל, ואין הדבר כן, שצריכים ליתן הכלל, שהחלשים קודמים להחזקים ומי שאיננו יודע לשוט מן היודע. שאנחנו מוצאים כמה נשים יותר חזקות ויודעות לשוט יותר מן האנשים ולא נוכל ליתן בזה כלל המיץ. והעיקר, שכל מי שהסכנה בו יותר – יותר ממחרים בהצלתו. ואם המצב בהפך, שלהחזק אנו יותר בטוחים שנוכל להצילו מפני שגם בכחו יעזור לנו בהצלתו, והחלוש אין אנו בטוחים שנוכל להצילו, מצילים את היותר בטוח להציל.

ועוד יוסיפו מלחי העמים להרע, כאשר איש השתדל על חייו ונכנס לאנית ההצלה יגרשו אותו כדי לקבל אשה במקומו, כאשר עשו במעשה "הטיטאניק", כפי אשר היה כתוב בהעתונים. העושים כן הם רוצחי נפש, שאין דוחין נפש מפני נפש. והוא בעצמו לא מחויב לעשות את זאת כי "חייך קודמים", ואם עשה כן איננו משובח, אם לא שיש בזה משום קדוש השם לעיני העמים להראות שהיהודי שומר חק המדינה, כאשר עשה הנדיב שטרויס ז"ל.

ופלא שהרמב"ם בספר ה"יד" לא הביא כלל דין הבדל ההצלה בין איש לאשה, וכנראה שהוא מפרש לשון "להחיותו" הנזכר במשנתנו אין כונתו להצלה רק לפרנס, ומפני זה נותן הטעם בפירוש המשנה מפני שהאיש חייב במצות יותר מן האשה. וטעם זה שייך רק בדין קדימה לפרנסה, במקום שאי אפשר לפרנס את שניהם יחד, אך לא על הצלת החיים, כי גם מי שאיננו מחויב במצות יש לו הזכות לחיות כמו מי שמחויב בתרי"ג מצות. אבל בפרנסה יכולין לחשוב, שיותר ראוי לפרנס למי שחובותיו רבים, למען יוכל לקיימם, ולמי שחובותיו מועטים אשר רק במעט כחות יכול לקיימם. וזה טעם משנתנו לדעתו, אך איננו פוסק כוותה מפני דאמרינן בכתובות, שבפרנסה האשה קודמת לאיש, שהאיש יכול לחזור על הפתחים, והאשה אין דרכה בכך. לזאת פסק בפ"ח מהלכות מתנות עניים ה' ט"ו: האשה קודמת לאיש להאכיל ולכסות ולהוציא מבית השבי.

(חידושי הרמ"ה למסכת הוריות, א', בבלי, צ"ד)

(ע"א-ע"ב)

על דא ועל הא

דרישת האמת היא העיקר
ואיך אוטוריטעט בעולם אשר דרישת
האמת תכנע מפניו.

תוכן העניינים

127	ארץ- ישראל של קדושה מתחרה בארץ- ישראל של חולין
129	הקרבת קורבנות בזמן הזה - אסורה
130	על השימוש בתואר "הרב הגאון"
132	היחוד והחשיבות של המחקר ההיסטורי
133	על אישיותו של הבעש"ט
134	מנין השנים היהודי
134	דרישת האמת היא העיקר

רבים תמהו, רבים יתמהו, על שארית ישראל בעמים. אחרי שנאת עולם להם עוד טרם היותם לעם וגם אחרי אשר חתו מעם. אשר עמים רבים מעת הזאת אשר נרדפו מחמת שונאיהם, או שנאבדו מתוך הקהל ואין שארית להם בעמים או ששבו לכבודם ללאומיתם ולארצם, אם כי בשנוי טיפוסם כפי שנוי העתים ומאורעותיהם, אבל עמים המה בארצם גדולים או קטנים. לא כן עם ישראל - לא כלה ולא יכלה, בכל צרותיו אשר לו צר ובכל משנאיו אשר כתרואו, מנוחה הדריכוהו, כקנה וסוף ינוע אל כל רוח אך לא ישבר, שבע יפול וקם, נופל וקם ונסמך ברוח הקודש לתמהון כל האנושות. וחז"ל יחסו זה ל"הן הן גבורותיו, הן הן נוראותיו של הקב"ה, שהאחד בין אלפי זאבים ולא יטרף" (יומא ס"ט ע"א). אך גם לא ישקוט ולא ינוח ולא מוצא מעון לו, בית לאומי בארצו. רק נודד הוא בארצות שונות מקצה השמים עד קצהו, וכזר וכאזרח לא קרוא הוא בכל מקומות מושבותיו, וגם בארץ-ישראל עצמו, אפילו אחרי הצהרת באלפער, ואחרי הכרת כל צירי העליס בסנט-רעמא את זכותנו לארץ-ישראל, הגר אשר בקרבה משתדל לעלות מעלה מעלה ולשחותנו מטה מטה, ועינינו כלות ורואות ואין לאל ידינו להושיע את עצמנו, עד שנעשינו לסמל טפוסי בשם "יהודי הנודד", והצהרת באלפער נעשה לחומר דונג אשר משתנה צורתו בידים עסקניות לעשותה לפי חפצם.

הסיבה לשנאת ישראל

פתרון לחידה זאת נשאלה לחכמים ולסופרי דברי הימים ולא מצאו, כי כלם בקשו אותו בסבות חצוניות ברודפינו-שונאינו ומנדינו. בקשו רק למצא מדוע יש שנאת-עולם לעם-עולם? ולא מצאו. כי כל העלילות והסבות אשר חפצו למצוא שהם הסבה לשנאת העמים לנו, אך עלילות שוא ומדוחים המה אשר העמים בעצמם חפצו בהם רק להשקיט את רגשי האנושות אשר בנפשם השואלת להם - מדוע תשנאו חנם להיושב לבטח אתכם? וימצאו בכל דור, לפי מצבם הם, עלילות עלינו. בעת אשר שלט שלטון הדת בעולם - עשו שנאת הדת ועלילות דתיות לסיבת השנאה, ובעת נחלש כח הדת בעולם או בעת שלטון הסבלנות הדתית - בקשו להם עלילות עקונומיות, ובימי שלטון הרגש הלאומי - בקשו עלינו עלילות קאסמופוליטיות, ובארצות שלטון הקאמוני מצאו עלינו עלילות לאומיות. וכל אשר יד ושם לו בחכמת ההיסטוריה יודע כי ההיסטוריה מצאה סוף כל סוף כי כלם היו עלילות שוא ומדוחים, ובכל זאת השנאה עומדת כמאז כן עתה. ואפילו חסידי אומות העולם, העוקרים מלבם השנאה הזאת וחושבים את עצמם לאוהבי ישראל, חושבים את זה לחסידות מצדם, להראות כי עוקרים מלבם את זרע השנאה הטבעית אשר לא ידעו מה היא. וזה די אות על מציאותה.

אמנם האמת הוא כי לא סבת שנאת-עולם לעם-עולם עלינו לבקש כי סבה באמת טבעית ופשוטה, והיא טבע הרתעת כל איש מאורח-לא-קרוא אשר לא ידועה לו מהותו, אשר אפילו אם מקבלו בראשונה בסבר פנים יפות, מפאת הנימוס או מפאת המוסר ומצות הכנסת אורחים, אך אם יתמהמה האורח בביתו יותר מדאי נעשה לו למשא. ואם נקרים מקרים לא נעימים בבית נמתח החשד על האורח טרם נודע ברור שחף הוא מפשע.

עם ישראל אוהב את הגלות

אמנם עלינו לבקש הסבה בנו מדוע פעלה עלינו הגלות כל כך עד אשר נשארנו נודדים בארצות זרים ולא שבנו אל ביתנו וארצנו במשך זמן רב. כוס החמה אשר ביד ה' הניתן על-ידי בבל ועל-ידי הרומים נשפך על כל העמים, ועמים רבים גלו מארצם, אך בעבור זעם שבו, אם בעוני או בעושר אם בכח או בחסר אונים. אך רובם מאלה אשר לא נכחדו ולא נעשה בהם כלה שבו אל מקומם ואל ארצם, אם שלא היה להם תורה מן השמים, המדברת כל כך הרבה בשבח ארצם כאשר תורתנו מדברת לנו משבח ארץ-ישראל, ואין להם מצות ישיבה כמצות ישיבת ארץ-ישראל אצלנו, ובכל זאת, אם רק חיו והיה להם אפשרות באופן לשוב לארצם - שבו. כי זה בטבע כל איש לשוב אל נהו אפילו אחר נפלו, כי כאשר רואים זה גם היום בפליטי המלחמה ברוסיה ופולין אשר כל הבורחים מעריהם שבים להם, אם שמוצאים אותן חרבות ונהרסות, ומדוע לא עשו ישראל כזאת בארצם? אחרי כל השבחים אשר שבחה תורה את הארץ, ואחרי כל מוסרי החכמים על מצות ישיבתה, שבו אך מעט ומתי מספר התישבו בארץ-ישראל, ורובם תקעו יתד בבבל, פרס ומדי ובאחרונה בארצות אורפא ואמעריקא. ואפילו בעת אשר מלכי רומי היו טובים לישראל, כמו בימי ר' יהודה הנשיא ור' יהודה נשיאה, ורבים מבני בבל עלו לרגל ואף נשים עלו לרגל, ובכל זאת לא עזבו את ארץ גלותם, והיה מהם אשר חשבו כמעט לעון יציאתם מבבל כידוע דעת ר' יהודה בזה בסוף כתובות. ואין זה מפני כח המושך מיוחד אשר היה לבבל, כי הלא מצינו כזאת עד היום הזה בכל ארצות הגולה אשר רבים בוחרים הסתופף באהלי רשע מדור בארץ-ישראל. ישראל אוהב את הגלות, ויותר קשה ההשתדלות על ישראל להשיבם אל בית מעונם מההשתדלות עם העמים להשיב לנו את הגזילה אשר גזלו הרומים מאתנו.

זיקה גשמית לארץ - תנאי לשיבת ציון בימינו

ואת זאת אנו רואים גם עתה, אשר אם כי כל בית ישראל המה ציונים ומתפללים תלתא זימנא בימנא על ציון וירושלם, לבד מברכת המזון ותפלות שונות, במחשבה עיני איש ישראל בארץ-ישראל מראשית השנה ועד אחרית השנה, ובכל זאת רחוקים המה משיבתם לארצם באמת וחושבים עליה כארץ בית קברות אבותם לבד, כאשר הטעה בזה נחמיה את המלך להראות לו שאין לו בזה מטרה לאומית רק שאיפה לעיר בית הקברות אבותיו (נחמי' ב' ג' ה'). אם המלך טעה באמת לא ידעתי, אבל רבים מבני יהודה גם היום טועים לחשוב שהעיקר הוא להיות קבור בה או לבלות ימי זקנה, לזכור בכל יום תמיד שם את יום המיתה ולכפר עונתינו בארבע אמות של הליכה בה - לא של עבודה ומעשה. והיותר נורא, שמיושבי ארץ-ישראל מבעלי ישוב הישן רבים המה המתנגדים גם עתה להציונות המעשית והפוליטית, ובחול'ל, אם שיש שם ציונים הנרשמים לחברים בהחברה הציונית ועוזרים גם בכסף להתנועה ובכל זאת רחוקים המה משאיפה לשוב אל ארצם הם בעצמם. וכל זה בא רק מהסבה אשר כל הלאומיות נבנית מאז רק על שאיפה הרוחנית ולא הגשמית. אשר להרוחנות, יכול השואף להסתפק לפעמים במחשבה לבד וברגשי לבב, והדמעות לפעמים מנחמים לאדם ומפגים צער, והמתאבל על ירושלם שלמעלה רואה במחשבתו ובתקוהו גם בשמחתה באחרית הימים, וזה די לו.

ומחזה מענין אנו רואים באמעריקא, אשר האיטלקים באים הנה ועובדים בזעת אפם לעשות עושר וכאשר מתעשרים בסך מסוים מסתפקים בו ושבים לארצם. לא כן היהודי הבא לאמעריקא. יש לפעמים עניים ששבים ממנה, אבל כאשר מתעשרים, כבר הם ובניהם ובני בניהם לא יעזבו את הארץ. והסבה לזה כי האיטלקי יש לו קשר של חיים גשמי לארצו ורק כאשר נדחקה לו השעה הוא בא לאמעריקא ושב כאשר יוטב לו. לא כן היהודי לארץ-ישראל - יש לו רק קשר רוחני ובארצות גלותו באורפא הדריכוהו מנוחה ולא הניחו לו להיות קשור בקשור של חיים, וכשפותחים לפניו הדלתות באמעריקא ונותנים לו היכולת להקשר בה בקשר גשמי בארץ החיים מתקשר בה בקשר טבעי אשר לא יחפוץ עוד לצאת ממנה, ורבים מאשר יצאו על-ידי התעוררות שבים אליה בזמן קצר. ולא-ארץ-ישראל לא היה להם רק קשר רוחני ולא היה בכחו למשוך את לב ישראל אליה בפועל.

לא כן הערבים וכל העמים קצוצי פאה. קשורם לארצם, שהיתה למקום מולדתם ומעונם, בקשור גשמי טבעי לארץ נותנת לחמם ומימם, פשתם וצמרם, וכל אחד נמשך בטבעו לחזרה לביתו אם בעושר אם בעוני, אם בגבורה אם בחלשות.

(מתוך הפרק "הוי שקל עפרא ומוריא ליה ואמר הא אורחא לדוכתא פלן" בספר מוצאי מים, חלק ד', עמ' 187-188, 193-194)

הקרבת קורבנות בזמן הזה - אסורה

עוד עושה מאמרו הנכבד הרושם כי אנכי גם כן מסכים "שהכל מודים שאין פולחן הקרבנות מתאים עוד למושגנו, ושכל הנביאים פה אחד חלקו על הפולחן הזה". אמנם ידידי, לא כן הדבר. לו חשבתי שהכל מודים שאין הפולחן הזה מתאים עוד למושגינו, היתה מיותרת עבודתי בשאלת הקרבנות, כי אז איש לא היה דורש את הפולחן הזה, והיו שבים ובונים את ארצנו בלעדו. ולא היה כלל מי שידרוש אחריו. ואז באמת היו נראים דברי בזה - כמו שאמרת - רק לשעשועי בטלנים. אבל הדבר לא כן. באמת חלק גדול מבני עמנו, וביחוד רוב לומדי תורה ויראי ה', חושבים כי כמו אז כן היום יכול הפולחן הזה להתאים עם החיים.

והדבר הזה בעצמו העירני להראות, שאי אפשר ואין חיוב בהפולחן הזה עתה, לפי יסודי ההלכה. למען שאלה המשתוקקים לפולחן זה לא יעמדו למכשול לעבודת התחיה בחשבם כי אחרי שנשוב את שבותנו אנו מוכרחים לבנות את בית-המקדש ולהקריב קרבנות. וכאשר יודעים כי מצבי הענינים לא יניחו זה - בוחרים יותר לשבת בגולה ולהתענות תחת יד מעניהם מלשוב לכבודנו בלא בית-המקדש ועבודת הקרבנות, אשר היא אחד מעמודי עולם. והיתה זאת מטרת עבודתי להראות כי אין זה חוב עלינו עתה מצד ההלכה. ורשות לנו לשוב לארצנו אפילו לבנות בית-המקדש ולא נקריב קרבנות, כי הפולחן הזה אסור לנו בזמן הזה על-פי הדין ויסודי ההלכה, טרם יופיע עלינו רוח ממרום ואליהו יבא לדרוש את ספר יחזקאל ופרשת קורבנותיו.

ואסיים בתודה וברכה ובאמרת "תורת ישראל לעם ישראל על-פי ארץ-ישראל.

(מתוך מכתב לרב ש.מ. לזר, עורך "המצפה", קראקא-לבוב, (ללא תאריך). מלכי בקדש, ד', עמ' 176)

על השימוש בתואר "הרב הגאון"

א

עלי להשיב על בקורת אשר כבר שמעו אזני ממי שקרא את חלק השאלות הנדפסות כבר, אשר חשב המבקר כי בשאלה הזאת נגעתי בדבר אחד בכבוד רבני אמעריקא, בתארי את הרב הגאון המפורסם מוהר"ר שלום אלחנן יפו נ"י בתואר "הגאון היותר אמתי בין כל גאוני אמעריקא" אשר חשב המבקר כי הנני חושב את שאר רבני אמעריקא לבלתי אנשי אמת, ח"ו.

אמנם, חס ליה לזרעא דאבא כי יחשוב כזאת על גדולי ישראל, מנהיגיו, מוריו ומדריכיו בדרכי ה'. אמנם נחלפו למבקר זה המושגים בין מושג "רב" למושג "גאון". לו כתבתי "בין רבני אמעריקא" היו יכולים באמת לטעות כן בכונתי, אבל אנכי לא הזכרתי "רבני אמעריקא" רק "גאוני אמעריקא" וכונתי היתה לבקר רק את התואר הזה אשר התחילו באמעריקא לשמש בו במדה נפרזה, אשר באמת רק מספר קצוב בין גדולי אמעריקא ראויים לתואר זה באמת. ולא את נושאי התואר חפצתי לבקר רק את התואר עצמו, אשר הביא את אחינו באמעריקא לידי טעות לחשוב, שאין ראוי להיות רב בישראל רק מי שהוא "גאון". והטעות הזו גרם לכנות לכל מי שהשיג איזו משרה באיזה קהלה שהיא בשם גאון. וזה פגיעה בכבוד התורה ובמטרת הרבנות. אין שום רב מחויב להיות גאון. כל היודע להורות הלכה ממקורה ויש לו השקפה ישרה במה שנוגע לעמו בכלל ולקהלתו בפרט, להנהיגה על-פי דרכי התורה, ראוי להיות רב בישראל, ושוה לכל הכבוד אשר זיכתה תורה לרבני ישראל ולכל תלמיד חכם שיש בו דעה, גם אם אינם גאוני כלל.

"הגאונות" היא תכונה בתולדה ובנפש, או שמשיגה על-ידי יגיעה ולמוד בסדר ישר, ואיננה מיוחסת להרבנות כלל, כי יכולה להיות בכל מקצוע - בתורה, ובמדע ובחיים. ואנשים מצוינים כאלה נמצאים בכל עם במספר קטן מאד. וכאשר מכנים לכל מי שהוא בתואר כזה משפילים בזה את ערך התואר, אשר תקופה מיוחדת בדברי ימי עמנו התפארה בו, ואשר ניתן רק לאנשים מצוינים בכל דור ודור.

(מלכי בקדש, א, עמ' 90)

ב

יסלח נא לי כבוד תורתו, שלא כתבתי עליו תואר "הגאון". כי בודאי הוא שקול כנגד כמה וכמה רבנים הלוקחים עטרת גאונות לעצמם, אבל בתור פרינציפ איני כותב תואר זה לשום רב מפני כי תואר זה נעשה מרמס לרגלי אדם. ושמחתי שכוונתי בזה לדעת מעלתו. ומה שהתחכם לכתוב על רב אחד "הגאון האמתי", מוטב לבלי לזלזל בתואר היסטורי זה, ועטרה שאינה הולמת כלל לרוב רבני דורנו, ולהשתמש בשרביטם של הגאונים האמתיים גאוני סורא ופומבדיתא, שאת מימיהם אנו שותים עד היום.

(מתוך מכתב של הרב חיים טשרנוביץ, "רב צעיר",
ניו-יורק, ה' כסלו תרפ"ד. מלכי בקדש, ו, עמ' 198)

את יקרת מכתבו מן ה' כסליו קבלתי, וחקן חן לו על דבריו הנכבדים אדות ספרי "מלכי בקדש". ומה שמתנצל כבודו על אשר לא משתמש בדברו אלי בתור גאון, לא נחוץ לו התנצלות על זה כי התוארים שיש לי אינם שלי – תואר שאין לי למה הוא לי?

מה שמתנגד כבודו בכלל לתואר גאון, שנוהגים היום לשמש בו, שמזלזלים לדעתו בתואר היסטורי של גאוני סורא ופומבדיתא, זה מזכירני בנכדי הקטן, ילד שעשועים, איתאל פול, יאריך ה' ימיו, שאיננו חפץ לאכול בשר מאהבתו הגדולה לבעלי החיים. וכשאומרים לו: הרי אתה לא שחטת אותם, הרי בשר שור שחוט לפניך, הוא עונה: אם אני לא אוכל ישחטו פחות בעולם. התואר כבר נתדלדל מאד זה מאה בשנים, ובאחרונה מרבני אמעריקא וארץ-ישראל הגיע להדיוטא התחתונה, ויש סבות לזה, אשר לא עתה הוא העת לבארם מפני הכבוד. ולא מועיל כלל מה שאיש אחד, אפילו גדול בישראל – "רב צעיר" או "רב זקן" – לא ישתמש בו (אנכי חתמתי איזו פעמים בעתוני אמעריקא בשם "רב זקן"), כאשר לא מועיל מניעת נכדי לאכול בשר להמעט השחיטה בבעלי החיים.

וזה הדבר בעצמו הוא ענין היסטורי, שהתוארים מאבדים תמיד בהמשך הזמן את הוואלוטע שלהם, אשר על כן אמרו "גדול מרב – רבי, גדול מרבי – רבן, גדול מרבן – שמו". ובאמת, בפשטן של התוארים "רב" הוא היתר גדול בכלם, שהוא רב של הכלל – שם כללי לרב צבורי. קטן ממנו הוא "רבי" – שהוא מורה רק שהוא רב ליחיד המדבר לו וקורא לו "רבי". קטן ממנו הוא "רבן" – שפירושו כמו לשון "רבני", שאנו נוהגין לומר על בר אוריין והוא להראות שאיננו צדוקי, וקטן ממנו שמו – שאיננו שוה לשום תואר מיוחד, שלא נסמך עדין. עיין, תענית כ"א ע"ב, ברש"י ד"ה: פרס, ובתוספות שם. אבל נתדלדלו כבר בימים הראשונים כל כך התוארים בהמשך הזמן עד שהעמידים עליהם ימצאו הדבר בהיפך: כי גדול מרב – רבי, וגדול מרבי – רבן, וגדול מרבן – שמו. ולו יכלו כל חכמי ישראל לבא בהסכמה על דברים כאלה היינו צריכים עתה להחליט ולומר גדול מגאון – חו"ב [=חריף ובני], גדול מחו"ב – מופלג, גדול ממופלג – תורני. אבל יש דברים יותר מענינים עומדים על הפרק אשר היה נחוץ שיבואו כל חכמי ישראל בהסכמתם.

(מתוך מכתב לרב חיים טשרנוביץ, "רב צעיר", י"ב

כסלו תרפ"ד. מלכי בקדש, ר', עמ' 200)

ד

על דבר הפרזות (בלשון פשוט: הפקרות) התוארים בין רבני אמעריקא עד כי תואר "הגאון" לבדו כמו דשים בעקבם וכמעט שלפחיתת הכבוד יחשב. לבי ידאב ונפשי תקוץ לסלסול פחות זה, והוא מחלל כבוד התורה וכבוד הכותב, וגם את כבוד המתואר בזה. כי, על הרוב, הכל יודעים כי התואר הזה הלאה, הלאה ממנו. ואין צריך לומר שאיננו הולמתו. הנה כי כן כותב הרדב"ז ז"ל בתשובה סימן קי"ז, בזה הלשון: "שמעתי שמתנאי תואר הסמיכה לשם "גאון" היה לידע כל הש"ס בעל פה", עכ"ל. ובהקדמה לספר העתים לר"י ברזילי (הובא בתוספות ברכות י"ז ב) כתוב כי ר' שמואל הנגיד והנשיא ר"י אלברצלוני, שהיו קרובים לזמנם של "הגאונים" כתבו

כי רב נטרונאי גאון בן חכינאי כתב לבני ספר את כל התלמוד בעל פה, שלא מן הכתב" עכ"ל. ואם כי הרמב"ם בהקדמה לפרוש המשנה (בד"ה: ואשר קראני) כותב בהמשך דבריו - "שאינן ביכולת אדם לדעת כל התלמוד בעל פה". וצריך לומר, שמכוין לסתם חכמים, ואין למדים מבני עליה מצוינים. וכאחת מתשובות הגאונים אשר בספר חמדה גנוזה כותב רב שרירא גאון מגדולת "גאון" אחד בדורו בדברים מרעישים לב ונפש אלה: "ואשכחן ביה כל הווי דרבנן קדמאי. ושית סדרי משנה דאיתגניזו מיומי דהלל ושמאי, וכמה ענינים דלית להון שעורא, ואפילו במתיבתא דרקיע יסדרו הלכה כמותו, והניף בתליסר נפי כל התלמוד, ועמד על כל מה דהוי מימות יהושע בן נון, איש מפי איש הלכה למשה מסיני, ואפילו בבית מדרשו של משה, רבן של כל הנביאים, לא ידחו אותם ממקומם. וחכמתו ופלוולו הוא הדבר אשר צוה ה' את משה, וכל החולק על שום דבר מדבריו הרי הוא כחולק על ה' ועל תורתו", עכ"ל.

חרדות תלבש למקרא הדברים ועוד מפי אחד מיוחד שבגדולי גאוני תקופת הגאונים - רב שרירא! לו חכמה השכילו גדולינו בדור הזה לשים מעצור לשטף התוארים המופרזים, ויותר מזה רבנינו באמעריקא. ובכלל, שם "גאון" הוא תואר לראשי הישיבות שבבבל שעמדו לישראל אחר רבנן סבוראי, במחצה הראשונה מאלף החמישי, וכה נמשך מצב זה זמן ארוך מן "תקופת הגאונים" (לערך ארבע מאות וחמשים שנה). ואחרי תקופה זאת לא השתמשו עוד בתואר "גאון" במשך זמן רב (בקירוב חמש מאות שנה). ואחרי כן שבו לתאר בו את כל רב וגדול מפורסם בעולם. ולהבדיל בין ערכי התואר הזה אשר להגאונים הראשונים (מתקופת הגאונים) ואשר לחכמי התורה והאחרונים, קבלו להראשונים את התואר "גאון". לאחר השם: רב סעדיה-גאון, רב שרירא-גאון, רב האי-גאון וכו', ולהאחרונים קודם השם: הגאון ר' פלוני.

(מתוך מכתב של הרב ברוך עפשטיין, ו' תמוז תרפ"ב.
מלכי בקדש, ו', 237-238)

היחוד והחשיבות של המחקר ההיסטורי

א

כי שונה היא חכמת דברי הימים משאר החכמות והלמודים, אשר עיקרם באסיפת דברי חכמה וללמוד דבר מתוך דבר. אבל אין חכמת דברי הימים באסיפת הספורים הרבים. שיכול אחד להיות בקי בכל הספורים, בכל פרטיהם, ולא יהי חכם בדברי הימים. עיקר חכמת ההיסטוריה היא ברגש. להרגיש סיבת המקרים וקישורם זה בזה, והתקשרות העבר בעתיד והעתיד בעבר. ולהרגיש גם סבת המקרים אשר דרכם לחקרה ולא נקרו בעם הזה כאשר בשאר העמים. כל אלה הדברים תלויים בהרגשה וטעם יותר מאשר בדרכי ההגיון והלימוד.

(מכתב לרב יצחק יעקב ואכטפאגעל, ירושלים (לא)
תאריך). מלכי בקדש, ד', עמ' 156)

חוץ מדברי תורה אין למוד עיוני שמביא כל כך הרבה תועלת כמו ספורי דברי הימים והנהגת המלכים. ואפילו אם מתערב בהם גם בדיות וגוזמות, כי גם זה לימוד מועיל למצא אותם ולידע את רישומם על העם אשר ברא ובדא את הבדותות האלה. וספר הישר, אשר כבוד תורתו כל כך מקטין ערכו, הוא באמת ספר יקר ערך: הגדות העם ומחשבותיהם על הגבורים מבני עמנו, ומעוטף בו, לדעת קצת חכמים, יסודו דברי ימינו האחרונים, ולדעת אחדים - מלחמת המכבים. ולו כתב, שלא האמינו בהספורים כאשר הם ממש, אזי היו יכולים לדמות זה לדברי הראב"ע ז"ל, שכתב: אל תאמין כלל, אבל לכתוב שאין בהם חכמה ולא תועלת אלא איבוד זמן, וכן על הנגוד ועל יחוסי המלכים - אות הוא על חסרון רגש היסטורי.

(מתוך מכתב אל הרב ישעיהו זלאטניק, ראדס, ט'ז
טבת תרפ"ד. מלכי בקדש, ו', עמ' 191)

על אישיותו של הבעש"ט

הזכרתו את שיטת הבעש"ט זצ"ל, נראה אשר כבוד תורתו שליט"א נמשך אחרי שיטת הסופרים החדשים המיחסים שיטה להבעש"ט זצ"ל, אך אין דעתי נוטה לזה, כי הבעש"ט זצ"ל - אפילו אם נעשה נפש מכל ההגדות עליו - לא היה לא פילוסוף גם לא חוקר, רק איש אלקים מלא רגשי קדש, רגשי אלקות. ואם נסכים לדעת הרלב"ג ז"ל כי הנביאים היה להם גם בטבעם תכונה לנבואה, והכנה בנפשם שתתגלה נבואתו, יתברך, עליהם, נוכל לומר, שאם היה חי הבעש"ט ז"ל בעת אשר הנבואה היתה בישראל ובארץ-ישראל היתה אולי שורה גם עליו, כי תכונה זו היתה ברגשותיו הקדושים, אבל לא שיטה. שיטה יכולים ליחס לתלמידו הגאון הורש"ז ז"ל והלגר"א ז"ל לא להבעש"ט ז"ל כי דבריו המה רגשי לב והארה אלקית רגעי, ודבריהם המה חקר שדי. ובכלל, לכל שיטה צריך להיות הליכה לשיטתו ואין כזה בהגדות, הסותרות לרוב אחת את השנית.

(ממכתב אל הרב יקותיאל אריה קמעלהאר, אב"ד
רישא, י"א ניסן תרפ"ה. חידושי הרח"ה למסכת
הוריות, ג', כ"א ע"א)

מנין השנים היהודי

כבר ביארתי במאמר ב', שאין כל הרוחות שבעולם מבטלים חשבוננו ומנין שאנו מונין בגופו של גט פטורין. כי כמו שאין חשבוננו חשבון גאולוגי, כאשר בארתי בפרק א', כן איננו גם חשבון כרונולוגי, רק חשבון דתי או ספרותי לפי חבור וצרוף כל חומריה של בעל "סדר עולם רבה". ויש גם בדחז"ל מאמרים החולקים על תנא ד"סדר עולם", וגם לשיטתם ישתנה מספר שנים בחשבון ימות עולם, ובכל זאת מספרנו ליצירה נמנה לעולם לפי חשבונותיו של בעל סדר עולם ז"ל. והמשנה ממנו בחשבון היצירה, אם שמכוין לפעמים אל האמת, אבל מבטל הוא את מספר בני ישראל אשר הסכימו מימי הרבנים למנות לפי חשבוננו של בעל סדר עולם, כי זה מזלו מאז של תני דסדר עולם - הוא ר' יוסי, אשר הלכה כמותו תמיד, אפילו מחבריו, גם בדבר הלכה למעשה, אם כי רבים אשר אתם מאשר אתו. כי פסקי הלכות כאלה אין להן ענין עם השגת האמת, ורק בדברים אשר לא נוכל לעמוד על בירורן החליטו לעשות איש אחד אשר ידעו מגדולת וחוזק כוחו בחכמה של אותו תנא, וזה רק בתור הסכמה ולא בתור באור.

(ימים מקדם, עמ' 240)

דרישת האמת היא העיקר

החכמה האמיתית לא תמלט לעולם מספקות ודעות שונות, וכל אשר לא נופל תחת הספק לא יקרא בשם חכמה. וגם חכמת המאטימאטיק לא תקרא בשם חכמה רק בגבול זה הנופל ספק, על כל פנים בדרכיה, וצריכה פתרון. ובכל חכמה על שני צדדי הספק נאמר: אלו ואלו דברי אלקים חיים, כי כל אשר מחשבתו דרישת האמת הולך הוא לדרוש את ה' אלקים אמת, וכל אשר יורהו שכלו - תשובת אלהיו אליו דרך שכלו. וכאשר תאמר על דעת אחת מן הדעות בחכמה, שרק היא היא דברי אלקים חיים, וכל שאר הדעות כוזבות ואינן עם אלקים במקור חיים - הרי אתה מכחיש את החכמה ומבטל אותה לבלי תהיה עוד חכמה. כי לא נפל ספק עוד בה, אשר אז גם הדעה האמיתית לא מחכמה היא.

ולא אמרו כלל (סנהדרין צ"ט ע"ב), שמגלה פנים בתורה שלא כהלכה הוא מי שלומד ושונה בהלכה שלא כפירוש חז"ל. אלא ודאי לא רק שאין איסור בזה, אך גם מקיים מצות תלמוד תורה, אם רק כוונתו לדרישת האמת, ואיננו מעיז בחוצפה ובגלוי פנים, ואינו מורה לעשות. ואדרבא, אם חוזר מדבריו לא מטעם הכרת האמת, רק מסבת חונף ומטרה עצמיות של שררה וכדומה, הוא נקרא רשע לפני המקום. ובפרט בעניני כרונולוגיה, אשר אין בה הלכה למעשה. דרישת האמת היא העיקר ואין אוטוריטעט בעולם אשר דרישת האמת תכנע מפניו.

(ימים מקדם, 233-236)

חיבורי המחבר

עטרת חכמים

נאות יעקב

עטרת זקנים

איזהו משנה

תפילות, הושענות והקפות עם באור ישועות יעקב

סדר התלמוד למתחילים

ימים מקדם

חידושי הרח"ה להוריות בבלי וירושלמי א'-ג'

מלכי בקדש א'-ו'

מוצאי מים

אלה דברי הברית

תורת החינוך הישראלי

נימוקי רש"י

ברורי המידות

מושגי שוא והאמת

סדר למקרא

לוח מועדי ישראל עם הגדה של פסח ובאור מה העדות

תורת ארץ-ישראל

מוסדות תורה שבעל-פה

ענה כסיל

אבק דרכים

המסדרונה (כתב-עת)